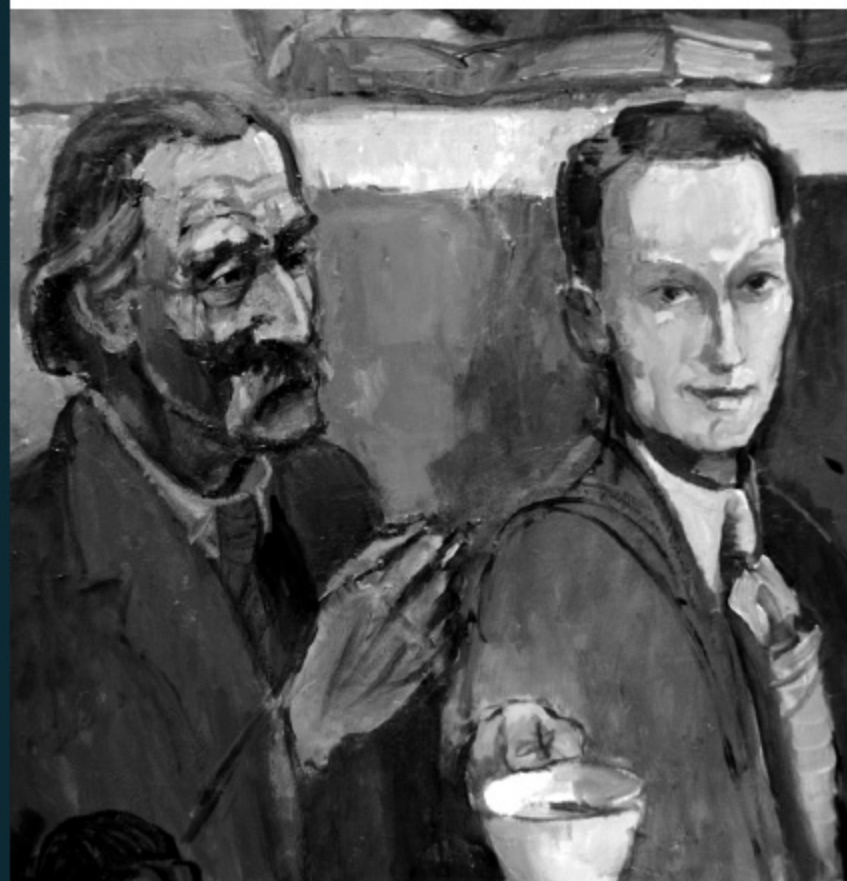

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALÁZS IMRE JÓZSEF
BÁNYAI ÉVA
VASZILIJ BOGDANOV
BORCSA JÁNOS
CSAPODY MIKLÓS
EGYED PÉTER
GAAL GYÖRGY
KÁNTOR LAJOS
KOVÁCS KISS GYÖNGY
LÁNG GUSZTÁV
MARKÓ BÉLA
PAPP ÁGNES KLÁRA
POMOGÁTS BÉLA
TAPODI ZSUZSA
TOLDI ÉVA
VALLASEK JÚLIA
VINCZE FERENC
ZALÁN TIBOR
ZSIGMOND ANDREA

11

FORRÁSOK – MŰVEK

III. FOLYAM
2011.
NOVEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXII/11. • 2011. NOVEMBER

TARTALOM

PAPP ÁGNES KLÁRA • Mágikus realista történelem	3
A regionalitás problémái az új irodalomtörténeti kézikönyvekben (<i>Kerekasztal-beszélgetés</i>)	8
ZALÁN TIBOR • Felvételi kérdés elem (<i>vers</i>)	19
KÁNTOR LAJOS • Irodalomtörténet és életforma	24
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Az avantgárd hatástörténete és a Forrás-nemzedékek	29
EGYED PÉTER • Fialat írók prés alatt	36
MARKÓ BÉLA • Visszahajlik, Taszítja őket kifelé, Folytatás (<i>versek</i>)	43
CSAPODY MIKLÓS • Király utca 14. Bánffy Miklós utolsó kolozsvári évei	45
VINCZE FERENC • Összegző kísérlet. Egy Dsida-kötet kiadásának körülményei	54
VASZILIJ BOGDANOV • Sztavrogin ingerült; Álom. Az elhagyatott nyaraló (<i>versek, Bogdán László fordításai</i>)	62
BORCSA JÁNOS • Száz szóban... ..	65
■ TOLL	
LÁNG GUSZTÁV • Ady-zarándoklat	67
BÁNYAI ÉVA • Foltarcúság	68
■ HISTÓRIA	
KOVÁCS KISS GYÖNGY • Egy tekintélyes kolozsvári polgár, Vicei Máté hagyatéka (I.)	69
■ MŰ ÉS VILÁGA	
TOLDI ÉVA • Hovatartozás-tudat, nyelvváltás, poétikai tapasztalat	86
GAAL GYÖRGY • „Én jót akartam”. Ligeti Ernő pályaképe	91

■ DOKUMENTUM

POMOGÁTS BÉLA • Két és fél évtized múltán 105

■ TÉKA

ZSIGMOND ANDREA • A színház és a szavak 6. (*Mozgó könyv*) 111

TAPODI ZSUZSA • Identitások játéka 113

VALLASEK JÚLIA • Közelképek és nagytotál 117

BOTH NOÉMI ZSUZSANNA • Felügyelt mozgásterek 120

BALÁZS IMRE JÓZSEF • Búcsúzások és találkozások könyve 123

A Korunk könyvajánlata (*Balázs Imre József ajánlja*) 124

■ TALLÓ

NAGY RÉKA • Élettörténeteket használó társadalomkutatók 125

■ ABSTRACTS 128

■ KÉP

KÁDÁR TIBOR festményei

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ **A szerkesztőség tagjai:** CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** MÁRTON LEVENTE ATTILA

■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR ■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA

■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest), ZÓLYA ANDREA CSILLA (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Román Művelődésügyi és Örökségvédelmi Minisztérium és az Új Budapest Filmstúdió.

■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3.,

Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen:

erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revista apare cu sprijinul Ministerului Culturii și Patrimoniului Național

■ Revista editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;

Cod fiscal 5149284). ■ **ISSN: 1222-8338**

PAPP ÁGNES KLÁRA

MÁGIKUS REALISTA TÖRTÉNELEM

**Avagy még mindig és már megint
a „határon túli irodalom” értelmezési lehetőségei
a posztkoloniális kritika tükrében**

Jelen előadásban azzal a problémával szeretnék foglalkozni, hogy miért vannak a határon túli, kisebbségi irodalmakban hasonló jelenségek, mint a posztkoloniális kultúrákban megjelenő mágikus realizmus. Vagy másként feltéve ugyanazt a kérdést: miért a kisebbségi irodalmakban merülnek fel elsősorban ilyen jelenségek? És tovább: mennyiben különböznek ezek a művek a mágikus realizmus klasszikusaitól? A fenti kérdésfelvetés annak a gondolatmenetnek a folytatása, amely a kisebbségi irodalmak önmeghatározása körül folyó vitákat és a volt gyarmati kultúrák öndefiníciós kísérleteit, illetve az ezekből a posztkoloniális elméletírás által levont következtetéseket vetette össze.¹ A fenti, a határon túli magyar irodalmakban némi fáziseltolódással, de hasonló forgatókönyv szerint lejátszódó viták alapja az a kérdés volt, hogy a szerző hovatarozása, a mű születési helye, körülményei minősíthetik-e egyáltalán magát a művet. Nem csak a földrajzi, életrajzi, tematikus értelmezés, illetve egy olyan irodalomfelfogás bűvkörében működőképesek-e a romániai/szlovákiai/vajdasági/kárpátaljai magyar irodalom terminusok, amelyek az irodalom célját egy kulturális-politikai szerep felvállalásának rendelik alá. Egy szövegközpontú műfelfogás értelmében semmiképpen sem tartható ez az irodalomértelmezés. Ugyanakkor az azóta egyre szélesebb körben hatást gyakoroló, a kulturális kölcsönhatásokat épp a hatalomból kiszorult, a periférikus, a tágan értelmezett kisebbség szempontjából újragondoló irodalomelméleti irányzatok a kontextus és a textus

**Azt nézzük, hogy a
különbéle kultúrák,
beszédmódot
kölcsönhatása – ami a
kisebbségi helyzet egyik
meghatározó vonása –
hogyan alakít ki
szubverzív, hibrid
nyelvhasználati
módokat...**

Előadásként elhangzott a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Kolozsváron.

viszonyának egy új elképzelését dolgozták ki, amely a társadalmi diskurzusok részének tekintti, és épp ezért nem von olyan éles határt irodalmi és nem irodalmi nyelvhasználat közé (mi több: kétségre vonja ennek a határnak a kijelölhetőségét). Ugyanakkor épp a diskurzus fogalmán alapuló, rendkívül tág nyelvfelfogásának köszönhetően lehetővé teszi azt is, hogy a kisebbségi irodalom nyelvét (nyelveit) mint beszédmódot vizsgáljuk, nem életrajzi, tematikus, hanem poétikai alapokon próbáljuk meghatározni. Azt nézzük, hogy a különféle kultúrák, beszédmódok kölcsönhatása – ami a kisebbségi helyzet egyik meghatározó vonása – hogyan alakít ki *szubverzív*, *hibrid* nyelvhasználati módokat, a kulturális identitás összetettsége hogyan befolyásolja ezen művek szubjektumfelfogását, formanyelvét. A mágikus realista irodalom épp ezen a ponton vált igazán érdekessé mint speciális hibrid, mint az irodalom egymást kizáró kulturális kódok/nyelvek használatán alapuló jelensége, tulajdonképpen mintapéldája a „fordítás-jellegű”² irodalmi nyelvhasználatnak.

A posztkoloniális elmélet egyik már most jól körvonalazódó tanulsága mindenképpen az, hogy a kultúrák kölcsönhatása, az identitás hibriditása nem csak a volt gyarmati országok irodalmának meghatározó vonása, ahogy Stuart Hall írja ezekről a „fordítás típusú” identitásokról: „Meg kell tanulniuk egyszerre legalább két identitást lakni, két kulturális nyelvet beszélni, fordítani és közvetíteni köztük. A hibriditás kulturái az identitás megkülönböztetetten új fajtáinak egyikét jelentik, amelyek a késő modernitás korában jöttek létre, és amelyeknek egyre több fajtája vár felfedezésre.”³ Épp ezért érdekes az elsősorban a határon túli irodalmakban megjelenő, a mágikus realista irodalommal rokon vonásokat mutató próbálkozások vizsgálata,⁴ elsősorban nem is a hasonlóságok kimutatása, hanem az eltéréseké, ami ennek a Közép-Európában meghatározó kulturális kölcsönhatásnak az egyéni vonásaira hívja fel a figyelmet.

Előljáróban két ilyen vonást is kiemelnék, két mindenképpen megkülönböztető, bár eltérő hatókörű jelenséget. Az egyik a gyarmatosító-gyarmatosított kettősség, amit az elmélet centrum-periféria, a hatalmat gyakorló és a hatalomból kiszorított ellentétként interpretál. Ez a szembeállítás semmiképpen sem vetíthető rá mechanikusan a kisebbségi-anyaországi-többségi hárompólusú viszonyrendszerre. Ezeknek a kapcsolatoknak a sajátosságai mindenekelőtt a teoretikus viták terén mutatkoznak meg: a kisebbségi identitás tulajdonképpen két oldalról „fenyegetett”, és két egészen más jellegű hatásnak van kitéve a többségi, illetve az anyaországi kultúra részéről, amelyben más és más értelemben, de egyaránt fellelhetők a gyarmatosító-gyarmatosított reláció egyes vonásai:⁵ a többség-kisebbség esetében ez egyértelmű politikai hatalomgyakorlást jelent, míg az anyaországhoz fűződő viszonyban áttételesebben van jelen a politika, a hatalom a tudás birtoklása, az elvárás, a kanonizációs potenciál formáját ölti magára. Míg a többségi kultúrától való függőség sokkal inkább külső korlátozásként jelenik meg, addig az anyaország kultúrájának való alárendelődés inkább belső elvárás-ként, megfelelési kényszerként fogalmazódik meg. Épp ezért válhatott az anyaországhoz fűződő viszony olyan irodalmi viták terepévé (lásd létezik-e önálló romániai/stb. magyar irodalom vagy sem?), amelyek döntően az egyes kisebbségi kultúrák körén *be-lül* játszódtak le.

A másik vonás a történelem, a nemzeti narratíva eltérő szerepe a kisebbségi, illetve a posztkoloniális irodalmakban. Homi K. Bhabha ír a „nemzet mint narratíva” szerepéről *DisszemiNáció* című tanulmányában,⁶ ahol a nemzet narratívájának létrehozását úgy értelmezi mint a gyarmatosító hatalomgyakorlásának egy eszközét a periférikus gyarmatosított kultúra marginalizálására. A nemzeti narratíva ugyanis a homogén nemzeti identitás, az egységes kultúrafelfogás és a lineáris, folyamatos temporalitás jegyében határozza meg saját kultúráját, identitását, ezzel a Másikat mint idegent kiszorítva, létét (de legalábbis létjogosultságát) kétségre vonva, ugyanakkor mégis rá támaszkodva, ellenében fogalmazva meg saját identitását. Ezt a lineáris történelmi tem-

poralítás-tapasztalatot Bhabha a realista regény időfelfogásával tartja rokonnak: „A temporalitás illetően formája a nemzetnek mint »elképzelt közösségnek« a szimbolikus struktúráját hozza létre, amely a modern nemzet eltéréseit és szerteágazó mivoltát fenntartva úgy működik, mint egy realista regény cselekménye. A naptár szerinti realista idő kegyegése [...] felruhazza a nemzet elképzelt világát szociológiai szilárdsággal; a nemzet színpadán különböző tetteket és szereplőket kapcsol össze, akik egymásról semmit sem tudnak, kivéve azt, hogy az idő ezen szinkronitásától függnék, amely [...] az idő *teljességében* realizálódó polgári jelenidejűség egy formája.”⁷ Ebből vonja le Bhabha azt a következtetést, hogy a posztkoloniális irodalomnak nem arra kell törekednie, hogy a gyarmatosító mintájára (!) egy saját nemzeti narratívát hozzon létre, hanem arra, hogy egy olyan temporalitást teremtsen, amely megfelel saját időtapasztalatának, többes kulturális identitásának: „A nemzeti szubjektum felbomlik a kultúra jelenidejűségének etnográfiai perspektívájában, és [...] narratív autoritással látja el a marginális hangokat vagy kisebbségi diskurzusokat.”⁸

Ahhoz, hogy megkíséreljük leírni a kisebbségi irodalom ettől gyökeresen eltérő tapasztalatát a nemzeti narratíváról, illetve azt, hogy ennek az eltérő tapasztalatnak a következtében mennyiben játszik más szerepet a történelmi idő megjelenítése a mágikus realitásnak nevezhető regényekben, egy olyan modellt hívunk segítségül, amelyet a posztkoloniális irodalom leírására javasolnak *The Empire Writes Back* című tanulmánygyűjteményük⁹ bevezetőjében a kötet szerkesztő-szerzői. Ebben az írásban kifejtik, hogy a posztkoloniális szövegekben a hely, a nyelv és az én/szubjektum közti törésvonalak tükrözik a kulturális tapasztalat összetettségét, ellentmondásosságát. „A szakadék, amely a hely megtapasztalása és a leírására rendelkezésre álló nyelv között létrejön, a posztkoloniális szövegek klasszikus és mindenütt jelen lévő sajátossága. Ez a szakadék megjelenik akkor, amikor a nyelv alkalmatlannak tűnik az új hely leírására (főleg telepes gyarmatok), akkor, amikor a nyelvet a rabszolgaság intézménye szisztematikusan szétzúzza, és azok számára is, akiknek a nyelve a gyarmatosító hatalom nyelvének kötelező használata miatt hátrányos helyzetbe került.”¹⁰ Ezek a törésvonalak teszik *otthonalanná* a helyet, *inkompatibilissé* a nyelvet a szubjektum tapasztalatának kifejezésére.¹¹ Ez a kifejezhetetlenség, otthontalanság teszi idegenné a szubjektumot önmaga számára, megragadhatatlanná saját identitását, végeredményben ez vezet el e művekben a látásmód *elidegenedéséhez*.

Ez a modell nagyon alkalmasnak látszik a magyar kisebbségi irodalmak és a posztkoloniális irodalom hasonlóságának és eltéréseinek leírására egyaránt. Az összehasonlíthatóság ugyanis épp abban mutatkozik meg, hogy itt is a hely, a nyelv és a szubjektum közötti törésvonalak szabdalják az irodalom terepét. Csakhogy ezek a törésvonalak máshol húzódnak. Ennek oka mindenekelőtt természetesen a nyelv eltérő szerepe, hiszen a magyar kisebbségi irodalmak döntően magyar nyelvűek,¹² mi több: a nyelv döntő szerepet játszik identitásuk, a többségi kultúrához tartozásuk megteremtésében – ami csak akkor nem evidencia, ha a gyarmati típusú kisebbségi irodalommal vetjük össze a határon túli magyar irodalmakat. Csakhogy annak, hogy a kisebbségi helyzet egy kiforrott nemzeti kultúra talaján jött létre, ennél sokkal messzemenőbb következményei vannak. Mindenekelőtt az figyelhető meg, hogy a Bhabha által nemzeti narratívának nevezett időbeliségnek meghatározó szerepe lesz: temporalizálódik a nyelvtapasztalat, amennyiben az írás a nyelv megőrzésének terepévé válik, a nyelvhasználatnak önmagára mutató jelentősége, a hely és a nyelv kapcsolatának kitüntetett szerepe lesz. Mi több: nemcsak a nemzeti nyelvnek, hanem a „hely nyelvének” is, a különféle, az elfeledés határán álló vagy létükben fenyegetett beszédmódoknak. Ahogy a helynek is időbeli dimenziói lesznek: a helyszínek átalakulása, megváltozása a szubjektumot önmagától elidegenítő, otthonalanná tévő tapasztalattá válik. Ennek következtében – annyira nyilvánvaló, hogy szinte mondani sem kell – a temporalitás-

nak, méghozzá a nemzeti, történelmi narratíván alapuló temporalitásnak kitüntetett szerepe van a kisebbségi irodalmakban, olyannyira, hogy akár hozzátehetjük negyedikként a fenti hely-nyelv-én hármassághoz. Illetve, miután a térábrázolástól elválaszthatatlan, a hely kategóriájába beleérthetjük,¹³ annál is inkább, mert a történelem, a múlt, az emlékezés nagyon sokszor egyenesen helyként viselkedik, olyan helyként, amely megteremti a szubjektum otthonosságát.

Ami közelebb visz ezen belül bennünket a „mágikus realista-gyanús” művek értelmezéséhez, az Ashcroft, Griffiths és Tiffin gondolatmenetének folytatása és az elemzésekből kirajzolódó elképzelésük: azt állítják ugyanis, hogy nem azok a művek tükrözik igazán ezeket a törésvonalakat, amelyek realista, mimetikus módon tematizálják a fenti konfliktusokat, hanem azok, amelyek textualizálják: hibrid, transzgresszív beszédmódot teremtenek. Hozzá kell tennünk persze, hogy – mint a korábban idézett Bhabha-tanulmányból is kitűnt – a posztkoloniális teoretikusok a mimetikus ábrázolásmódot alapvetően az európai, a gyarmatosító kultúra részének tartják, ezért is utasítják el. Ugyanakkor mégis egy alapvető és a magyar kisebbségi irodalmakban is lejátszódó folyamatot érzékeltetnek: egy újfajta poétika kialakulását, amely a kulturális tapasztalat és identitás – a posztkoloniális vagy a kisebbségi irodalmak számára sokkal nyilvánvalóbb – összetettségét nem ellenpontosítani vagy tagadni, nem is leírni, hanem a beszédmódok, a kódok összetettségében érvényesíteni próbálja. Az előbbi, Stuart Hall-féle terminológiához visszatérve egy tradíciótípusú beszédmódról egy fordítástípusú beszédmódra¹⁴ való áttérést jelez ez az irodalom formanyelvében.

Ebből az következik, hogy a mágikus realizmusnak kialakul egy sajátosan európai-kisebbségi változata, amely a nemzeti történelem homogén, egységes, önmagát nem nyelvként, hanem igazságként definiáló beszédmódját bontja meg, és bevonja az identitások, kultúrák és nyelvek többségének tapasztalatán alapuló mágikus realista művek bábeli terébe. Ezeknek a műveknek további sajátossága, hogy mivel – a mágikus realista művekhez hasonlóan – a felidézett kulturális kódok között (ez esetben ide értendő a történetírás, az emlékezés kódja is) nem mérlegelnek, nem részesítenek egyet sem előnyben (ettől válik sajátosan „mágikussá” ez az irodalom: a mitológiai, a csodás, a mesés, a képzeletbeli éppúgy egyike a kódoknak, mint a realista, a természettudományos, a történelmi diskurzus), ezért sajátosan elmosódnak a fikció és valóság, kitalált és történelmi határai. Grendel Lajos *Galeri* című kisregénye alapján jól feltérképezhető ennek a beszédmódnak a forrásvidéke: a személyes és szubjektív élettörténet, a városi legenda, a beszélő alakjához szorosan kötődő mesélés szerteágazó szálait használja fel az elbeszélés, hogy kétségbe vonja a város történetének, az igazságnak a rekonstruálhatóságát. Jellemző az is, hogy a történetek nemcsak személyekhez, mesélőkhöz kapcsolódnak, hanem helyekhez, városrészekhez is. Ugyanakkor a mágikus realizmusra jellemző történetekben való tobzódás itt még a keretes elbeszélés által indokolt, noha maga a keret, a „város szellemének” kiszabadulása és megidézése már a csodás irányába viszi el a történetet. Láng Zsolt *Bestiáriuma*iban nyoma sincs ilyen, a történeteket bármilyen mértékben a valószerűség elvárásához igazító keretnek. Maguk a regények közvetlenül nem reflektálnak a valóság, a megtörténtség, az objektív igazság és a történetírás viszonyára, hanem már eleve kódként használják a műfaji előképként kijelölt bestiáriumi nyelvet csakúgy, mint a tizenhat-tizenhetedik századi Erdélyre való utalásokat, az allegorikus beszédmódban rejlő lehetőségeket szabadítják fel, lényegében fordítanak a referencialitáson alapuló történelmi, a metaforikus és a fiktív között.

Míndez kialakít ezekben a regényekben egy sajátos *tér-időt*¹⁵: a regények tere történetek, különböző idősíkok, emlékek és fantáziák találkozási pontja lesz. Egyrésztől, mint már írtam, a történelem térként jelenik meg, amit az én belakhat, a maga képére alakíthat, másrészt a hely időbeli helyévé változik, ahol átjárhatóvá válik az idő. Ennek a kereszteződési pontnak egy jellegzetes változata a *város* (általában kisváros), ahol az

emlékezés, a mesélés, a pletyka és a történelem hoz létre ilyen virtuális otthonosságot, mint a már említett *Galeri*ben, a Láng Zsolt-féle *Perényi szabadulásában*, Kolozsvári Papp László Kolozsvár-történeteiben (lásd a *Holló úr* és a *Kleotéra története* című novellásköteteket) vagy egészen sajátos változatban Gion Nándor *Virágos katonájában*. Ezeknek a tereknek a mágikussága, az a képessége, hogy magában egyesítse mindezeket a regisztereket, az otthonos és az idegen szembeállításában, önmaga középpontként való érzékelésében, a mindennapin kívül valami transzcendens megtapasztalásában rejlik: abban, hogy ezek a terek mindenben megfelelnek annak, amit Eliade a „szent tér” jellemzőiként leír.¹⁶ Hasonló jelentőséggel ruházza fel ez a hibridítástapasztalat a határt, szó szerinti és átvitt értelemben: a kultúrák, a beszédmódok, a nyelvek határa, és a határvidék mindenekelőtt Bodor Ádám műveiben válik meghatározó jelentőségűvé.¹⁷

A határ és a találkozási/kereszteződési pont azonban nem csak kronotoposzként szervezi ezeknek a műveknek a terét: retorikai, kompozíciós értelmet is adhatunk ezeknek a fogalmaknak. ekként tulajdonképpen épp annak a két szövegalkítási technikának feleltethetők meg, amelyeket a posztkoloniális irodalom hozott be a köztudatba, de amelyekről megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen sokkal tágabban értelmezve a kulturális identitás összetettségének tapasztalatát tükröző írásmódokat jelölnek: a hibriditását és a szubverzivitását. E tekintetben a kereszteződési pont felfogható úgy mint a hibriditás, a különböző nyelvek és kultúrák találkozási helye, a szubverzió pedig mint transzgresszió, a határral, a határ áthágásával hozható kapcsolatba.

■ JEGYZETEK

1. Lásd Papp Ágnes Klára: A csirkepaprikás-elméletől a töltöttkáposzta modellig. A kisebbségi irodalom újraértelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. Bárka 2010. 3.
2. Lásd Homi K. Bhabha „transzlacionális” (= fordítás jellegű) fogalmát. Homi K. Bhabha: A posztkoloniális és a posztmodern. Helikon 1996. 4.
3. Stuart Hall: A kulturális identitásról. In: Multikulturalizmus. Szerk. Feischmidt Margit. Osiris Kiadó, Bp., 1997. 83.
4. Olyan szerzőkre gondolok itt, mint Gion Nándor, Grendel Lajos korai regényei, Bodor Ádám, Láng Zsolt, Bogdán László.
5. Balázs Imre József így ír a kisebbségi nyelvhasználat meghatározása kapcsán: „Csakhogy e többség nem egyértelműen megragadható: korszakonként újragondolódott és újragondolandó, miképpen értjük e többség-metaforát: az ország román nyelvű többségére gondoljunk, vagy a magyar kulturális »centrum« többségi nyelvére, valamiféle nyelvek feletti hatalmi beszédre, netán éppen az »erdélyi magyar nyelv« hatalmi változatára.” Balázs Imre József: Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban. Kisebbségkutatás 2006. 2.
6. Homi K. Bhabha: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története, határai. In: Narratívák 3. Szerk. N. Kovács Tímea. Kijarat, Bp., 1999.
7. Bhabha: i.m. 106. (A szerző kiemelése.)
8. Bhabha: i. m. 97.
9. Bill Ashcroft – Gareth Griffiths – Helen Tiffin: The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures. Routledge, London, 1989.
10. I. m. 9–10. (Bényei Tamás fordítása)
11. A hely és a nyelv egymástól való elidegenedése, a közöttük kialakuló törésvonal leírására Deleuze és Guattari a „deterritorializáció” fogalmát alkalmazza a kisebbségi nyelvhasználat meghatározása során. Gilles Deleuze – Felix Guattari: Kafka – a kisebbségi irodalomért. Quadmon, Bp., 2009.
12. Bár épp a Hungarológiai Kongresszuson két előadás is elhangzott a kortárs magyar irodalomban tapasztalható nyelvváltás jelenségéről Toldi Éva és M. Basa Enikő részéről, olyan szerzőket említve, mint Kristóf Ágota vagy Móra Terézia.
13. Más nézőpontból, más terminológiával, de ugyancsak a nyelv, a hely és az én közötti törésvonalak leírását tűzi ki célul Faragó Kornélia geokulturális narratológiájában: „A geokulturális narratológia lehetőségeit azon kutatási irányok körében kell keresni, amelyek mindenekelőtt a kultúra teresítésére vonatkozó fikciós elképzeléseket erősítik fel, és ezen belül fogalmazzák meg a történeti szituáltság kérdéseit, és irányítják a figyelmet a geokultúra »geo« összetevőjében rejlő idődimenziókra.” Faragó Kornélia: A viszonyosság alakzatai. Forum, Újvidék, 2009. 8.
14. Stuart Hall: i.m. 82–83.
15. Részletesen írtam a mágikus realizmus kronotopikus jellegéről A mágikus realista anekdota című tanulmányomban. In: Papp Ágnes Klára: Átlátunk az üvegen? Napkút, Bp, 2008.
16. Mircea Eliade: A szent és a profán. Európa, Bp., 1987.
17. Erről lásd Bányai Éva: Egy „határátlépés” következményei. In: Idő(m)értékek, kontextusok. Molnár Szabolcs 65. születésnapjára. RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgörgy, 2008.

A REGIONALITÁS PROBLÉMÁI AZ ÚJ IRODALOMTÖRTÉNETI KÉZIKÖNYVEKBEN

Beszélgetés a VII. Nemzetközi
Hungarológiai Kongresszus résztvevőivel

...milyen típusú
kézikönyvekre van
inkább szükség:
olyanokra-e, amelyek
leíró jelleggel
teljességre törekednek,
vagy olyanokra,
amelyek markáns
értékpációk szerint
szerkesztődnek?

■ **Kántor Lajos:** Azt gondoltuk, hogy a Kolozsváron szervezett Hungarológiai Kongresszus keretén belül lehetőség van egy szakmai megbeszélésre a kisebbségi irodalmakkal kapcsolatban és ezen belül az erdélyi irodalomról is. Egyrészt a kongresszus nyújt erre alkalmat, és néhány megjelenés. A Kongresszus szekcióiban lezajlott előadások, kérdések mindenképpen továbbgondolásra érdemesek. Négy olyan előadást hallhattam, amelyeknek a vitáját akár itt is lehetne folytatni, hiszen arról volt szó, hogy a régiók, illetve az egyes kisebbségi magyar irodalmak, a magyar nemzeti irodalmak különböző részei hogyan viszonyulnak egymáshoz. Jó néhány olyan könyv is megjelent a közelmúltban, amely indokoltá teszi, hogy ezekről a témákról beszélgesünk, hiszen most igazán van mire alapozni. Ez indította el azt a tervet, hogy a *Korunk* novemberi számában egy nagyobb súlypont jelenjék meg: két megjelenést és egy alkalmat neveztünk meg, hogy miért kellene ezt a találkozót most megszervezni és tematikus összeállítást szerkeszteni erről a lapban. Befejeződött a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* nagyon hosszú és konfliktusos, néha válságos története, Dávid Gyula munkájának köszönhetően. Még nem fejeződött be, de azért legnagyobb része már megvan Pomogáts Béla *Magyar irodalom Erdélyben* című, jelenleg három kötetben olvasható vállalkozásának. A negyedik most készül, és a közeljövőben valószínűleg megjelenik. A harmadik

A 2011. augusztus 27-én, a Hungarológiai Kongresszus hivatalos kísérőrendezvényén elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

pedig az az alkalom, hogy ötven éve indult a Forrás könyvsorozat – a romániai magyar fiatal írók könyvsorozata. Itt van Egyed Péter, aki szerkesztője volt a sorozatnak egy időben, és sok mindent tud mesélni ennek kapcsán is.

Azóta újabb könyvek is megjelentek, az egyiket a Kongresszuson is bemutatták a szerkesztők – a Gyimesi Éva hatvanötödik születésnapjára készült könyvet (*Újrateremtett világok*), amelyik végül már csak a halála után vált a közönség számára is hozzáférhetővé. Ebben a könyvben is több tanulmány foglalkozik a tanácskozásunk témájával, többek között a Balázs Imre Józsefé, amelyik az irodalomtörténet-írás kérdéseit fesegeti, a fogalommeghatározás problémáira is kitérve. És a napokban jelent meg Láng Gusztávék gondozásában Dsida Jenő összes verseinek gyűjteménye, az erdélyi magyar irodalomnak ez is fontos eseménye.

A kérdések ma sokkal árnyaltabban vetődnek fel, és nagyon aktuálisnak tűnnek – olyan szövegekkel tudnám ezt még alátámasztani, mint a júliusi *Székelyföldben* megjelent Bodor Ádám – Ferenczes István beszélgetés, vagy az a mód, ahogyan néhány hete Kenéz Ferenc közelítette meg a problémát a Kolozsvár Társaságnál szervezett találkozóon vagy magában a bemutatott Kolozsvár-oratóriumában.

Átadnám a szót Balázs Imre Józsefnek, hogy folytassa a felvezetést, és várjuk a hozzászólásokat, észrevételeket az elhangzottakkal kapcsolatban.

Balázs Imre József: Igazából kérdéseket próbálnék megfogalmazni, amelyekről, azt gondolom, fontos lenne együtt töprengeni, kihasználva az alkalmat, hogy a magyarságtudománynak, illetve a kisebbségi irodalmakra vonatkozó összehasonlító vizsgálódásoknak kiváló ismerői vannak jelen Kolozsváron. Az első kiindulópont, amiről mindenképpen érdemes beszélni, a kézikönyvek kérdése: milyennek kell lennie egy jó kézikönyvnek, akár lexikonra, akár irodalomtörténetre gondolunk. Aki ismeri már a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* friss kötetét vagy Pomogáts Béla irodalomtörténetét, az nyilván konkrétan is reflektálni tud arra, hogy a kérdés hogyan vetődik fel e munkák kontextusában. A problémafelvetés előzménye egyrészt az, hogy a kilencvenes évek elején szívesen hangoztatták az irodalomelmélettel foglalkozók, hogy az irodalomtörténet mint olyan problematikus (Jausst parafrázálva: magát az irodalomtudományt provokálja), aztán közben ahogy teltek az évek és évtizedek, az látszik, hogy nagyon nagy szükség van ezekre a kézikönyvekre, amelyek diákok (iskolások, egyetemisták) kezébe adhatók (a Kolozsvár Társaság kiadványa, az *Erdélyi magyar írók. Paulovics László íróportréi* például kifejezetten ilyen szándékkal készült), azt látjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében egy új irodalomtörténet munkálatai folynak, azt is látjuk, hogy néhány évvel ezelőtt megjelent egy nagy, háromkötetes kézikönyv, *A magyar irodalom története*, vagyis egyfelől nem lehet írni kézikönyvet, de ugyanazok, akik ezt mondják, mégis írnak kézikönyveket. Érdemes végiggondolni a regionalitás kérdését is egy-egy ilyen vállalkozás kapcsán. Mennyire legyen például nagyvonalú egy *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* vagy egy irodalomtörténet? Az áttelepülés kérdésköre például foglalkoztatni szokta a szerzőket – én ebből a szempontból a lehető legnagyobbvonalúbb opció mellett foglalnék állást, tehát ha valakinek köze van egy régióhoz, akkor semmiképp sem érdemes kihagyni egy regionális irodalomtörténeti vállalkozásból.

Összevetve azzal, hogy például a vajdasági irodalomnak milyen kézikönyvei vannak, vagy a nyugati irodalomnak milyen feldolgozásai vannak, érdemes feltérképezni az elvárásokat, amelyek körvonalazódnak e könyvek kapcsán.

Még egy harmadik aspektusra hívnám fel a figyelmet, amelyik a Forrás-nemzedékek témája kapcsán is aktuális lehet számunkra; hogy mennyire értékrendet jelenítenek meg ezek a kézikönyvek, és mennyire semlegesek vagy leltározók. Átfogalmazva a kérdést: milyen típusú kézikönyvekre van inkább szükség: olyanokra-e, amelyek leíró jelleggel teljességre törekednek, vagy olyanokra, amelyek markáns értékopciók sze-

rint szerkesztődnek? Amikor Kántor Lajos és Láng Gusztáv a hetvenes években megjelentette a *Romániai magyar irodalom 1944–1970* című könyvet, akkor nagyon sok támadás érte őket amiatt, mert egy bizonyos értékrend-preferencia volt kiolvasható belőle – olyan preferencia, amelyet akkor nemzedékiént azonosítottak a bírálók.

A problematizáló kérdéseimmel itt megállnék, és mindenképp fontosnak tartanám, hogy az emlegetett könyvekről itt szó essék.

Veres Emese-Gyöngyvér: A *Lexikon* kapcsán fogalmazódott meg bennem egy negyedik kérdés: annak ellenére, hogy címében „irodalmi”, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* voltaképpen az itteni magyar nyelvű *írásbeliség* lexikona. A kérdésem tehát az, hogy mennyiben maradhatunk pusztán az irodalomnál, mennyire kell kitekinteni a „szakmán” kívülre, például a sorra kiadott „parasztköltők” vagy a népi írásbeliség dokumentumai mennyire férnek bele egy ilyen ma elgondolt könyvbe. Mit nevezünk irodalomnak? – hiszen az első kiindulópont az irodalom tanulásakor általában a népköltészet. Hogyan határoljuk körül az irodalom fogalmát?

Balázs Imre József: A *Lexikon* kapcsán ez valóban egy nagyon releváns kérdés, azt hiszem.

Gaal György: A *Lexikon*nal kapcsolatban készítettem egy statisztikát: valószínűleg a leghosszabb idő alatt készült magyar lexikonról van szó, a Szinnyi József-féle 1891 és 1914 között huszonhárom év alatt huszonnégy kötetet hozott le. A Pallas *Lexikon* 1893 és 1900 között tizenhat kötetet és két pótkötetet. Lehet folytatni a Révaival, a *Világirodalmi Lexikon*nal (utóbbi 1970-től 1996-ig huszonhat év alatt jelent meg, tizenkilenc kötetben). A mi esetünkben negyven-egynéhány évről van szó, mert a munkálatok voltaképpen 1966-ban indultak, amikor a Bod Péter-féle *Magyar Athenas* évfordulója volt, és Balogh Edgár arra jutott, hogy a romániai magyar irodalomnak is el kell készíteni a lexikonát. A „romániai magyar irodalom” fogalma akkoriban egységesnek tűnt, ebből a szempontból a Pomogáts-féle irodalomtörténet szemlélete más: ő a magyar irodalom romániai (erdélyi) hajtásáról ír, míg a lexikon a romániai magyar irodalmat külön entitásként kezelte. Szerencsére nálunk sohasem jutottunk odáig el, hogy a klasszikus irodalomból is csak azt taníthassák, ami az adott tájhoz kötődik. Ebből a szempontból Petőfit például azért lehetett volna Erdélyben tanítani, mert itt halt meg. Vagy Arany Jánost azért, mert itt született. Kosztolányival viszont Erdélyben bajban lettünk volna. Idáig tehát nem jutottunk el, de mindenesetre a romániai magyar irodalom a nyolcvanas évekig önálló entitásnak számított. Mivel nálunk akkoriban nem voltak irodalomtörténeti kutatóintézetek, olyan intézmények, ahol az írók munkásságát szakszerűen feldolgozzák, számon tartásuk a könyvészetüket és munkásságukat, ezért gondolta Balogh Edgár, aki az egyetlen is tanított, a *Korunk* főszerkesztő-helyettese volt, hogy ideje volna nyilvántartást készíteni ezekről az írókról. Az előkészületek mintegy két évig tartottak, 1968-ban sikerült végre egy kis közösséget összehívni, tizenegy tagot szemelt ki Balogh Edgár a szerkesztőbizottság tagjaiként, ezek rajta kívül Benkő Samu, Jancsó Elemér, Jordáky Lajos, Kacsó Sándor, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Mikó Imre, Réthy Andor, Sóni Pál és Venczel József voltak. Két alapember volt: Venczel József, aki a címjegyzéket összeállította, és Réthy Andor, aki a bibliográfiát dolgozta volna fel. Mivel már az első kötet megjelenéséig többen meghaltak az eredeti szerkesztőbizottságból, Balogh bevonta a munkálatokba Dávid Gyulát és Engel (Köllő) Károlyt, Gábor Dénest pedig bibliográfusként, Szabó Attilát természettudományi szakíróként. 1970-ben megalakul a Kriterion Könyvkiadó, és akkor a szerkesztőség áttette székhelyét a *Korunk*tól a Kriterion kolozsvári fiókszerkesztőségébe, addig hetente a *Korunk*nál találkoztak a szerkesztők. Nagyon nagy lendülettel fogtak hozzá, de aztán látszott, hogy nem kis feladat ez, 1974-re készült el az első kötet, amelyet végül 1981-ben tudtak sajtó alá bocsátani, mivel a cenzúra néhányszor visszadobta a kö-

tetet. Végül 1982 februárjának közepén jelent meg az első kötet. Ez a kötet akkor mindenkinek szárnyakat adott, úgy nézett ki, hogy a többi kötet könnyebben fog átjutni a cenzúrán. Sajnos nem így lett, mert a Ceaușescu-rendszer mind jobban és jobban szorította az irodalmat. Főleg Balogh Edgár aktivitásának köszönhető, hogy aránylag rövid idő alatt sikerült összehozni a második kötetet is, 1983-ban el is készült, akkor kezdődött a cenzúrázasi vesszőfutás, többször visszadobták, pedig azt már tudatosan öncenzúrával írtuk mindnyájan, tudtuk például, hogy nem szabad arról írni, ha valakinek egyházi kötődése van, nem szabad írni azokról, akik 1945 után külföldre távoztak, és sok más hasonló szempont került elő. Nyilván amikor az első kötetet kézbe vették az emberek, azon túl, hogy örvendeztek, számos kritikai megjegyzést tettek, tehettek is, mert nagyon nagy nevek hiányoztak, sok írónál ki kellett hagyni dolgokat, épp azért, hogy egyáltalán megjelenhessen a kötet. A második kötet is így készült el, ebben a szellemben, de csak 1990-ben került végül nyomdába. A probléma éppen az, hogy ez úgy került végül nyomdába, hogy még a nyolcvanas évek szellemiségét tükrözte. Egyes szócikkeket, amelyeket a cenzúra vett ki, még sikerült visszatenni azért a könyvbe. A harmadik kötet szerkesztését vette át Dávid Gyula – Balogh Edgár már kilencvenedik életévéhez közeledett –, és a harmadik kötet már a szabadság, cenzúramentesség körülményei között jött létre, ezt tekinthetjük mai szempontból elfogadható szerkesztésű kötetnek; Balogh Edgár halálával pedig teljes hatáskörrel gazdája lett a lexikonnak Dávid Gyula. Egy olyan kínos, de érthető helyzet következett aztán 1990 után, amikor mindenkit elhalmoztak feladatokkal: Dávid Gyula többek között az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek lett országos elnöke, ami akkor azt jelentette gyakorlatilag, hogy minden hétvégén utaznia kellett valahová, magyar ünnepekre. Emellett a Kritérionnál, majd a Polisnál dolgozott szerkesztőként-igazgatóként. A többi munkatárs rendre elpártolt, az egyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékét hiába próbálta bevonni a munkába, nem nagyon jelentkeztek az ottani fiatalabb tanerők. Egy ideig sikerült pályázatokkal egy-két munkatársat alkalmazni, fiatal pályakezdeket, de ahogy a magyarországi pályázati lehetőségek sorra szűntek meg, munkatársak nélkül maradt a lexikonszerkesztő. Néhányan otthon még írogattak a szócikkeket, számon tartottam éveket, hogy még van három vagy valahány szócikk, amit meg kell írnom, és kerestem azt a hónapot, amikor könyvtárba járhattam az adgyűjtéshez.

Beszélhetünk arról is, hogy hányféle szócikktípus jelent meg, azon kívül, hogy vannak életrajzi szócikkek (köztük terjedelmesebbek és rövidebbek egyaránt, aszerint hogy tényleges írókról vagy tollforgatókról – akár mérnökökről, természettudósokról – van szó, ugyanis Balogh Edgár a 18. századig alkalmazott irodalomfogalmat, az irodalom legtágabb értelmét vezette be, és emellett meg is maradtunk), intézményekre vonatkozó szócikkek, egyes irodalmi irányzatoknak a szócikkei, egy-egy város irodalmi életét vagy egy-egy jelentős író romániai magyar utóéletét bemutató szövegek. Ezek megírása 1990 után különös hangsúlyt kapott, mert az első két kötetbe például az egyházi embereket nem tudtuk fölvenni. A *római katolikus egyházi irodalom, református egyházi irodalom* szócikkekbe mindent, ami egyházi volt, be kellett sűríteni ilyenformán. Ugyanakkor az unitárius író, akinek az első két kötet valamelyikében kellett volna szerepelnie, muszáj volt bevenni az unitárius irodalom szócikkbe – a negyedik kötetben ezt már másképpen, önálló rövid szócikkben is meg lehetett oldani, de mindenképpen aránytalanságok keletkeztek. Dávid Gyula a szabadidejében időnként neki-kilendült egy-egy kötetnek, így elkészült a negyedik kötet, és végül az ötödik, két részre bontott könyv. Nagy vita zajlott le korábban Balogh Edgár és Dávid Gyula között többek részvételével, hogy mit csináljunk az időhatárral. Felmerült például a rendszerváltás után, hogy a gyűjtést a rendszerváltással minden kötet esetében zárjuk le. Balogh

Edgár ennek nagyon ellenállt, és azt mondta, minden kötettel haladjunk a lezárási dátumig. Ennek az lett az eredménye, hogy az első kötetben csak 1981-ig szerepelnek az írók, az utolsóban pedig már 2009-es adatok is vannak. Ha így nézzük, az öt kötet nagyon aránytalanra sikeredett, de mégis nagy dolog, hogy valahogy befejeztük, nem maradt torzóban.

Sokat beszélhetnénk az ötödik kötetéről, de inkább azt a kérdést vetném mégis fel, amelyik a kötetbemutatókon szóba került, hogy *hogyan tovább*. Ez így egy lezárt, de fellelő alkotás. Van két első kötetünk, amelyekből azon kívül, hogy jóval korábban lezártak, mint a későbbi kötetek, hiányoznak mindazok a fejlemények, amelyek a továbbiakban már megvannak – az újjáalakult intézmények, újonnan alakult irodalmi társaságok, szerkesztőségek. Az első két kötet számára is meg kellene írni ezeket visszamenőleg. Mi a teendő most? Nagy kérdés, hogy kellene-e az első két kötethez egy pótkötetet szerkeszteni, amely egyrészt kiegészíti, megírja a hiányzó szócikkeket, másrészt a már meglévőket elhozza napjainkig. Egy másik felfogás az, hogy ez a munka már így van, ahogy van, kellene egy teljesen új *Erdélyi Magyar Irodalmi Lexikon*, és abban egyenesen, a meglévő adatokat is felhasználva, mondjuk 2020-ra tükrözzük az irodalmi fejleményeket. Olyanok is voltak, akik azt mondták, hogy már nincs szükség külön erdélyi vagy romániai magyar lexikonra, mert az összmagyar irodalmi lexikon egy újabb kiadása, majd ha elkészül, köteles lesz méltó módon szerepeltetni az erdélyi írókat is.

Emellett még számos variáns felmerülhet, hogy például kizárólag csak adatokat egészítsünk-e ki vagy helyesbítsunk, születési adatokat, elhalálozási időpontokat vagy egyéb adatokat. Lehet szó egykötetes kisebb, adatokat kiegészítő munkáról, nagyobb egykötetes vállalkozásról, amelyik jelentősebb hiányokat is pótol, és lehet szó egyetlen új, nagy könyvről, amelyik viszont csak lexikonadatokat közöl, és nem összpontosít az értékelésre. Balogh Edgár véleménye ugyanis az volt ennek kapcsán: úgy kell írni, hogy a nagyközönség is szívesen olvassa a szócikkeket.

Kántor Lajos: Sok mindent hozzá lehetne tenni ehhez a bemutatáshoz, akár anekdotikusan, arról is, hogy miként zajlottak annak idején a *Lexikon* kapcsolatos szerkesztőségi megbeszélések, de azt gondolom, fontosabb számunkra a vita felé terelnünk a beszélgetést, akár azokra a párhuzamokra is figyelve, hogy például milyen megnevezéseket használnak ma a kutatók a Vajdaságban – vajdasági magyar irodalomról beszélnek-e például vagy valami egyébről.

Bányai János: Van a vajdasági magyar irodalom nevének egy jól követhető története. 1918 után, amikor hozzáláttak az irodalmi élet megszervezéséhez, akkor vajdasági irodalomról beszéltek. Az első irodalmi kiadványok, próbálkozások címében is az szerepelt, hogy „vajdasági írás”. Nem is vajdasági *magyar* írás, hanem egyszerűen vajdasági írás. Ez nagyjából a világháborúig így maradt. A háború után vált gyakorivá a *jugoszláviai magyar irodalom* terminusa, ez azért is érdekes, mert Jugoszlávia hat köztársaságból állt, és a hat köztársaság közül háromban volt magyar irodalom: a Muraközben (Szlovéniában), a Drávaközben (Horvátországban) és a Vajdaságban (Szerbiában). Azért, hogy valamilyen módon együtt lehessen tárgyalni ezeket a regionális irodalmakat, közhasznúvá vált a „jugoszláviai magyar” jelző. Az ország elveszejtése után valahogy nem jutott senkinek eszébe azt mondani, hogy „szerbiai magyar irodalom”, és ezért aztán újra használatba került a *vajdasági magyar irodalom* terminusa, most leginkább ezt használjuk.

Ez több szempontból is érdekes lehet – hogy például mit veszünk odatartozónak ezekhez a nevekhez. A jugoszláviai magyar irodalom az, amelyik a legszélesebben fogta fel azt, ami a délszláv világban magyar irodalomként létrejött.

A kézikönyvek közül kettőt tudok megemlíteni, az egyik Bori Imrénének *A jugoszláviai magyar irodalom története* című munkája. Ennek a könyvnek is története van – több kiadást is megért, kezdődött valamikor akkor, amikor a Kántor–Láng-kötet is meg-

jelent, de előbb csak a két világháború közötti korszakot dolgozta fel, aztán később újabb kiadásai következtek ennek az irodalomtörténetnek, szöveggyűjtemények is készültek hozzá, és végül *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című könyvben véglegesült a szöveg, amelyik utóbb a címből le hagyta a „rövid” jelzőt.

Az, amivel Bori Imre szembenézett, és ami ennek az irodalomtörténetnek az elvi vagy történeti szemléletét illeti, nem azon múlik, hogy kit vesz fel az irodalomtörténet egy irodalomtörténetbe, vagy hogy a kánon melyik része felől közeledik az irodalomtörténetéhez. Végül is azon múlik minden, hogy hogyan definiálja magát a tárgyat az irodalomtörténet szerzője. Bori első pillanattól úgy definiálta tárgyát mint kisebbségi irodalmat: természetéből adódóan vannak szoros kapcsolatai a többségi irodalmakkal és a magyar irodalommal is. Ebből következik egy relatív önállóság, amiből következik az is, amit úgy fogalmaztam meg valamikor, hogy a kisebbségi irodalmak műfaja a komparatiztika. Állandó összehasonlítási szituációban vagyunk, amikor verset írunk vagy regényt írunk, vagy versről írunk vagy regényről írunk. Ez több irányból határozza meg és valahol be is határolja azt a jelenségsort, amit kisebbségi irodalomnak mondunk ma.

Persze időközben jelentek meg nem kézikönyvszerű kiadványok, monográfiák, tanulmánykötetek is, amelyek Bori Imre irodalomtörténetének holdudvarában készültek.

Amit még hozzá kell tenni: a húszas években, amikor konstituálódott az irodalmi élet a Vajdaságban, a panaszkodások leggyakoribb témája az volt, hogy hagyománytalan ez az irodalom, hogy nincs mire hivatkozni. Bori irodalomtörténete szembenézett ezzel a sirámmal, és megalkotta vagy áttekintette azokat az irodalmi-kulturális értékeket, amelyek a délszláv országokban keletkeztek, és valamilyen módon köthetők hagyományként a vajdasági magyar irodalomhoz, Szerémi Györgytől kezdve a bácsi kolostor reneszánsz emlékeiig és a becskerekai kulturális és irodalmi törekvésekig. Egy sor anyagot sikerült begyűjtenie, és ez is bekerült az irodalomtörténetbe.

A másik kézikönyv a *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon*, amelynek készül a második, javított kiadása is, igaz, nem tudom pontosan, milyen címen fog megjelenni. Egészében is tiszteletre méltó ez a vállalkozás, ugyanis ez egy egyszemélyes lexikon, szerzői lexikon. Gerold László állította össze, és ő készíti a második, bővített, javított kiadást is. Lényege az ennek a lexikonnak, hogy voltaképp csak adatokat tartalmaz, életrajzokat, a művek jegyzékét és a recepció adatait. Semmiféle értékelő vagy értelmező mondat nincs ebben a lexikonban, ez nyilván azért van így, mert szerzői, egyszemélyes vállalkozás, és nem biztos, hogy az adatokon túlmenően minden tárgyalt műről egyforma relevanciával tudna a lexikonszerző nyilatkozni. Meglepően nagy visszhangja volt ennek a lexikonnak, viszonylag nagy példányszámban jelent meg, és nagyon gyorsan elfogyott. Ebből arra lehet következtetni, hogy van igény az olvasóközönségekben az ilyen jellegű kézikönyvek begyűjtésére, használatára.

Egyed Emese: Megszólítva éreztem magamat, magunkat, és bizonyára többször kelene tanácskoznunk, találkozoznunk, egyeztetnünk. Bevezetnünk például olyan lapszámokat, amelyekben esetleg két csapat mutatkozik be. A kölcsönösségek egyik legnagyobb nyeresége az utóbbi két évtizedben, hogy olyan típusú ismerkedésekre is sor kerül, amelyek nem Budapest bábáskodásával, hanem külön barátkozás és kíváncsiság révén kapcsolták össze azokat a műhelyeket és azokat az alkotókat, akik a mai Magyarország határain kívül élnek.

A Hungarológiai Kongresszuson figyeltem fel egy már régebben forgalmazott kifejezésre, ezt jelesül a német irodalom jelenségeire alkalmazták: *világ*. Mindent, ami valamilyen módon kapcsolódik a német kultúrához, a „német világ” jelenségeként tárgyalnak. Ezennel azt javasolnám, hogy megpróbálhatnánk „magyar világ”-ról beszélni. Tudom, hogy ennek már van egy jelentése itt Erdélyben, tudjuk, mit jelent, de mi lenne,

ha akkor már nem kisebbségi irodalmakról kellene beszélnünk, hanem ennek a világszerű dolognak bizonyos aspektusairól, mint amilyen a területiség, nemzedékiség, nyelvhasználat vagy intézményesség.

Néhány évig a Magyar Irodalomtudományi Tanszéknek voltam a vezetője, és lehetőségem nyílt egy olyan fiatal kutatóval, mint amilyen Balázs Imre József, tanácskozni arról, hogy hogyan lehetne ismét tanítani azt a valamit, amit nem tudtam, hogy romániai magyar irodalomnak nevezzek, vagy erdélyinek, mert nem volt ilyen tantárgy néhány évig a tananyagban. Imre azt javasolta, hogy legyen „regionális” irodalom, és ezzel állítom, hogy igen hasznos volt ez az igénye, amennyiben a köldöknézésből olvasói kedvvé, kíváncsisággá, kölcsönösséggé változtatta ezt az aspektust.

Nagy gondnak tartom, hogy nincs olyan hely Kolozsváron, ahol nagyjából együtt lennének kötetek és folyóiratok. A virtuális világban sincs meg az, hogy az egyes szerző kötetei hogyan követik egymást, egy olyan hely, ahol a *Híd* is meglegyen, a *Látó* is meglegyen, a kárpátaljai lap is meglegyen, hogy megértsük, hogy mire vonatkoznak ezek a lexikonmegállapítások. Hogy egyáltalán merjünk összehasonlítani. Bizonyos értelemben megfoghatatlanok így ezek az irodalmi teljesítmények, és el is tűnnek. Nyilván egy ilyen hatalmas könyvtárat nehéz elképzelni, de az, hogy maguk a szövegek hogyan jelenjenek meg, alakítható: szorgalmazható, hogy a már meglévő honlapokon sokkal több szöveg, akár a lexikonok egész anyaga elérhető legyen.

Ugyanakkor fontosak a kisebb számbavételek is: egy-egy város irodalmi élete vagy az olyan próbálkozások, amelyek olyasmiket mutattak meg, hogy képesek vagyunk egymást lefordítani, ugyanazoknak a szerzőknek például románul és magyarul is egymás mellett olvashatóak a szövegei. Én a számbavételek mellett is leteszem a voksomat, de az idegennyelvűsége is igen fontos lenne energiákat fordítani. Fontos figyelni arra, hogy milyen dolgozatok születtek ezekről az irodalmi művekről más kultúrákban, más nyelveken. Születtek. Tudjuk, hogy a bécsi magyar tanszéken voltak ilyen kísérletek, avantgárd és egyéb tárgykörökben; előfordulhat, hogy egyszerűen a kulturális intézetek jobb megszólítása szükséges, hiszen még nálunk sincsen igazán számba véve, nem is tartja külön nyilván a könyvtár az államvizsga-dolgozatokat, doktori értekezéseket, hogy tudjanak ezekről az emberek, hogy népszerűsítsük ezeket.

Igen fontosnak tartom azokat az eseményeket, amelyek a helyesbítés lehetőségeit megteremtik, mint amilyen egy Tokaji Író-tábor, egy Szárhegyi Író-tábor, az irodalomnak és művészeteknek olyan típusú kapcsolataira figyelni, amilyenre mostanában példa volt. Az, hogy *Magyar irodalom Erdélyben* nekem nemcsak azt mondja, hogy mi mit írtunk, hanem azt is, hogy kit kanonizáltunk. És soha nem írtunk meg egy olyan könyvet, vagy igen ritka az a fajta összefoglalás, hogy mi hogy látjuk a magyar irodalmat, hogy milyennek tűnik egy másik területnek a világa. Igen nagy erőfeszítés volt a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*.

Igen nagy jelentőséget tulajdonít a tankönyveknek és a középiskolai oktatásnak egy másik csoport, az Erdélyi Magyar Írók Ligája, amelyik a kortársak tankönyvekbe való bekerülését szeretné elérni. El lehet gondolkozni, hogy milyen fontossága van ennek, hogy egy szűkebb vagy tágabb kört érint, egyszerűen az irodalomnak a középiskolában való népszerűsítéséről van-e szó, vagy egyéb, szemléleti kérdésről.

Bertha Zoltán: A *Lexikon*hoz annyit szeretnék mondani, hogy reveláció volt nyilván mindannyiunk számára a nyolcvanas évek elején, amikor megjelent az első kötet, és Debrecenben őrzök egy kefelevonatot – pontosabban egy kefelevonat másolatát – a csángó irodalomról, amelyik végül nem került be a lexikonba, ebben a változatban legalábbis, nyilván valamelyik néprajzos barátomtól kaphattam később. A cenzúrázásról tehát mindannyian tudtunk akkoriban. Valóban fölmerült, ezek kapcsán is, hogy ezt az egészet esetleg újra lehetne kezdeni valamikor, és hogy legyen-e pótkötet – figyeljük majd mindenképpen a híreket, hogy hogyan alakulnak a dolgok.

A regionalitás kérdéséhez szeretném hozzáfűzni, Egyed Emesével teljes egyetértésben, hogy itt egy magyar glóbusz, magyar égbolt alatt igyekszünk működni mindnyájan, és tréfás vagy paradox megjegyzések is elhangzottak ennek kapcsán például a *Nyelvünk és kultúránk* című folyóirat 2003-as egyik számában, ahol Balla D. Károly kezdeményezett egy vitát *Vízunkköteles-e a magyar irodalom* címmel, és ott az egyik akkor fiatal kárpátaljai magyar költő azzal a címmel szólott hozzá, hogy *Léteznek-e kárpátaljai magyar irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis?* Aztán ezt a gondolatot Elek Tibor folytatta kicsit később a *Darabokra szaggattatott...* című tanulmányában, amelyik aztán a csíkszeredai Pallas-Akadémiánál megjelent kötetében is olvasható volt, amikor úgy fogalmazott, hogy „Határon túli magyar irodalom természetesen nincs, miközben látjuk, hogy van”. Tehát van is meg nincs is, milyen értelemben van, és milyen értelemben nincs – ezek a viták lezajlottak már a hetvenes években is, később is, és ha a regionalitás fogalmával operálunk, azzal, amellyikkel Pomogáts Béla is egyébként, és amelyik a transzszilvanizmusban is mindig az univerzalitással, egyetemességgel kapcsolta össze a regionalitást, akkor valamiképpen megnyugtató helyzetbe kerülhetünk, hiszen a jellegzetességet, a sajátosságot értéktöbbletként vagy axiológiai fogalomként foghatjuk fel továbbra is, úgy, ahogy Babits is a magyar irodalomról szóló 1913-as esszéjében vagy *Az igazi haza* című, 1930-as évek végén írt esszéjében vagy Németh László is rengeteg írásában. Tehát a nemzeti jelleg, a jellegzetesség hozzáad valami többletértéket az egyetemes irodalomhoz, a világirodalomhoz, és nem redukálja azt. Tehát az igazi európaiság, mondja Babits, az, amikor nemcsak utánozunk valamilyen egyetemesnek vélt értékszempontot, hanem amikor sajátos, jellegzetes értékvilággal, átsajátítva és magunkévá téve és nem csak mint valami külső ruhát viselve az egyetemes értékvonatkozásokat, valamiképpen hozzájárulunk és beleszólunk a világ szellemi folyamataiba. Ez az igazi európaiság, amelyik a jellegzetességet nem felületességnek és nem értékredukciónak, hanem sajátos értéktöbbletnek fogja fel. Regionalításokról akkor is beszélnénk, ha a politikai határok másképpen alakultak volna: nem függ a kettő össze. Hogyha egy nagybányai vagy egy erdélyi vagy egy hegyaljai vagy egy dunántúli, balatoni, alföldi festő képeit látjuk, akkor sose ütközünk meg azon, hogyha különös és különlegesen értékes vonásokat fedezünk fel rajta, hanem mindig azt figyelhetjük meg, hogy létrejönnek értékek regionális jellegzetességekkel és nemzeti jelleggel is, Babits úgy mondja: egy plusz hangot hozzáadni a koncerthez, egy színt a csokorhoz. Ez a nemzeti jelleg, ami hozzájárul a világirodalomhoz is. Ezek a relevanciák olykor egészen humoros formában is megnyilatkoznak, Orbán János Dénes *Misimackó* című, a székely nyelvjárást részben parodizáló, részben kifigurázó, részben viszont adaptáló és termékenyen adaptáló novellája például többszázás nézőközönségű esten aratott a Gyulai Várszínházban néhány éve frenetikus sikert, voltaképpen a legnagyobb sikert a *Bárka* folyóirat által szervezett humorfesztiválon. A legfiatalabbak is, hogyha ilyen értékszínezetet vonnak be a műveikbe, ez sosem redukálja, hanem növeli műveik értékét. Ezért aztán a keresztbe-kasul összeszálazódó összefüggérendszer, amelyek nemzedéki, irányzati, regionális és másféle kapcsolatokat mutatnak meg, ahogy Emese is emlegette, ma már színesen egy mozaiknemzet vagy egy mozaik-világirodalom összességét adják össze, és szerencsére nem abban a helyzetben vagyunk, hogy nemzedéki áttörésre volna szükség, mint egykor a Forrás esetében, hogy az irodalom valóban irodalom legyen, és az irodalom alatti színvonaltalanság státusából kikerüljön. Akkor egybeesett egy nemzedéki igény egy irodalom megújulásának, vértömlesztésének és nagykorúsodásának igényével, ma már ezek a keresztbe-kasul ható egymásra vonatkozások nem demonstrálnak olyan nyilvánvaló vagy erőteljes törésvonalakat, mint hajdanán. Mondhatjuk, szerencsére és szerencsésen.

Annyit szerettem volna még csak említeni, és semmiképpen sem érzelmeket kavarni, lehet, hogy Lajos arra is utalt a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalom kapcsán, hogy

a *délvidéki* megnevezés is jelen van valamelyest, annak létjogosultságát, hogy ez mennyire hiteles, kiknek a tollán és hogy használódik, nyilván nem kívánom eldönteni.

Egyed Péter: Alakul egy nagyon fontos tematikus kérdéskör, és igyekeztem végiggondolni – egyik szakmám ugye a filozófiáé –, talán innen jön az a gondolat, hogy amikor a különböző irodalmainknak, a magyar irodalom al-irodalmainak, a régiók irodalmának a kérdéséről beszélünk, akkor egyrészt egy olyan történetiségről beszélünk, amely kényszerű történet. Ezeket az irodalmakat és ezeket az irodalomtörténeteket nem a szabadság körülményei között írták, hanem roppant erős ideológiai nyomás vagy ideológiai környezet összefüggésrendszerében. Ez nyilván hermeneutikai kérdéseket is felvet. Erősen specifikus, történetileg-területileg „fajspecifikus” a kérdés. Ez az egész nem „tisztá irodalom”. Szerintem ezt a tematikát egyszer majd nagyon meg kell támadni, hogy is van ez az egész kérdés irodalom, ideológiai nyomás, cenzúra, belső elszámoltatások és hasonlók összefüggésrendszerében.

A második dolgot talán jobban tudom egy példával illusztrálni. Amikor mi erdélyi vagy vajdasági vagy felvidéki irodalmakról beszélünk, néhány esetben talán még általunk sem akart módon el is zárjuk egymástól ezeket az irodalmakat. Következzék a történet, amire utaltam: ezelőtt két évvel én Pécssett hallottam Tolnai Ottót *A kisinyovi rózsza* című nagy avantgárd poémáját mondani, és annyira megtetszett nekem, hogy gondoltam, ezt azonnal el is kell hozni Kolozsvárra, mert kell itt ez a hangzás. El is hoztuk, nagy sikere volt. A nyáron találkoztam Takáts Józseffel Pécssett, beszélünk *A kisinyovi rózsáról*, és azt mondja nekem: írtam egy rövid esszét, amelyben egy más szerzővel hozom összefüggésbe, aki nálatok élt és nálatok alkotott. Mondom: borítékolom, hogy kivel hasonlítottad össze. Persze, hogy jól találtam: Méliusz Józseffel. *A kisinyovi rózsza* és Méliusz József *Szénásszekér elégia* című nagy avantgárd poémája. Zárójelben mondom, hogy Tolnai járt Bukarestben, és leveleztek, jóban voltak Méliusszal, tehát akár ismerhette is a *Szénásszekér elégiát*. De nem erről van szó, hanem arról, hogy a nagy avantgárd minta hogy él a magyar irodalomban. És hogy mennyire fontos lehet nekünk a nagy minták mellett a különböző régióknak, téridőknek az összefüggéseit elemezni. Mert akkor nem kell igazolni azt, hogy a magyar irodalom egységes, egyáltalán nem kell igazolni. De akár tovább is léphetnék, és azt mondhatnám, hogy valószínűleg vannak ezekben a régiókban olyan regénytípusok is, amelyek ugyanazt az egy dolgot képviselik.

Most kimenvén a kézikönyvek kérdéséből, a történetiségről beszélek. Hadd jegyezzem meg, hogy nyilván ezeknek a könyveknek a köznapi használat szempontjából nézve az instrumentális értékük óriási. De nem kevésbé tartom nagyon fontosnak a szerzők jelenlétét a piacon. Mert ma mindent a piac dönt el, és nem a kézikönyvek, akármilyen jól megírt irodalomtörténetekről legyen is szó, vagy irodalomkritikákról vagy folyóiratpublikációkról. Én azt hiszem, hogy a mi félmúltunkban benntagadt jeles szerzők piaci jelenléte szinte kötelező, és folyamatosnak kell lennie. Különben menthetetlenül elvesznek. Mondhatnám Páskándi Gézárt vagy Székely Jánost, rámutathatnék Palocsay Zsigmondra csak azok közül, akiknek az arcképe a Kolozsvár Társaság székhelyén, Paulovics László grafikáin látható. Mindez azt jelenti, hogy az erdélyi magyar irodalom messze nem csak Sütő András és Szilágyi Domokos. Belül sokkal értékesebb, sokkal gazdagabb, és egyetlen módja van annak, hogy a történetiség és a jelen határvonalán ez még irodalom maradjon, az, hogy folyamatosan a piacon legyen, és folyamatosan képviseljék őket a médiában, abban a kommunikációs helyzetben, amelyben ma vagyunk.

Említés történt itt a szárhegyi írótaborról, hadd jegyezzem meg, hogy az idén kiadjuk azt a kötetet, amely az ott elhangzott előadásokat tartalmazza. Meghívtuk ezekben a táborokba a szakma jelentős képviselőit Erdélyből, de meghívtuk a magyarországi, felvidéki és más régiókból jövő kritikusokat, irodalomteoretikusokat és persze magukat az

írókat is. Most már kialakult a rendezvény törzsközönsége, és a program folytatódni fog. Az ott megnyilatkozó teoretikusok mindannyian azt hangsúlyozták, hogy az irodalommal kapcsolatos értékességeképzetek nagyon nagy mértékben a piacon és a piacot alakító tényezők hatására jönnek létre. A hagyományos irodalomkritika tehát csak egy szegmense és talán nem is a legfontosabb szegmense annak, ami ma az irodalom reflexiójában történik, és még legalább négy ilyen tényezőt meg lehet említeni. Magát a nyilvánosságot például. Amelyben az ilyen jellegű találkozók viszont felértékelődnek.

Végül hadd mondjak néhány szót a Forrás sorozatról, mert ha évforduló van, illik arról is beszélni. Jeles elődöm, a nagyon korán elhunyt Csiki László szerkesztőként kimondottan értékelvűséget képviselt abban a sorozatban, amelyben végül több mint százhuszonöt kötet jelent meg, az utolsó kötetek ugye már nem voltak véleményezve, ezért csak helyyel-közzel lehetett a Forrás sorozathoz számítani őket. Az értékességeképzet vagy -rendszer volt az, amit ennek a sorozatnak szerkesztésében képviselni lehetett, kellett, én magam tíz évig voltam a szerkesztője, de természetesen ott egyéb kényszerítő körülmények voltak. Az egyik az, hogy gyakorlatilag ez volt az egyetlen fórum, ahol a fiatal író az intézménybe és a nyilvánosságba bejuthatott. Ennek a fórumnak nemcsak irodalmi, hanem ideológiai szűrői is voltak. Születtek elutasítások helyből – a szerző egészségtelen származására hivatkozva, akár még a nyolcvanas években is. Másfelől amikor Kántor Lajos és jeles társa, Láng Gusztáv a Forrás sorozat nemzedékeiről kezdett beszélni, akkor számomra nyilvánvaló volt, hogy ez egy irodalomszociológiai szempont is. Tehát itt is jelen vannak valamilyen módon a kényszerhelyzetek, az önmaguktól adódó szociológiai folyamatosságot és az értékszempon- tot valahogy külön kell kezelni, mert végül is minden a Forrás sorozatban jelent meg, a humoros műfajok szerzői, az esszéírók és a költők is.

Hadd fejezzem be azzal, hogy Balázs Imre József a Komp-Press Kiadó gondozásában kiadta Miklós Ágnes Katának a hetvenes-nyolcvanas évek fiatal erdélyi irodalmával – a „kettő és feles” és a harmadik Forrás nemzedékek, az *Echinox*nak a szerepével – kapcsolatos szakmonográfiáját, irányzatösszefoglalását, amelyben rendkívül érdekes és értékes számomra az, ahogyan ő megtalálja a nyilvánosság szempontjait és a nyilvánosság dokumentumait, kvázi hiteles dokumentumait egy olyan környezetben, ahol nyilvánosságról nem lehetett szó. A nyolcvanas évek Romániája legkevésbé a nyilvánosságnak kedvezett. És természetesen felbukkan ezzel kapcsolatban, hogy ezek a problémák hogyan jelentkeznek majd a Szekuritáté archívumaiban, amelyek egy jelentős adalékot jelentenek majd az egész irodalomtörténethez. A szerzők saját működésével kapcsolatban is ismerünk már dokumentumokat, amelyek nem minden esetben vetnek jó fényt a szerzőkre. Az irodalomtörténet módszertanához fog tartozni, hogy ezeket a dokumentumokat hogyan fogja majd beépíteni a történetek megírásába.

Faragó Kornélia: Nekem nyilván azzal kellene kezdenem, hogy mintegy másfél évtizedig a zágrábi jugoszláv lexikográfiai intézetben dolgoztam a jugoszláv enciklopédia szerkesztésén, amelyik egy megaprojekt lett volna. Azt hiszem, a legmélyebb tapasztalatom, amit ott szereztem, az, hogy a lexikográfiai vállalkozások életveszélyesek, hiszen a hatodik kötetéig eljutott, és akkor összeomlott az ország, és teljesen tárgyaltalan lett az a térség, amelyben a lexikon gondolkozott – így meg is szakadt a sorozat, oda is veszték a már elkészült anyagok, most kivonják belőlük a horvátországi vonatkozásokat, és mivel Zágrábban volt az összjugoszláv vállalkozás központja, oda futottak be az anyagok, és ők most hasznosítják a horvát vonatkozású dolgokat Horvátország számára. Ezt azért mondtam el, mert a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* esetében hallottuk, hogy bizonyos értelemben széteső szerkezetű, hogy az első két kötet még más szempontok szerint készült, mint a továbbiak. Hermeneutikai szempontokra utalnék: ami körülményekből hermeneutikává változott, azt nem lehet kikerülni, nemcsak arról van szó, hogy voltak cenzurális kényszerek, hanem az értelmezés, a gondolkodás, az értékrendi

problémakörök, a szemléletiség, a nyelv, a beszédmód különbségei is fennállnak – nem vagyok benne biztos, hogy érdemes pótkötetekkel vesződni, hanem a szerkezetet, az egészet kell újragondolni; nyilván az alapadatok újrahasznosíthatóak egy ilyen vállalkozásban. A zágrábi tanulságokat leszűrve én valami ilyesmire jutottam.

Felmerült itt az a kérdés, hogy mire van szükség: írható-e akár irodalomtörténet, akár lexikon, vagy hogyan gondolkodjunk erről. Én azt hiszem, hogy azok a szerencsés irodalmak, ahol többféle műfajban lehet, szabad gondolkodni, és van is mögötte anyag és lehetőség a kiadására. Az, hogy legyenek adattáraink, az nyilván nélkülözhetetlen. De a pusztán adattárak egy csomó viszonylatot, összefüggést, gondolkodási alapjellemezőt kihagynak, nem tudnak közvetíteni. Ezért rendkívül nélkülözhetetlen az értékelv képviselője valamilyen kiadványon keresztül. Ezt az irodalomtörténetek tudják jobban csinálni, vagy azok a tanulmányok soraként összeálló kötetek, amelyekről itt szintén esett szó.

Ott áll Pomogáts Béla könyvének címlapján az is, hogy *Irodalmi dokumentumok*, ezekre is feltétlenül szükség van: többségekből kell gondolkodni, amelyek kiegészítik egymást, de az ilyen hosszú vállalkozásokat, a négy-öt évtizedeseket egységként elgondolni eleve reménytelen.

Azt hiszem, egy lexikon gondolkodásának nem kellene redukcióra törekednie – fölmerült az, hogy hogyan kellene prezentálni egy olyan figurát, aki átköltözött például egyik országból a másikba. Azt hiszem, akit megragadunk, azt teljességében kellene megmutatni, ha volnának lehetőségeink, mert egy lexikonnak a módszertana alapján az emberi sajátosságok sokféleségében, dinamikájában kell kialakítani egy szócikket, és ez azt jelenti, hogy nem biztos, hogy a szócikksémákat kell érvényesíteni, egyáltalán nem volnék ebben biztos, hanem a prezentálandónak az abszolút sajátosságait, és ezt valahogy kiegyensúlyozni.

Kincses Kovács Éva: Én a debreceni egyetemen végeztem, de aztán Budapesten az MTA Irodalomtudományi Intézetében, Szabadkán, Dániában kutattam, dolgoztam, és magam szerkesztettem *Az északi népek nyelve és kultúrája* című, öt kis könyvecskéből álló sorozatot, amelyek Miskolcon jelentek meg a kilencvenes évek közepén. Megtapsztaltam tehát azt, hogy milyen szerkesztőként, szerzőként részt venni ilyen vállalkozásokban. Felmerült a túlzottan formalizáló szócikkírás problémája, illetve a szabadabb változat, ezzel kapcsolatban utalnék egy példára. A Karácsony Sándor Pedagógus Műhely és Egyesület Debrecenben kiadja a Pedagógusok arcképcsarnokát. Ez igen nagyszabású munka, és ebben édesapámról, Kovács Józsefről, aki magyar–francia szakos tanár is volt, és világirodalmat tanított, írtam egy szócikket. Ezt esszészerűen írtam meg, persze az egész életutat bemutatva, és a főszerkesztő nagyon megdicsért: azt mondta, nagyon jó, hogy ilyen erős intuícióval írtam meg – természetesen forrásokra támaszkodva – a szócikket. Azt gondolom, amikor valaki történetesen egy művészről, alkotóról ír, akkor nagyon szerencsés, ha van személyes kötődés, természetesen ha kortársakról van szó.

Még annyit mondanék, hogy nagyon érdekes volt számomra a Vajdaságban élni, volt ott egy Kosztolányi Dezső irodalmi tábor is, oda mindenholnan a Kárpát-medencéből meghívtak magyar írókat, költőket, művészeket, de különleges benyomás volt számomra, magyarországi stíluskutató számára az, hogy ott minden lakás könyvtár volt. Minden lakás szinte egy kis múzeum volt, amikor az ottani irodalomkutatókkal kerültem kapcsolatba.

Balázs Imre József: Lezárom a rendezvény hivatalos részét, a beszélgetéseket természetesen tovább lehet még folytatni. Nagyon köszönöm Kántor Lajosnak a kezdeményezés ötletét, és egyúttal arra kérem a jelenlévőket, hogy járuljanak hozzá a hangfelvétel írott változatának közzétételéhez.

Lejegyezte Balázs Imre József

ZALÁN TIBOR

Felvételi kérés elem

Hölgyeim és Urak,
volt
bennem az a vélelem,
hogy e kérelem
elfogadása esetén
sorsom valami
olyan tutiba visz,
amiben sok
ember őszintén,
mi több, hő szintjén,
más szerint
hő szántján,
megint mások
nő szűntén, no,
de leginkább,
hisz.
(És ez már
nem az MSZMP,
s főleg nem a KISZ.
S a mai pártok? Na, kösz...
Nem ettem,
akkor meg mitől hány
ok?)
A lehetőség fényesen vil
lan,
s bár lehetne szarka,
lelkem sas
madara odavon,
húz...
Férfiember nem hi
úz
(csak csöndben hülyéz)...
Kolozsvárt egy kongresszus
on,
hát nem is a 6-os busz
on,
sok jó elme összehaj

Zalán Tibor játékos verse, felvételi kérelme az IBANET-be egy ugyancsak játékos ötletből született elhatározáshoz kapcsolódik: a Kolozsvárt 2011 augusztusában megrendezett VII. Hungarológiai Kongresszus néhány résztvevője elhatározta, hogy megalapítja az Ilia Barátok Nemzetegyesítő Társaságát, ezzel tisztelegve a Kongresszuson megjelenni nem tudó jeles szegedi irodalomtörténész határok fölött átvélő, tartós barátságokra épített munkássága előtt. Az alapítók a vajdasági Bori Imre professzort posztumusz tiszteletbeli taggá választották.

olt,
végre nem csak sírt,
s nem jaj
olt, baj
olt,
basz
olt és fasz
olt,
(a dunának
egy a hangja,
halotti, morajos,
halk a hangya
ki a világot
két erős vállán tartja...)
a Mikes Kelemen tizenöt
ban
megalapították,
de ott nyom
ban,
szervezetük, az IBANET-ot,
e hungarológiai
hun új szólam
ot.
Mondhatni:
hungaricum
ot.
Ilia
Barátok
Nemzetegyesítő
Társasága.
Régi dicsőség,
nem vesztél
még tejjesen
bele a nagy magyar
éjji feltejlő
tejjoltó homály
ba?
Új korszakra
nyílunk rá má
ma!
Új panorá
ma!
Mindenki
emlékezni fog
2011. augusztus 22-
ára.
Egyesítsünk nemzetet,
építsünk, mint terme
szek
várat,
zászlót a várhoz

valaki majd varr
at,
s ha végre tisztességben meg,
oh,
ő
szülünk,
s a messzi mezőkön
örök gabonakörökre
vadászni ké
szülünk,
mondhassuk térvén
hőseink orrához:
na mi van?
Köszönjük élet,
hogyan van IBAN,
azonfelül áldomási
dat.
Áldozgatál? Áldozga
tol?
És akkor
mi is vanol,
te
nagy magyar
élet-vallóság,
semmiképp se
őrült, se spanyol?
Nem ragozom,
elfúlva remegem,
engemet felvenni
legyen szándék
és kegyelem,
bár méltatlan
ra
lesz pazarolva
a rengeteg pályinka,
ver(e)sbor, kolbász
és sonka,
amivel egy ilyen
IBAN kell járjon...
De várj még éj
és te, felvételi kala
nd...
Látom,
előttem fellángol,
egyenest az éji sár
bol,
egy Ilia – negyvenkettes –
lányom!
Belelépek,
rögtön rám uszulkanak
új időki

régi csibészek,
 dögészek és
 rendőri cselédek...
 Én meg csak úgy,
 flegemán,
 a fejemből bámulva
 kifele mán
 rájuk, né
 zek.
 Ezt érem meg,
 Ilia Miska,
 helyett ér el
 ezektől a rút vég
 zet?
 Hát itt már soha
 nem lesz
 hihető
 (vihető, élhető...
 csak félhető) a hulnap?
 Kolozsvár felett
 híves szelek fúj
 nak.
 Nagy bánata
 lenne most Czinege
 Lajúsnak,
 a hontvedelem úrnak...
 Felvesztek?
 Nem vesztek?
 Leszek-e ibani
 libánoni kegyvesz
 tett?
 Minek hála,
 halála az
 okoskodás.
 No, mielőtt...
 No, várom...
 Töredelmem
 kecses kis várrom...
 Deák Ferenc-i
 tabulát rázó vászon...
 Jóéccakájukat
 kívánom,
 sorba véve,
 rímekbe nem téve,
 oh,
 alapító hölgyek, s ti
 komor atyák,
 kik éjjelre sem
 veszíték le
 magatokrul a
 nagy magyar szennyülő

irodalmi gatyát,
s a gatyának gondját,
nem oldva meg a korcát...:
Kántor Lajos, a mi (hold)Korunk,
Bányai János, kivel sok fejérséget Hídon tekerünk,
Nyerges Judit, oh, lelke e Juditka,
Jankovics József, életem konyháján ordas nagy vodka-bukta,
s Faragó Kornélia, köztük a helyét, létére gyöngé nő, megléli-e?

Írtam ezeket
mikor is voltam,
vagy, amikor éppen
nem és mégse, gondban,
legfeljebbül
csak mímeket dalol
tam,
és nem is hevertem még
az ágyban hol
tan,
s azonfelül veres
boron kutyagol
tam,
Óbudáról
Kincsezs Kolozsvár irányá
ba vittek gondolatim
– hogy vitt vón’ inkább
el a kány
a
2011. október 10-ára
virradott hajnal
legmesszibb
(legszebbik)
ágyas kék havára...

KÁNTOR LAJOS

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS ÉLETFORMA

**Pomogáts három kötete
a teljes történetet
akarja előadni, ebbe
építi be az egyes,
kiemelkedőbb műveket.
A teljes történet nála –
természetszerűen – nem
csupán az irodalom
története...**

A lkalmi kirándulás, foglalkozás, hivatás, életforma – négy lehetőség irodalomtörténeti művek, illetve szerzőik megítélésében, legalábbis kiindulásképpen. Ha csak az utóbbi évek könyvpiacán nézünk szét, mindegyikre találunk példát, és tulajdonképpen bármelyik helyzetben születhet érdemleges mű. Amikor azonban egy egész (vagy akár rész-) irodalom múltjának megjelenítéséről van szó, bizonyára a foglalkozás és hivatás összekapcsolódása a szükségszerű; ha ehhez a választott életforma is társul, ideális helyzet alakulhat ki a MŰ megszületéséhez.

Van még egy lényeges szempont: bentről vagy kívülről nézi (látja) az adott irodalomtörténész a választott tárgyat? Természetesen Erdély magyar irodalmáról, pontosabban a *Magyar irodalom Erdélyben* című könyv eddig megjelent három kötetéről, Pomogáts Béla tekintélyes vállalkozásáról beszélünk (amelyet a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó jelentetett meg 2008 és 2011 között, közel 2000 oldalon – és még várható a negyedik kötet, az 1989 utáni irodalmi történésekről). A kint és bent, az egész és a rész, a kisebbségi és a többségi helyzet, vagyis valamiképpen az arányok érzékeltetése tekintetében Pomogáts közvetlen elődei különbözőképpen él(het)ték meg munkájuk feltételeit, mondjuk Jancsó Elemértől és Ligeti Ernőtől Sóni Pálon, a Dávid Gyula – Marosi Péter – Szász János hármason, a Kántor-Lángon keresztül Czine Mihályig, Bertha Zoltánig és Görömbei Andrásig. Maga Pomogáts Béla is az 1992-ben Budapesten kiadott kis kézikönyv, *A romániai magyar irodalom* nekifutásában eleve szűkebbre szabhatta vizsgáló-

dási körét (tegyük hozzá, hogy a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*nak csak az első két kötete állt rendelkezésre – a végleges öt-hatból); és az 1989-es fordulat óta is még alig telt el három év. Az „életforma” szerzőnk számára igazán a kilencvenes és kétezres években alakulhatott ki, a már háborítatlan utazások, könyvbeszerzések idejében – amikor maga is akadálymentesen kapcsolódhatott be a romániai magyar irodalmi életbe, konferenciák elvárt és megbecsült előadója lehetett Erdély-szerte, folyóirataink sokat közlő, megbízható szerzőjükként tarthatták számon. Ilyen értelemben tehát a Budapesten különböző fontos funkciókat (Írószövetség, Anyanyelvi Konferencia, Illyés Alapítvány elnöki tisztjét, az Irodalomtudományi Intézetben is vezető szerepet) betöltő Pomogáts Béla egyszerre élte meg Erdélyben (néha Bukarestben is) a kintet és bentet, egyszerre láthatta a részt és az egészet. Ilyenformán nem érheti az elfogultság vádja, noha a baráti kapcsolatok akarva-akaratlanul számára is olykor kötöttséget jelentenek. A kis túlzással mondott „kétlakiság” persze azzal is jár, hogy (főként a régebbi) történéseket esetleg csak másodkézből szerzett ismeretek alapján írhatja le. Summa summarum: ezzel a különleges alaphelyzettel senki sem rendelkezett az erdélyi (romániai) magyar irodalom történetének megírására vállalkozók közül.

Még egy előzményt kell bevezetőül említeni; sok-sok előzményt, valójában, azokat a Pomogáts-könyveket, amelyek korábban is rólunk szóltak. (A felsorolás bibliográfiai teljességének kimerítése nélkül: *Kuncz Aladár* – 1968, *A transzilvánizmus* – 1983, *Jékely Zoltán* – 1986, *Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban* – 1987, *Leletmentés* – 2000, „*Transsylvania hősköltemény*” – 2001, *Változó Erdély* – 2001, *Műhely Erdélyben* – 2001, *Fordulat Erdélyben* – 2003, *Felelősség Erdélyért* – 2005; és olyan antológiák, mint az *Erdélyi magyar olvasókönyv* – 1989, *Jelszó és mítosz* – 2003, *Üdvözlégy, szabadság* – 2008, *Erdélyi költők antológiája* – 2011 vagy legutóbb az 1968-as „kettős kötődés” vitájának gyűjteménye.) Ezek ismeretében nincs semmi rendkívüli abban, hogy a csíkszeredai Pallas-Akadémia egy „akadémiai” összefoglalást kért, várt Pomogáts Bélától – és a megszólított ráállt az áldozatos munkára.

A *Magyar irodalom Erdélyben* első kötete két mottóval indul: az egyik Babits Mihályhoz fordul vissza (1930-hoz), a másik Németh Lászlót idézi, 1926-ból. (Az 1992-es kézikönyv líraibban, romantikusabban hangolt, Tamási Áronnal, egy 1923-as szövegrésszel: „Mert olyan lesz a mi irodalmunk, mint maga Erdély: fájdalommal teli, mint minden ember, pompás, mint a virágzó rét, erős, mint a szikla, mélységes, mint a zúgó erdő, vadul szép, mint a zivatar, de édes, mint a madárénekek, jó, mint anyánk szeretete, de mindig egyedül álló, mint mi magunk.”) Babits a kis irodalmak reményéről beszél, hogy „fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani”. Németh László ugyancsak a reményt, a várakozást fogalmazza meg: Erdélytől várja, hogy „mindazt, ami a Kárpátok koszorújában történt, támadhatatlan formában összefoglalja”, és ezáltal Európa figyelme felénk (magyarok felé) forduljon. A kérdés most már az, hogy a nyolcvan-nyolcvanöt évvel ezelőtti jóslat (óhaj), a mottók által kimondva-kimondatlanul jelzett fő irány milyen mértékben valósult meg 1926–1930 (illetve 1919) és 2011 között; hol állunk a magyar irodalom egészén belül, és tud-e rólunk Európa. Egyszerűbben, pontosabban habbitsosan mondva: tudtunk-e, tudunk-e fontosat és izgatót mondani a világnak.

Pomogáts három kötete a teljes történetet akarja előadni, ebbe építi be az egyes, kiemelkedőbb műveket. A teljes történet nála – természetszerűen – nem csupán az irodalom története, az intézményeké, az alkotóké-műveké, nem csak az érintkező tudományoké, művészeteké (történettudomány, néprajz, nyelvészet, színház, sőt fotó); a történelmi-politikai háttér felvázolása terjedelemben, súlyban fontos része P. B. erdélyi irodalomtörténetének, olyannyira, hogy innen bőven tájékozódhatnak akár a mai Romániában élő olvasók. Annál inkább így van, mivel mind a három kötet közel fele jól válogatott dokumentumokból áll össze, mintegy ezzel is közelítve az „akadé-

miai” jelleghez. (Persze akár viszonylagos teljességet ne várjunk a dokumentumrész-től, hiszen egy-egy korabeli vitának is csak a fontosabb mozzanatait idézheti fel.)

Pomogáts Béla a magyar irodalomtörténet-írás hagyományaihoz híven a történelmi (politikátörténeti) időhatárok szerint osztotta be tárgyát: 1918–1944, 1945–1968 és 1968–1989 a szélső dátumok a köteteken. Minthogy ragaszkodott ahhoz, hogy az egyes szerzők egy helyen tárgyalassanak, az életművek pedig általában túllépik a (számukra) mesterséges határokat, valós képet a három (kiadói számozás szerint hat) kötetből (és majd a negyedikből, az 1989 utáni huszonvalahány esztendőre kitekintőből) együttesen alkothatunk képet a fontosabb írói pályákról, könyvekről – arról, hogy ez az irodalom (rész) milyen mértékben tudott „izgatót” mondani a kortársaknak, magyaroknak és (esetleg) a nem magyarul olvasóknak. Aki csak egy-egy kötetből próbál tájékozódni, bizony hiányos (ellentmondásos?) képet alkothat magának. Mert például Horváth Imre és Jékely Zoltán költői, Szabédi László gondolkodói vagy Cs. Szabó László esszéírói életműve nemhogy nem zárul le 1944-gyel, hanem jelentős mértékben e határ után teljeseedik ki. Nagy István a legjobb regényeit és novelláit 1944 előtt írta; Dávid Gyula igazán 1968 után bontakoztathatta ki irodalomtörténeti munkásságát. (Mindketten a második kötetben található.) De az sem állítható, hogy az első Forrás-nemzedék – a harmadik Pomogáts-kötet főszereplője – 1968 előtt még nem volt érdemben jelen az irodalmi életben, miként Sütő András az igazán korszakos jelentőségű műveit 1968 után alkotta meg (és ő az 1945–1968 közé eső időszakba sorolhatik). Tulajdonképpen ebben a szerkezeti keretben szükségszerűek az ilyenyszerű ellentmondások – amit Pomogáts úgy próbál feloldani, hogy előre- és visszautal mind az életművek fejezeteiben, mind az általános (irodalompolitikai, műfaji) összefoglalókban.

A vitát folytathatnánk – elkezdhetnénk – a szerzővel abban a vonatkozásban is, hogy a hagyománytisztelet meddig hasznos, érdemes-e továbbvinni például a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomról értekezve a *Helikon–Korunk* szétválasztást. Korántsem tagadva a Dienes László és Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* érdemeit az erdélyi gondolkodás modernizálásában (ezen belül én nagyobb súlyt helyeznék a dienesi kezdetekre), aligha állítható egymás mellé a helikoni teljesítmény és a helyi szerzők jóval szerényebb korunkos költői és prózai vonulata. (Ugyanakkor: Tamási Áron is helikonista volt, nem csupán „székely”, de a Gaál-féle *Korunk*ban is közölt, igaz, keveset; viszont GG legnagyobb felfedezése alighanem Nagy István, ő pedig kimaradt „az irodalmi baloldal” fejezetből.) Valószínűleg szerencsésebb – realisabb? – a nemzedékek szerinti vizsgálódás, ahogy az a harmadik kötetben érvényesül (Szilágyi Domokossal, Lászlóffy Aladárral, Bálint Tiborral, Szilágyi Istvánnal, Bodor Ádámmal), noha (utólag magammal szemben is állíthatom) a Forrás első nemzedékén belül, mint minden nemzedékben, jelentősek az eltérések a (valóra váltott) tehetség és a hangvétel tekintetében egyaránt. (Külön kérdés, hogy Jánky Béla egyáltalán nem, Csávossy György pedig csak a sorozatba történt beszerkesztés révén nevezhető Forrás-szerzőnek.)

A leglényegesebb viszont: szinte teljes elismeréssel állapíthatjuk meg, hogy az írói életművek jellemzésében, értékelésében Pomogáts Béla körültekintően jár el, oda teszi a hangsúlyokat, ahová a mértékadó kortársi és utókorai kritika is tette-teszi. Hatalmas anyagot – eredeti és vonatkozó irodalmat – tekintett át Pomogáts, ami csak úgy volt lehetséges, hogy évtizedeken át idefigyelt az Erdélyben születő könyvekre, folyóiratokra – így azt is tudja, hogy kire-mire érdemes hivatkozni. Egyetlen beszédes példa: a „Nemzetiségtudományi műhelyek” alfejezetben (V–VI. kötet) olvashatunk az Utunk Évkönyvekről, ezek sorában az 1987-esről, amely – nyilván a cenzurális korlátokat tudomásul véve – az évszakok örömeit járja körül. A figyelmes irodalomtörténész észrevesz itt egy „meglehetősen nyíltan beszélő szöveget”, a Láng Zsoltét

(*Ezerkilencszáznolcvanhat* a címe), és beidézi most: „A tárgy egyszerű, egy világ van. Ezért légy óvatos, túlzottan ne bízz a szavakban, a belőlük áradó csábítás könnyen elragadhat, ne feledd: mindaz, amit leírhatunk, másként is lehetne. Amiről nem lehet beszélni, hallgatni kell. [...] Légy tehetséges. Dolgozz, alkoss, bizakodj! Idővel kiderül: gyarmatosítottja vagy -tója vagy te a romániai magyar irodalomnak.”

Hogy itt van-e már az ideje az „idővel”-nek, vagy erre még évtizedeket, nemzedékeket várni kell, azon lehet vitatkozni. Pomogáts Béla mindenestre több fejezetben meggyőzően választja szét a „gyarmatosítottat” és a „gyarmatosítót”, egy-egy életművön belül is a hiteleset s a tehetség feláldozását a hivatalosságok, a konjunktúra ol-tárán. Persze a nyilvánvaló esetekben ezt könnyebb kimutatni, kimondani – lásd Kovács György és Nagy István káros irodalompolitikai tevékenységét a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben, és ezzel összefüggésben az olvashatatlan prózai műveiket az adott időszakból –, másutt (mondjuk Szemlér Ferencnél, Asztalosnál, Méliusznál vagy a fiatalabbaknál) ez bocsánatos bűnnek látszik, esetleg nem is kerül terítékre. (A „kint” és „bent”, a közel és a távol helyzete ilyenkor érhető tetten.) Alapvetően azonban a *Magyar irodalom Erdélyben* szerzője objektíven képes szemlélni a többszörösen hátrányos kisebbségi író világát, ennek a művekbe történő transzponálását. Még akkor is igaz ez, ha az igazságot szolgáltatni szándéka olykor elnézőbbé teszi P. B.-t költőkkel, prózaírókkal, kritikusokkal szemben, mint amit a művek igazolnak; a lehetőleg semmit ki nem felejteni, vagyis a túl sok könyv (és író?) felsorolása azzal a veszéllyel járhat, hogy az esztétikai arányok nem válnak elég egyértelművé.

Elismerem, ez az aránykérdés szubjektív megítélés tárgya. Én mindenestre nem tartom indokoltnak, hogy Beke György elsősorban riporter (szociográfiai?) munkásságának majdnem annyi tér jut, mint Páskándi Géza több műfajban is újat hozó – és hasonlóan kiterjedt – életművének. Talán nem a kötetek száma, hanem az adott irodalomban, az adott korszakban felvállalt és betöltött szerep a fontosabb (az „izgatóbb”), akkor pedig aránytalanoknak tűnik a Beke 8 nyomtatott oldala a Domokos Gézának jutó 2,5-höz viszonyítva. El tudom képzelni, hogy lesznek Pomogáts könyvsorozatának olyan bírálói, akik a nem-szépíróknak szánt teret sokallják majd, hiszen „A nemzetiségtudomány műhelyei” fejezetbe kerültek (Balogh Edgártól és Gáll Ernőtől Szabó T. Attiláig) a rájuk fordított tér tekintetében vetekednek a poétákkal és regényírókkal, de a harmadik kötetbeli „Útkereső irodalomtudomány” vélt-valós művelői sem panaszkodhatnak, hogy nem fordult rájuk kellő figyelem. Azt gondolom – talán elfogultan –, hogy Pomogáts Béla e „szabálysértése” nem kifogásolható (az arányokon itt is folytatható vita); bepótolja azt, amit más irodalomtörténet-írók elmulasztottak.

Egyértelmű elismerés jár Pomogátsnak azért, ahogy „visszahonosít” Erdélyből (esetleg többször) eltávozott, tulajdonképpen azonban mindig magukat ide tartozónak tudott írókat. Mindenekelőtt Cs. Szabó Lászlóra és Jékely Zoltánra gondolok (Áprilyt, Krenner Miklóst eddig is illett erdélyinek tekinteni), de Hunyady Sándorra és Ignác Rózsára is. Mai romániai magyar olvasónak ez mindenképpen ismeretei kiegészítését jelenti. Akit szívesen láttam volna hasonlóképpen újrafelfedezni, az a széles érdeklődésű történész, Mikecs László (a *Termés* munkatársa) – őt 1944-ben hurcolták el, szovjet fogolytáborban halt meg, 27 évesem, és alighanem a nemzeti-ségtudomány legnagyobb tehetségei közé tartozott.

Kritika tárgyává a leginkább azt tudja tenni az ember, amit személyesen élt meg. A szubjektivitás természetesen itt a leginkább adott. Mégis úgy vélem, az 1945 és 1968 közötti történések, művek és életművek vonatkozásában és persze az 1989-ig ívelő korszak bizonyos részleteiben szükségesegek kiegészítések, vitatható megállapítások kiigazítása, netán véleménykülönbség bejelentése. Pomogáts Béla értően elemzi például Szabédi László költészetét, az általa (főként általa) szerkesztett *Termés* is

bekerül az életutat-életművet méltató fejezetbe (lehet, hangsúlyosabb kiemelés is megérdemelt volna ez a rövid életű folyóirat) – csak éppen az marad említetlenül, amiben Sz. L. talán a legnagyobb volt: tanári munkája, rendkívüli hatása tanítványaira a Bolyai Tudományegyetemen. Szabédi tragédiájával kapcsolatban számos dokumentum került elő és közlésre az utóbbi években – ezekre utalva kapott volna igazi értelmet a Szabédi-fejezet első mondatának utalása a vértanúságra. És ha már – Pomogáts Béla jelentős érdeméért – akkora súlyt kapott a történelmi, politikai háttér a három kötetben, szólni lehetett volna Szabédi vitáiról kortársaival, többek között Balogh Edgárral, Jordáky Lajossal; a dokumentumokból egyértelműen kiolvasható, hogy Szabédi László látott világosabban a második világháborút közvetlenül követő erdélyi (romániai) magyar politikában. A folyamatosan feltáruuló tények ismeretében valószínűleg a Jordáky Lajosról adott jellemzés is árnyaltabbá válna. Ide kapcsolható az is, amit a második kötet Sóni Pálról, a Bolyai Egyetem nem túlságosan szeretett professzoráról, az előadásaiban az *Erdélyi Helikont* és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet mint maradi polgári intézményeket leleplező irodalomtörténészről állít, hogy ti. Sóni „ifjú irodalomtörténész nemzedékek nevelőjeként írta be nevét az erdélyi magyar művelődés történetébe”. Ha valaki, hát Szabédi László volt az, aki nevelőnek mondható, mellette pedig Antal Árpád – aki az utókortól többet érdemel. Az irodalmi élet alakításában részt vállaló szerkesztők közül az *Utunk* évtizedeken át mindenese, Marosi Péter bemutatását keveslem; Marosiról persze ugyancsak lehet negatív emlékeket elmondani, ám ezzel együtt ő valóban befolyásolta (az első Forrásemzedék okos támogatásával például, a kezdeti elmarasztalás, így Bálint Tibor első „leminősítése” után) az erdélyi magyar irodalom új hangjának érvényesülését. Jó ér-zéssel regisztrálható ugyanakkor, hogy Hajdu Győző, az *Igaz Szó* hosszú időn át sokakat megtévesztő főembere Pomogáts értékelésében a helyére kerül.

Ekkora anyag feldolgozásába természetesen csúsznak be hibák. Gaál Gáborról és *Korunkjáról* szólva helyesbítendő, hogy a „doktriner szigor”, „a szélsőbaloldali szektarianizmus” (amelynek a folyóiratban Fábry Zoltán volt az egyik fő képviselője, Kassák kiszorításában fő szerepet játszott!) nem 1931 után, hanem már 1930-ban elkezdődött, sőt vastagon. Illyés Gyulának 1943-ban elküldte a *Termés* az „Elvek, gondolatok” anekdotához a kérdéseket, ám Illyés (nem tudjuk, mi okból) nem küldte el válaszáat. Szabó T. Attila nyelvész munkájának indokolt kiemelése mellett talán érdemes lett volna megemlíteni fiatalkori (igaz, később általa letagadni akart), érdemleges műfordítói kísérleteit, többek közt a *Hamlet* magyarításának egyik változatát. Jócsik Lajos fontos munkatársa volt a régi *Korunknak*, de irodalmi tankönyv írásában Erdélyben nem vállalt részt – ez Jócsák János középiskolai tanár volt. Bánki György nevű műfordítót nem ismerünk, Bácski fordított délszláv költőket magyarra. Szintén a harmadik kötetben a „kulturális megújulás” címszava alatt felsorolt folyóiratok és újságok nagyvonalú egymás mellé állítása oda vezet, hogy arra érdemtelenek is említésre kerülnek; ha az *Előreről* van szó, akkor nem a főszerkesztő Szilágyi Dezsőt kellene kiemelni, hanem egy időben helyettesét, a művelődési mellékletet szerkesztő Domokos Gézáat.

A sok száz, majd kétezer oldal tovább tallózható.

Vitatható részmegállapításokat, a szerkezetre vonatkozó különvéleményt emeltem ki itt – mindez azonban nem kisebbíti Pomogáts Béla erdélyi magyar irodalomtörténetének különleges jelentőségét. Valószínűleg még évtizedekig nélkülözhetetlen kézikönyv lesz, azt is mondhatnám, kiegészítője a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* régebben megjelent (négy) kötetének.

Illesse érte teljes köszönet a szerzőt.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

AZ AVANTGÁRD HATÁSTÖRTÉNETE ÉS A FORRÁS-NEMZEDÉKEK

Ötvenéves a Forrás könyvsorozat

Neoavantgárd-fogalmak hatóköre a magyar irodalomtörténetben

■ A hetvenes évektől a magyar irodalom korabeli fejleményeinek leírására egyre gyakrabban használta a kritika és az irodalomtörténet-írás a *neo-avantgárd* terminust.¹ Ez a szóhasználat lényegében a tízes-húszas évek avantgárd irodalmával tételezett folytonosságot – vagy inkább részleges folytonosságot –, azt sugallva, hogy például az erdélyi magyar irodalomban az első Forrás-nemzedék költői (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella stb.), illetve a harmadik Forrás-nemzedék költői (Szócs Géza, Egyed Péter, Cselényi Béla stb.) ugyanazt a hagyományokhoz való viszonyt, a „formarombolást” képviselik, mint a húszas évek magyar, német, francia avantgárd szerzői. Ennek az irodalomtörténeti konstrukciónak az alapja lényegében a tradicionális/formabontó dichotómia, amely felől a formabontás tényének megállapítása a döntő egy-egy irodalmi mű besorolásakor. Ez az elképzelés csak kevésé számol az irodalom intézményi struktúráival, közönséghez való eljutásának mikéntjével, de az irodalmi hagyomány változó jellegével is, azzal, hogy a „tradicionális” minden irodalomtörténeti pillanatban más és más beszédmódot, irodalomszemléletet jelenthet, illetőleg azt sem mérlegeli különösképpen, hogy a hagyományhoz való viszony nem egyszerűen az elfogadás/elvetés kettősségével

...a csoport számára
egyfajta tudatos
kítőrészi lehetőséggé
vált az avantgárd címke,
amely menet közben
nyerte el valódi
jelentését és
mélységét...

A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/89/1.5/S/61104. számú szerződés alapján társfinanszírozott Humán- és társadalomtudományok a globalizálódó fejlődés kontextusában című posztdoktori kutatási program keretében készült.

írható le. Sóni Pál *Avantgarde-sugárzás* című 1973-as kötete ebből a horizontból szemlélve állapít meg folytonosságot a korai avantgárd és a neoavantgárd törekvések között a romániai magyar irodalom kontextusában.²

Az utóbbi évtizedekben a nyelv- és szubjektumfilozófiai megközelítésmódok hasznosítása lehetővé tette, hogy az irányzatok vizsgálata másodlagossá, illetve többszintűvé tegye a „formaórzés” és „formarombolás” ellentétpárja által leírható beszédmódokat. Maga a kortárs irodalom is arra figyelmeztet, hogy a hagyományhoz való viszonyulás, a hagyományba való beleíródás sokkal inkább dialogikus viszonyként képzelhető el, mint egyoldalúan pozitív vagy negatív attitűdként. Az avantgárd és neoavantgárd viszonyának kérdése egy efféle tágabb keretben másképpen merül fel. Nem egyszerűen arról van szó, hogy – mint azt néhány avantgárd-teoretikus már felvetette – a hatvanas évek neoavantgárdja mögül eltűnik a militáns hév, amely a húszas években még nagy változásokkal kecsegtetett. A hatvanas évek nyelvszemlélete, irodalomszemlélete, filozófiája lényegbevágó különbségeket mutat a húszas évekhez képest.

Az erdélyi magyar irodalom irodalomtörténeti konstrukciójában elsősorban Méliusz József személye jelenti azt a sajátos kapcsolódási pontot, amely révén a fiatalabb generációk (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár stb.) a két világháború közötti avantgárdhoz kötődnek. Méliusz költészete egyfajta „emlékezés az avantgárdra” a hatvanas-hetvenes években is. A kutatások egyébként inkább azt valószínűsítik, hogy a hatvanas-hetvenes évek (romániai) magyar neoavantgárdja nem közvetlenül, hanem igen nagy mértékben a nyugati történeti és újavantgárd hagyományon keresztül kötődött előképeihez.³

Mára körvonalazódni látszik egy olyan konszenzus, amely a magyar neoavantgárd terminusának vonatkozási körét olyan szerzőkre terjeszti ki, mint Erdély Miklós és Hajas Tibor, a párizsi *Magyar Műhely* köre (például Nagy Pál), az újvidéki *Új Szimposion* (kiemelten Tolnai Ottó) vagy a washingtoni *Arkánium* (például Kemenes Géfin László). Ezek az alkotói csoportok és szerzők épülnek be végre, megérdemelten *A magyar irodalom története*i című kézikönyv harmadik kötetébe,⁴ ők állnak a *Né/ma?* című többszerzős tanulmánykötet elemzéseinek centrumában,⁵ egy 2010-es reprezentatív irodalmi kézikönyv pedig négy szerző nevét emeli alfejezetcímbe a *Neoavantgárd költészetpoétikákat* tárgyalva: Erdély Miklósét, Hajas Tiborét, Tolnai Ottóét és Szilágyi Domokosét.⁶

Itt érdemes megállnunk egy pillanatra, hogy történetiségében is átvilágíthassuk ezt az egymás mellé kerülést. Annál is inkább, mivel maga az összefoglalás is jelzi, tulajdonképpen több helyszín és tendencia összjátékát⁷ kellene nyomon követnünk: „Nem egyszerű megállapítani, mikor jelent meg a magyar kultúrában és azon belül az irodalomban irányzatként a neoavantgárd. A történeti visszatekintések általában a '60-as évek végére helyezik a kezdőpontot, az irányzatszerű szerveződés azonban ennél nyilvánvalóan korábbi. Bonyolítja a helyzetet, hogy a neoavantgárd művészet, akárcsak a történeti avantgárd, nem ismeri a művészeti médiumok szétválasztását, tehát az irodalom képzőművészeti, zenei, színházi és filmes kísérletekkel együtt jelenik meg. Mindemellett azzal is számolnunk kell, hogy a neoavantgárd művészeti közösségek egymástól függetlenül különböző földrajzi helyeken szerveződtek, így például az '50-es évek végén Budapesten Végh László környezetében, a '60-as évek végén Újvidéken és ugyanebben az időben a párizsi *Magyar Műhely* környezetében. Így tehát a magyar művészeti kultúra esetében többes számban kellene beszélnünk a neoavantgádról, abszolút kezdetet nem érdemes kijelölnünk.”⁸ A bemutatás rögzíti a tényállást, hogy „még távol vagyunk attól, hogy megalkothassuk a magyar neoavantgárd mozgalmainak történetét”⁹ – ezzel egyetértve néhány olyan kanonizációs mozgásra szeretném felhívni a figyelmet, amely Szilágyi Domokos e kontextus-

ban való szerepeltetése miatt releváns lehet, másrészt támpontokat ad a történeti avantgárd / neoavantgárd vonatkozások romániai történetéhez.

Grendel Lajos például – nézetem szerint tévesen – Szilágyi Domokos „népi-realista poézis jegyében” történő indulásáról beszélt nemrég megjelent irodalomtörténetében, Szilágyi Adyt idéző önostorozó magyarságszemléletét pedig egy olyan polifón konstrukcióból vett idézettel szemléltette, amelyben a megszólalás több át-tételen és maszkon keresztül történik.¹⁰ Korábban Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete helyezte el Szilágyit egy hasonló vonatkozási rendszerben: „Az erdélyi Szilágyi Domokos egy személyesebb hangnemű vallomáslírai alakzatot tett formakultúra és artisztikus jelhasználat tekintetében is alkalmassá a korszerűbb létszemléleti tartalmak kifejezésére. Az örökölt újnépies szerepformáktól és az ideológiailag védett »kriticista« beállítódástól fokozatosan jutott el egy formagazdag, intellektuális – s egyes darabjaiban bölcséleti igényű – költészet szemléletvilágáig. Lírai beszédmódján éppúgy érzékelhető a régió sajátos irodalmi nyelve, mint a 20. századi magyar költészet formai experimentalizmusának ihletése. Korai halála azt a kérdést hagyta megválaszolatlanul, vajon sikerült volna-e úgy szintetizálnia a különböző látásmódbeli és hangnemi komponenseket, hogy egy Határ Győzőre emlékeztető formanyelven – önmagát megújítva – szólalhasson meg a Nagy László-típusú lírai mentalitás.”¹¹ Ebben a bemutatásban az egyik reflektálatlan axióma alighanem „a 20. századi magyar költészet formai experimentalizmusának ihletése”. Már a hatvanas-hetvenes évek Szilágyi-értelmezései is kiemelten kezelik ugyanis egyrészt a „nem irodalmi”, különösen zenei hatásokat (Honegger, Mozart, Bartók stb.), illetve a modern angol nyelvű líra ihletforrásként való jelenlétét.¹² T. S. Eliot verseinek sajtó alá rendezőjeként, a fordítások lektoraként,¹³ illetve Walt Whitman kötetének fordító-válogatójaként¹⁴ joggal feltételezhetjük ezt a hatást (és a Szilágyi-versek angol intertextusai, utalásai a feltételezést megerősítik). Kántor Lajos és Láng Gusztáv egyébként a romániai magyar kritika egyfajta konszenzuális értelmezését is rögzítve a kiindulópontot József Attila és Szabó Lőrinc költészetében jelöli meg, említi a Weöres Sándor-i játékosság és nyelvi fantázia jelenlétét, a szintézisteremtő igyekezet kapcsán Juhász Ferenc és Nagy László pályavonalát, és végül az erdélyi magyar irodalom két világháború közötti időszakának kísérletezőivel is kapcsolatba hozza a Szilágyi-verseket: „az Áprily, Dsida, Bartalis nevével fémjelzett sajátos erdélyi lírát az elioti kísérlettel oltja be, különös, groteszk, de jól termő hibridet hozva létre.”¹⁵ Jól látható, mennyire tágas az a vonatkozási kör, amelybe a hatvanas-hetvenes évek kritikai fogadtatása beleolvassa Szilágyi költészetét, ennek beszűkülése figyelhető meg Kulcsár Szabó vagy Grendel rövid összefoglalójában. Ezekhez képest Schein Gábor bemutatása, amely a neoavantgárd hatókörében helyezi el (újra) a Szilágyi-életművet, figyelemre méltó fejleményt jelent. Itt két olyan aspektus szorul inkább helyesbítésre, amely a történetiséggel kapcsolatos. „Sajátos oldalhajtása a magyar neoavantgárd irodalomnak Szilágyi Domokos költészete. Távol minden olyan központtól, ahol a neoavantgárd mozgalmyszerűen, egy folyóirat köré csoportosulva jelenhetett meg, Erdélyben, közelebbről Kolozsvárott, [...] a '70-es években lényegében egyedül dolgozott ki olyan poétikai formákat, amelyek sok tekintetben rokoníthatóak a neoavantgárd bizonyos kezdeményezéseivel. A versszerűség konvencióit lebontó, terjedelmes költeményeinek egyik jellemzője a nyelvek és regiszterek egymásmellettisége, kereszteződése. [...] A '60-as évek végétől Szilágyi Domokos egyre erőteljesebben használja a vers mediális megjelenésében rejlő tipográfiai lehetőségeket, és egyre nagyobb szerepet játszik költészetében egyfajta abszurd humor, amely váratlan színesztéziákból táplálkozik, és egy másik metszéspontra, a nyelv anyagi valóságának és az anyagtól függetlenedő jelentések nyugalmasnak semmiképpen sem mondható metszéspontjára helyezi a verset.”¹⁶

Az idézet egyik problematikus pontja Szilágyi törekvéseinek „magányossága”. A „neoavantgárd” jegyeket tekintve Szilágyi életműve semmiképpen nem tekinthető egyedülnek vagy magányosnak a korszak erdélyi/romániai magyar irodalmán belül, még akkor sem, ha egyedi sajátosságai kétségtelenek. Költészete Lászlóffy Aladáré, majd Hervay Gizelláé közvetlen közelségében bontakozik ki, Bukarestben Méliusz József és általa az avantgárd folytonosságának inspirációja meghatározó számára.¹⁷ számos avantgárdközeli vállalkozása pedig társszerzős mű (*Fagyöngy* – 1971, Palocsay Zsigmonddal; *Pimpimpáré* – 1976, Vermesy Péterrel; *Öregék könyve* – 1976, Plugor Sándorral).

A másik vitatható pont a „neoavantgárd” Szilágyi-életműben való felbukkanásának időzítése. Az első idézett passzusok a hetvenes évekről beszélnek, majd az 1967-es *Garabonciás* című kötetről esik szó. És noha a két 1967-es Szilágyi-kötet (a *Garabonciás* mellett *A láz enciklopédiája*) valóban beszédmódbeli áttörést jelentenek az életműben, azt is megkockáztathatjuk, hogy az 1962-es debütkötetben olvasható *Halál árnyéka* című többleteles, polifón szerkesztésű rekviem is hasonló poétikai elképzelések nyomait hordozza.

Felmerülhet tehát egy poétikai, a nyilvánosság korlátait fokozatosan és részlegesen áttörő neoavantgárd létezésének hipotézise a hatvanas évek romániai és jugoszláv közegében (és ezzel nagyjából egy időben az 1962-es alapítású párizsi *Magyar Műhely* körül) és egy másik, hosszabb ideig az undergroundban létező, 1968-utáni, politikailag és életformákat tekintve radikálisabb neoavantgárd működése (és ennek a változatnak lennének paradigmatiszma képviselői Erdély Miklós vagy Hajas Tibor). Ezeknek az irányoknak az összemosása azért sem szerencsés, mert jellegüket talán pontosabban megérthetjük az időbeli kibontakozás történeti-politikai kontextusait figyelembe véve, másrészt mert különben további olyan csoportok munkája sikkadhat el, akik koncepciójukat tekintve alighanem közelebb állnának az Erdély–Hajas típusú neoavantgárd paradigmához. Erdélyben különösen a „harmadik Forrás-nemzedék” hetvenes évek elején körvonalazódó társasága ilyen, amelyik előbb az *Echinox*, a *Fellegvár* és hasonló lapok hasábjain nyilatkozik meg, majd szamizdatok, nyugati magyar lapok munkájába is bekapcsolódik. Korabeli, hetvenes évekbeli, a nyolcvanas évekbe átnyúló rokon erdélyi képzőművészeti projektek, akcióművészeti párhuzamok Blénesi Éva *Textust teremtő kontextus* című könyvében kerülnek bemutatásra az irodalommal összefüggésben.¹⁸

Az avantgárd mint probléma a hatvanas-hetvenes évek kritikájában

■ Amikor az első Forrás-nemzedék (különösen Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár és Palocsay Zsigmond) költőinek avantgárdhoz/neoavantgárdhoz való kapcsolódását emlegetjük, egyrészt az evidencia kimondásának érzése kerülgethet, másrészt viszont izgalmas az a kérdésfelvetés, hogy pontosan hogyan, mikor, milyen áttételeken keresztül valósulhatott meg a romániai magyar irodalomban és irodalomtörténetírásban az avantgárd hagyomány és előzmények „visszanyerése”. Egy kései interjújában Lászlóffy Aladár például arról beszélt, hogy a költői csoportosulással szemben, amelyiknek ő maga is tagja volt az ötvenes-hatvanas évek fordulóján (és akkor még nem létezett a Forrás könyvsorozat, amelyről elnevezhették volna őket), vádként hangzott el kezdetben az „avantgárd” megjelölés, mint ami a korszakban nem hordozható pozitív értékjelentést, legfeljebb köztes állomásként a szocialista irodalom felé vezető úton. Az ilyen elvárásrendszerrel összeütközésben viszont a csoport számára egyfajta tudatos kitérés lehetőséggé vált az avantgárd címke, amely menet közben nyerte el valódi jelentését és mélységét.¹⁹

Egy 1969-es interjúban, valószínűleg egy kicsivel későbbi állapotot rögzítve Méliusz József is egyfajta apológiára kényszerül, amikor avantgárdnak vallja magát – a formák és a hagyomány megkérdőjelezés általi megőrzéséről beszél például, az avantgárd szerzők közül pedig főleg a pályájuk jelentős részében elkötelezett Brecht, Toller, Becher vagy a francia szürrealisták modelljét, hatását emeli ki.²⁰ 1973-ból való Sóni Pál *Avantgarde-sugárzás* című könyve,²¹ amelyben a zárófejezet mintegy kétirányú legitimációt működtet: a fiatal költőket (köztük Lászlóffy Aladárt, Szilágyi Domokost, Páskándi Gézát) most a történeti avantgárddal kimutatott párhuzamok révén értékeli fel, és valószínűleg fordított irányban is működik a valorizáció, hiszen a korszakban kevésbé ismert Becski Andor vagy Reiter Róbert neve így egy ismerős, kortárs kontextusba kerül az olvasók számára. A hetvenes évek folyamán készül el két fontos aradi avantgárd folyóirat (a *Genius* és a *Periszkop*) antológiája és repertóriumja is,²² és releváns talán megemlíteni Király László modern költészettel foglalkozó *Utunk*-beli rovatát is 1971 és 1974 között, ahol mások mellett Apollinaire, Cendrars, Aragon, Éluard, Majakovszkij, a dadaisták, a futuristák és a szürrealisták is rokonszenvező és értő kommentárban részesültek.²³ Megállapítható tehát, hogy míg fellépésük idején az ötvenes-hatvanas évek fordulójának pályakezdő költői ellenállásba ütköztek, amikor avantgárd/neoavantgárd technikákkal kísérleteztek, ezek a poétikai eljárások a hetvenes évekre többé-kevésbé legitimé váltak, és az akkori fiatal szerzők inkább más irányban (értelmiségi szerepmodelljeiket tekintve, politikailag, illetve az intézményesülés lehetőségei szempontjából) ütköztek ellenállásba.

Széles Klára 1974-ben *Egy neoavantgarde költő természetrajza* címmel közöl tanulmányt a *Korunkban* Lászlóffy Aladáról, egyben azt a korabeli konszenzust is megjelenítve az írás címében, amely szerint Lászlóffy a neoavantgárd körében értelmezhető és értelmezendő, formai kísérletei, dikciója pedig amellelt, hogy irányzati besorolást nyernek, egyben a teljes nemzedék esetében meghatározóak.²⁴ Utólag visszatekintve Lászlóffy indulására, Széles Klára interpretációjában felerősödik a vizsgált versnyelv történeti avantgárd felfedezésére vonatkozó mozzanata, és a szabadvers-formák, szabad asszociációk használata mellett expresszionista és szürrealista jellegű képek jelenlétéről is beszél. Ugyanakkor hangsúlyt kap az is, hogy ez nem egyszerű folytatásnak minősíthető, hiszen egyéni látásmód, új típusú alkotás-mód kapcsolódik ezekhez.²⁵

Abban az elmozdulásban, amely a nyolcvanas évektől kezdődően egyre kevésbé azonosította a Forrás-szerzők poétikáját (Szilágyi Domokosét vagy Lászlóffy Aladárét) neoavantgárdként, alighanem része lehetett Cs. Gyimesi Éva költészetelméleti szempontból is útkereső, Hugo Friedrichre, Bahtyinra, strukturalista versértelmezőkre hivatkozó 1978-as kötetének,²⁶ amelyik a tárgyiasság terminusát tekintette olyan közös elemnek, amely egyesítette a modern költészet több poétikai irányát bizonyos megoldások érvényesülése révén, egyben pedig összeépíthetőnek mutatta a Szilágyi, Lászlóffy, de akár a Kányádi Sándor vagy Király László költészetét is az Újhold-hagyomány vagy a József Attila–Szabó Lőrinc késő modernségének vonulatával. Gyimesi arról az extenzív többértelműségről beszél a vizsgált tárgyiasság-formákon belül, ahol a „költőiség” szövegimmanens feltételektől függ ugyan, „de nem annyira az egyes közlésegségek (teszem azt, mondatok), hanem inkább a szövegstruktúra függvénye. Ez a tendencia már az avantgarde egyes változataiban is jelentkezik, mégpedig kétféleképpen”.²⁷ Ehhez a verstípushoz az értelmező egyaránt talál példákat Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Kányádi Sándor vagy Szócs Géza költészetében. A kétféle megvalósulás az összeférhetetlen ítéletmondatok egymás mellé kerülése (tehát logikai inkongruencia), illetve a reális/írreális szférák össze nem illeszthetősége révén különíthető el Gyimesi szerint.²⁸ Ugyanerre az elkülönítésre hivatkozva

fűzi majd tovább egyébként a gondolatmenetet Martos Gábor, amikor a Gyimesi által elemzett versekhez hasonló eljárásokat mutat ki a *Kimaradt Szó* című antológia harmadik Forrás-nemzedékhez sorolt szerzőinek esetében, időben tovább tágítva a fogalmak vonatkozási körét, illetve hangsúlyozva a neoavantgárd eljárások jelenlétét (vizualitás, disszonancia, artikulátlanság, „konkrétság”), és ugyanakkor felvetve, most már sokkal inkább a kortárs, hetvenes évekbeli német, amerikai és magyar fejlemények felől, mint Sóni, az avantgárd-neoavantgárd folytonosság kérdését.²⁹

Tovább árnyalná a kérdést az egyes Forrás-nemzedékek (illetve az előző generációk) értékrendjei közötti különbségek részletes vizsgálata. Ezekről az utóbbi időben Miklós Ágnes Kata írt részletekbe menően, nem annyira poétikatörténeti szempontból, inkább az irodalom társadalomtörténetének szempontjait hasznosítva.³⁰ Az talán megállapítható ennek kapcsán, hogy a nemzedéki törésvonalak nem feltétlenül esnek egybe az irányzati-poétikai elkülönböződésekkel, a különbségek sokkal inkább társadalomtörténeti és intézménytörténeti okok felől ragadhatóak meg, illetve a megjelenített tartalmak szintjén, hiszen a neoavantgárd, illetőleg a tágabban értett modernség poétikái egyaránt felbukkannak az első, a második és a harmadik Forrás-nemzedékhez sorolt szerzők (sőt az úgynevezett „kettő és feles” nemzedék, vagyis Markó Béla, Balla Zsófia, Bogdán László és társaik) műveiben.

A Forrás könyvsorozat elindulásától fél évszázadnyi távolságban mindenesetre kijelenthető összegzésként, hogy szerzői döntő módon járultak hozzá az ötvenes-hatvanas évek jó néhány irodalmi és irodalomtörténeti tabujának lebontásához. Ide sorolhatjuk az avantgárd előzmények poétikai és mentalitástörténeti „visszanyerését”, de voltaképpen a kora nyugatos (klasszikus modern) és a késő modern poétikák árnyaltabb interpretációját és újrainterpretációját is.

Már az első Forrás-nemzedék hatvanas évek elején bekövetkező poétikai kódváltásakor beszélhetünk bizonyos neoavantgárd jegyekről, a vizuális elemek jelentésképző szerepéről, töredezettségről, montázsjellegéről. Azokat a jellegzetességeket vizsgolt, amelyeket a jelen irodalomtörténet-írása paradigmátikus módon azonosít a neoavantgárral, Erdély Miklós, Hajas Tibor és társaiknak az irodalom teréből az akció közegebe való átlépései, képzőművészeti érdeklődésük kapcsán, olyan, irodalomtörténeti kézikönyvekben ritkábban emlegetett szerzők esetében figyelhetjük hangsúlyosabban a romániai közegben, mint Darkó István vagy Cselényi Béla; megtervezett, egyedinek mondható könyvtárgyai révén Szócs Géza; a Woodstock-kultúrát szerkezetileg és hangnemében is megidéző Egyed Péter-féle *Búcsúkoncert*-kötet vagy a nyolcvanas években az XYZ című verseskötetébe filmekből származó képkockákat montírozó Kenéz Ferenc.

Fogalmi szempontból a kérdés tehát az (és ez alighanem további kutatásokat igényel), hogy a korabeli nyugati (és tegyük hozzá: orosz) mintákra is épülő hatvanas évek eleji kísérletező költészetet a neoavantgárd körében kezeljük-e, vagy úgy konstruáljuk meg a fogalmat, hogy ez inkább a hetvenes évek akcióinak centrális szerepét tételezze. Bármelyik variáns tisztul is le az irodalomtörténet-írásban, a probléma felvetése fontosnak tűnik, hiszen olyan elő- és utóidejűségek csúsznak különben egymásra, amelyek (ahogyan a tanulmány első részében ismertetett kézikönyv-megfogalmazások esetében) óvatosságra intenek a terminus használatával kapcsolatban.

■ JEGYZETEK

1. A szakmai diskurzusból a terminológia elterjesztése többek között Szabolcsi Miklós nevéhez kapcsolódik, aki 1971-es könyvében épp a folytonosság és különbség kérdéskörét járta körül. Lásd Szabolcsi Miklós: *Jel és kiáltás. Az avantgarde és neoavantgarde kérdéseiről*. Gondolat, Bp., 1971.
2. Sóni Pál: *Hagyomány és újítás mai líránkban*. In: *Uó: Avantgarde-sugárzás. Kriterion, Buk., 1973.*
3. Martos Gábor: *Avantgárd a mai erdélyi magyar lírában*. In: *Uó: Éjgyenlőség. Erdélyi Híradó, Kvár, 2000. 59*; Derék Pál: *A magyar neoavantgárd irodalom*. In: *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*. Szerk. Derék Pál – Müllner András. Ráció, Bp., 2004. 2.

4. A magyar irodalom története. III. Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály. Gondolat, Bp., 2007.
5. Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből. Szerk. Derék Pál – Müllner András. Ráció, Bp., 2004.
6. Magyar irodalom. Főszerk. Gintli Tibor. Akadémiai, Bp., 2010. 1002–1010. A kézikönyv e részét Schein Gábor jegyzi szerzőként.
7. Adalékként ehhez lásd még Takáts József: Avantgárd utazások. Jelenkor 2011. 9. 935–945. A tanulmány az avantgárd/neoavantgárd szempontból jelentős hatvanas-hetvenes évekbeli Újvidék–Bukarest–Párizs–Budapest hálózatra hívja fel a figyelmet, meggyőző adatokkal és esettanulmányokkal.
8. Magyar irodalom. i. h. 1002.
9. Uo. 1003.
10. Grendel Lajos: A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században. Kalligram, Pozsony, 2010. 474.
11. Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története. 1945–1991. Második kiadás. Argumentum, Bp., 1994. 145–146.
12. Összefoglalóan is: Kántor Lajos – Láng Gusztáv: Romániai magyar irodalom. 1944–1970. Második, javított kiadás. Kriterion, Buk., 1973. 150–152.
13. Lásd T. S. Eliot legszebb versei. Albatrosz, Buk., 1970. „A szövegösszeállítást és a jegyzetek összeállítását Szilágyi Domokos végezte.”
14. Walt Whitman legszebb versei. Válogatta, fordította, az előszót írta Szilágyi Domokos. Albatrosz, Buda., 1975.
15. Kántor-Láng: i. m. 155.
16. Magyar irodalom. i. h. 1009–1010.
17. A Méliuszhoz fűződő közeli, bizalmas kapcsolat nyomait lásd Visszavont remény. Szilágyi Domokos levelei Méliusz Józsefhez. Szerk. Ágoston Vilmos. Szépirodalmi, Bp., 1990.
18. Blénesi Éva: Textust teremtő kontextus. Korunk – Komp-Press, Kvár, 2009.
19. „Az első konfliktusom Létay Lajossal például akkor volt, amikor azt mondta nekem, hogy: Ti úgy írtok, mint a Tristan Tzaráké, meg a Bretoné – bár úgy írtunk volna [...]. Mikor bennünket azzal vádoltak, hogy úgy írunk, mint a lejárt polgári, avantgárd nem-tudom-mi, akkor mi nagyjából csak két dolgot nem tudtunk: hogy mi is az az avantgárd, másrészt pedig, hogy ki az a Tristan Tzara és André Breton, mert ugyebár akkor még a Kosztolányi elvtárs és a Babits elvtárs sem álltak valami jól. Két út állt előttünk: vagy vállaltuk azt, hogy: Igen, igen, mi ezt csináljuk, vagy pedig bevalljuk, hogy műveletlenek vagyunk. Nos, mi ahelyett, hogy bevallottuk volna, dacosan azt mondtuk, hogy mi igenis avantgárdok vagyunk.” „A nemzedék több feldühödés eredményeképpen talált önmagára.” Beszélgetés Lászlóffy Aladárral. In: Vissza a Forrásokhoz. Szerk. Balázs Imre József. Polis, Kvár, 2001. 39–40.
20. Az avantgardról. Méliusz Józseffel beszélget Huszár Sándor. In: Huszár Sándor: Az író asztalánál. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1969. 237–245.
21. Sóni: i. m.
22. Periszkop. 1925–1926. Antológia. Kriterion, Buk., 1980; Genius-Új Genius. 1924–1925. Antológia. Kriterion, Buk., 1975.
23. Kötetben: Király László: Bóják. Kalandozások a modern költészet tájain. Erdélyi Híradó, Kvár, 2008.
24. Széles Klára: Egy neoavantgarde költő természetrajza. Lászlóffy Aladár költészetéről – négy tételben. Korunk 1974. 6. 758–765.
25. Széles Klára: „Mit látsz egy íróasztalon?” Lászlóffy Aladár világa. Napkút, Bp., 2007. 27.
26. Cs. Gyimesi Éva: Találkozás az egyszerűvel. Kísérlet mai líránk értelmezésére. Kriterion, Buk., 1978.
27. Cs. Gyimesi: i. m. 43.
28. Uo.
29. Martos Gábor: Avantgárd a mai erdélyi magyar lírában. In: Uő: Éjegyelnőség. Erdélyi Híradó, Kvár, 2000. 49–71. A tanulmány eredeti megjelenésének ideje 1983.
30. Miklós Ágnes Kata: A szóértés feltételei. Nemzedékváltási problémák a hetvenes évek romániai magyar irodalmában. Korunk – Komp-Press, Kvár, 2010.

EGYED PÉTER

FIATAL ÍRÓK PRÉS ALATT

(Ismét) a harmadik Forrás-nemzedék szomorú indulásáról

...korlátozott nyilvánosság előtt zajló értelmezés és önértelmezés, maga a nyilvánosság (irodalmi és filozófiai körök, fórumok, kerekasztalok, sajtóvíták, ankétok) mégis számosabb és fontosabb volt, mint ami tudomásulvétel amúgy a kulturális tudatban ezekről élt.

■ Miklós Ágnes Kata irodalomtörténész egy vállalkozása (*A szóértés feltételei* című könyv) a hetvenes-nyolcvanas években jelentkezett (akkoriban) ifjú költők, írók, esszéisták kibontakozásának a körülményeit, taxonómiáját próbálja meg felírni az irodalom e tekintetben hiánytérképére. Őt megelőzően csak Martos Gábor vállalkozott – több könyvében – ilyen jellegű úttörő összefoglalásra. Nem lehet azt állítani, hogy a kortárs kritikai-elméleti recepció elmaradt volna, hiszen az érintett két és feles, illetve harmadik Forrás-nemzedék nem egy alkotóját kitüntetett figyelem és színvonalas elemzések kísérték, akár az összmagyar nyelvterület jeles kritikusainak tollából is, mégsem lehet elmondani, hogy a teljesítménynek megnyugtató helye lenne az irodalomtörténetben. És ennek alapvetően egy magyarázata van: hiányzik maguknak a műveknek az összefüggő értékelése-elhelyezése az irodalom recepció és értékrendszerében.

Ennek részben az a magyarázata, hogy az már a hetvenes-nyolcvanas években sem született meg, jóllehet az egyes könyvekről vagy alkotókról írtak nagyon is színvonalas elemzéseket, értékeléseket, majd később monografikus feldolgozásokat, doktori disszertációkat. (Vannak jelentős kivételek: ilyen posztrecepció értelmezés-értékeléskísérletnek tartja a szerző a Balázs Imre József munkásságát, amely ismét bonyolult módon kapcsolódik össze egy következő generáció értékrendi kérdéseivel.)

Miklós Ágnes Kata ezt az organikus hiányt kívánja a generációs jelentkezés átfogó irodalmi fe-

nomenológiájának a megfogalmazásával pótolni. Rendkívül gazdag és funkcionális eszköztárat vonultat fel és használ, amelynek segítségével sikerrel láttatja meg az idézett nemzedékek helyét és harcát a társadalmi-politikai (végtelenül leszűkített) mozgástérben. Kimondottan tanulságos ennek az eszköztárnak és módszertannak a megalkotása, amelyben nagyon sok az irodalomszociológiai elem (korabeli értelmező és *önértelmező*, *önértékelő* szövegmegnyilvánulások feltárása és összevetése). A legfontosabbnak itt azt vélem, hogy Miklós Ágnes Kata felfigyelt a nyilvánosság szerepére, a *nyilvánosságban* megjelent értelmező és önértelmező-önértékelő dokumentumok fontosságára. Nyilvánvaló, hogy ez a nyilvánosság önkorlátozott és szervezett volt, az egyes megnyilvánulásokban kivétel nélkül megvoltak az egyes megszólalók öncenzúrájának az elemei, az öncenzúra személyes kódjai, amelyet a lapban való megjelenés szerkesztéspolitikai kódjai is felülírtak, mégis, e sorok írójának, a korabeli viták igen aktív résztvevőjeként is azt kell mondania, hogy a korlátozott nyilvánosság előtt zajló értelmezés és önértelmezés, maga a nyilvánosság (irodalmi és filozófiai körök, fórumok, kerekasztalok, sajtóviták, ankétok) mégis számosabb és fontosabb volt, mint ami tudomásulvétel amúgy a kulturális tudatban ezekről élt. (Itt kell megjegyezni, hogy ez a kép természetesen módosulni fog, amennyiben majd megjelennek a különböző pártszervekhez befutó kérések, majd jelentések, és természetesen a szekuritáté archívumaiban nyilvánvalóan meglevő dokumentumok.) A szerzőnek nagy érdeme, hogy ezt a perspektívát használja, és igen jó módszertani hozadékkal érvényesíti. Ha akkoriban a fiatal szerzők az idősebb generációkkal szemben, a „hatalmi” pozíciókban levő szerkesztőkkel, intézményvezetőkkel szemben többnyire ellenérveltek a maguk valós vagy vélt igaza, irodalmi értékességtudatuk mellett, ma már meg kell látnunk ugyane kultúrpolitikusoknak ama felismerését is, hogy valaminő irodalompolitikai integráció nélkül e nemzedék és egyes tagjai is oly mértékben lesznek a nyílt hatalmi viszonyoknak kiszolgáltatottak, hogy semmiféle – az irodalmi intézmények részéről jövő – lágy támogatás sem érheti el őket. Tehát a kultúrpolitikai integráció egy ilyen olvasata is érvényesíthető. E szempontból körvonalazható, hogy az az integrációs politika, amelyet Domokos Géza a Kriterion Könyvkiadó igazgatójaként vagy Gáll Ernő a *Korunk* főszerkesztőjeként (egészen 1984-ig) képviselt, vagy más formákban az *Utunk* szerkesztéspolitikája hordozott, teljesen más, mint mondjuk a Hajdu Győző által szorgalmazott stratégia.

De kikről is, kiknek a megnyilvánulásairól (kevésbé a műveiről) van itt szó? Nagyon tanulságos az a szempontrendszer is, amelynek alapján a szerző szinte húsz esztendő publikáló fiatal szerzőit végül is a harmadik Forrás-nemzedékhez tartozóként kategorizálja: 1. Maguknak a szerzőknek vagy a hangadóknak a *viszonya* ama kérdéshez, hogy *egyugyanazon nemzedékhez tartozónak vélik magukat*. E kérdésben e sorok írója annak idején bizonyíthatóan a „korosztály” kifejezést használta, bizonyíthatóan a „standbéli” katonai értelmében. Ma is nagyon fontosnak tartom a korélményt, ezen belül a nemzedéki élményt, ami a társadalmi megélelések és azok lecsapódásainak valamilyen érzelmi-tapasztalati foglalata. Mondhatná akárki, hogy ez nem volt közös? A bezártság, szabadsághiány és információhiány, a nemzetiségek irányába kibontakozó kulturális genocídium, amely a látszat szintjén sem engedett semmiféle „helyfoglalást”, bekapcsolódást az irodalmi-kulturális intézményekbe?! Ez természetesen csak az alap, amelyhez a kulturális-irodalmi érzékenység, a feldolgozás közösségének valamilyen tudatossága kellene hogy járuljon, és mindez a közösség természetesen a művekben és a kritika által igazoltan kellene hogy megmutatkozzon. (Mindig az *ízlés* és ennek alapján az *opciók* közösségére gondolok.) Nyilvánvaló, hogy egy ilyenfajta, végső soron alkotói közösségnek csak az egyes elemei, részei voltak meg, lehettek meg; 2. Együtt indulás, együtt haladás, termékenység.

Fontos operátorok, ámde hatékonyságuk a könyvkiadás lassúsága, akadályozottsága miatt – csökken.

Tehát: kikről is, kiknek a megnyilvánulásairól (kevésbé a műveiről) van itt szó? „Nézzük hát, kik maradtak a fenti, több szempontú rostálás után a harmadik Forrás-nemzedék csoportjába tartozók közül: Szócs Géza, Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos, Egyed Péter, Kőrössi P. József, Szilágyi N. Sándor, Cselényi Béla, Palotás Dezső, Boér Géza¹, Bréda Ferenc, valamint az előző fejezetben taglaltak szerint részlegesen ide tartozó Adonyi Nagy Mária, Sütő István, Bogdán László, Balla Zsófia, Mózes Attila és Tamás Gáspár Miklós. Összesen tizenhat név.” (Az eredeti lista 32 nevet tartalmazott.) „Az esszéíró nemzedék” ebben a csoportban elkülönültebb részt képvisel, amelynek a kapcsán felmerül a filozófus Bretter Györgynek a nemzedék nem egy tagjára maradandó hatást gyakorló, inkább gondolkodói, mint filozófusi habitusa, szemlélet- és perspektívaformáló ereje. Miklós Ágnes Kata is egy kulturális-irodalmi fél-műltről beszél, a ma is élő szerzőkkel kapcsolatban megjegyzi, hogy „az általa vizsgált időszak nemzedékváltó törekvéseiben részt vevő szerzők nagy hányada élő, alkotó szerző (sőt, mondhatni, mostanra értek el a teljes elfogadottság kötetekben-karrierben mérhető változatának csúcsára), kevesebb előnyt jelent, mint amennyi hátrányt okoz”. (34.) Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a nemzedékváltást inkább a „nemzedék afirmációja” értelmében látom használható kategóriának. Van a nemzedékváltásnak egy természetes, biológiai értelme, ez „természetes”, és van egy politikai értelme is, amelyben az előző nemzedék értékrendjének a leváltásáról van szó. Az bizonyos, hogy az a kulturális korosztály, amelybe egykoron tartoztam, nem kívánta leváltani sem Fodor Sándort, sem Szilágyi Istvánt, Szilágyi Domokost és Lászlóffy Aladárt stb., ellenkezőleg, csak teret kívánt magának, a teljesítménye alapján – mely teljesítményről lehet és kell (kellett volna) vitatkozni, és ebben is teljesen azonosan működött minden más afirmálódó nemzedékkel. Sajnálom, hogy Miklós Ágnes Kata nem pontosította a mondat másik részét, amelyben a hátrányokról beszél. Szóval e félműltban ható talányos és érdekes hátrányos helyzet – le nem zárt viták, sértettségek és nemcsak ennyi! – tartalma jóval nagyobb teret igényelt volna, jóllehet bizonyos értelemben az egész könyv e „hátrányos” helyzet hermeneutikai horizontját rajzolja meg. Ezek után a szerző megnevezi mindazokat a csoportokat, amelyeknek a nemzedék mintegy transzverzális keresztmetszetét adja: 1. a *Szövegek és körülmények* szerzői; 2. az *Echinox* szerkesztői és gyakoribb szerzői; 3. a *Fellegvár* szerkesztője és szerzői. A szerző joggal tekinti fontosnak a Gaál Gábor, Diotima – tegyük hozzá: *Echinox* – irodalmi és diákszakkörök tevékenységét, amely azonban alig dokumentálható. (Jóllehet tudjuk, hogy a Gaál Gábor Kör jelenlétét, üléseit szigorúan jegyzőkönyvezték, jelenléti ívet vezettek – mint ahogy a jelenlevők is már helyben gyanították a majdan jelentő besúgókat. Dokumentumok itt is lesznek.) Ideiglenes csoportosulások az antológiák.

Nyilvánvaló, hogy a szerkesztett lapok esetében alakul a leginkább az a bizonyos ízlés-, opció-, preferenciaközösség, amely valóságos értékrendi közösségekhez vezethetne. És ha talán túlzottan is sokszor beszélünk itt a közösségről, hadd oldjuk fel a kapcsolatok, szinopszisok felé: nem kell igazolni, hogy ezeknek a fiatal íróknak az esetében is leginkább a szavaik találkozásának, összetalálkozathatóságának az esélyeiről van szó. Találnak a szavak, vagy inkább találhatnak a szavak – mely lehetőséghez képzeljük oda a már a vége felé egyre zordabb hetvenes évek ijesztően hidegedő, szótlanító *körülményeit*. A szerző a nemzedékelméletbe ágyazza a harmadik Forrás-nemzedékkel kapcsolatos elképzeléseit, és ezzel egyet is érthetünk. Hozzá kell tennem azonban, hogy mindig egy kulturális kényszerhelyzetet jellemez az, ha a kulturális nemzedékek a biológiai nemzedékkel azonosak, és nem transzgresszívek a nemzedéki határokhöz képest. Tehát ez az azonosság önmagában leírja a szabadsághiá-

nyos állapotot. Másfelől a nemzedéki teória sem képes átfogni az informális elemeket: mert például igaz ugyan, hogy Veress Gerzsonnak² a hetvenes években nem jelent meg verseskötete (jóllehet már Csiki Lászlónak is leadott egyet, amelyet e sorok írója átörökölt, és kizárólag a szerző akaratából nem jelent meg, csupán a kilencvenes években, vékony füzetecskek formájában), mégis Veress Gerzson fel-feltűnő közmondásos „költő” szerepe nélkül nincs teste e nemzedéki képnek. (Más kontextusban felbukkan a V. G. neve.) Másfelől eme informális csoportot – amelyen belül természetesen megvoltak a szintén erősen összekapcsoló rokon- és ellenszenvek – kívülről nagyon is erősen összetartották a kortárs irigységek. Mikor nem volt így? – a dolog érzelmi térképéhez ez is hozzátartozik, saját memóriáját ez őrzi a leginkább.

Miklós Ágnes Kata utal arra, hogy az *Echinox* esetében reális együttműködés folyt a háromnyelvű diáklap román, magyar és német szerkesztői között, leginkább a kölcsönös fordítások, akár tömbszerűen hozott vendéganyagok formájában is. Ez nagyon fontos a csoporttudat szempontjából, mert akármennyire relatív értékkel, de a másik fél által is elfogadottan megy túl a kulturális-nyelvi határokon. Érdekes módon, a román irodalomtörténetben meghonosodott *Echinox*-csoportosulás (*Gruparea Echinox*) tagjai főleg és utólag a saját identitásukhoz tartozó kérdésnek érezték-tartották egykori magyar író-kortársaik jelenlétét a különböző sajtóbeli vagy ünnepi- emlékező megnyilvánulásokon. Ez komplexebb teszi a képet, és a szisztematikus kutatásnak kétségtelenül jobban oda kell majd figyelnie erre a román kulturális térbe kimenő identitásra.

A másik összefüggés, amelyet szintén meg kell majd jeleníteni a nemzedéki horizonton, a harmadik Forrás-nemzedék egyes alkotóinak a rendkívül szoros kapcsolata a régi *Mozgó Világ* szerkesztőivel, körével, mely kapcsolat messzemenően nem csak a lapban való publikálásra korlátozódott. Ez nagyon is tudatos, nemzedékileg tudatos kapcsolatfelvétel volt a hasonló törekvéseket képviselő magyarországi írói csoportosulással, amelyet az erdélyi költőknek a *Ver(s)ziók* című nemzedéki antológiában való részvétele tett még nyomatékosabbá. Majd a csúcspontot a *Mozgó Világ* szerkesztőinek emlékezetes, 1982. április elején tett kolozsvári látogatása jelentette, stílszerűen teljes rendőri „felvezetés” és minden részletre kiterjedő szekuritátés részvétel mellett. Ezek az összefüggések is messzemenően túlmutattak a szűk értelemben vett irodalmi kapcsolatokon, a politikum felé.

A könyv második fejezete kimondottan is érvényesíti a politikai szempontot, abban az értelemben, hogy az írói érvényesülés lehetőségeit a művelődés-szerkesztés-politika felől mutatja meg, érzékeltetvén a kizárás és a manipuláció lehetőségeit. Ennek a résznek az egyik alfejezete elemzi Darkó István könyvének a megjelenési körülményeit (*A következő pillanatban*. Kriterion, Bukarest, 1981). Mivel ez a kötet a Forrás sorozat századik köteteként jelent meg, megjelenési körülményeivel – az egész sorozat szerkesztéspolitikájára visszatekintve – az a vita foglalkozott, amelynek az írásos anyaga az *Utunk* 1982/12. számában jelent meg. Véleménye szerint a hozzászólásokból következtethetően „a Darkó-kötet csak »átcsúszott« a szerkesztőbizottság szűrőjén, és – bár az *Utunk*-ankét implicit módon utal ennek a szükségességére – nem került sor Egyed Péter szerkesztői véleményének a felülbírálatára. Hogy ez hanyagságból vagy véletlenül történt, arra természetesen már nem találunk magyarázatot.” (83.) Mivel a kérdésre nagyon részletesen kitértem a Kriterionnál 2007-ben megjelent Darkó-kötet utószavában, itt csak azt szeretném az „utókor”, azaz a mai olvasók számára jelezni, hogy az akkor valóban a 100. kötetnek szánt Darkó-kötet megjelentetését két olyan vélemény támogatta, mint az azóta sajnálatosan elhunyt Csiki Lászlóé, valamint a Bajor Andoré. Csiki László azt hangsúlyozta, hogy ámbár Darkóból a szó szakmai értelmében valószínűleg sohasem lesz író, a kötetet meg kell jelentetni, Bajor pedig kitűnő, élvezetes írásoknak tartotta Darkó fantasztí-

kus novelláit, amelyeknek a megjelentetését abszolút módon támogatta. És a bevett szokás szerint elég volt a Forrás-sorozat szerkesztőbizottsági tagjai vagy elismert írók részéről két véleményezés. Egyáltalán nem melleleg van az, hogy maga Miklós Ágnes Kata is elismerte könyvében is a Darkó-kötet fontosságát és minőségét. (Mint egykor érintett fenntartom akkori álláspontomat.) Az elismert írói teljesítmény mindig helyet kapott a Forrás-sorozatban – előbb vagy utóbb –, a baj a nyolcvanas években nyilván az érvényesítendő cenzúrautasításokkal volt. 1984-től ugyanis nyíltan követelték a „harcos, elkötelezett, forradalmi” („militant, revoucionista”) lírát, a próza esetében pedig azt, hogy a főhős minden esetben a pártfunkcionárius legyen. Ezek a kérdések azonban a Forrás-sorozatban megjelent kötetek általános értékelésébe futnának bele, amit itt természetesen nem követhetünk. A véleményem az, hogy Miklós Ágnes Kata e vita esetében is feltárt mindent, amit a sajtóanyagokból ki lehetett hozni, maga az irodalomszociológiai módszer csak annyira enged következtetni, ami benne van, ami olvasható. Ebben a „dobozban” azonban nyilvánvalóan több van, volt és lesz, mint ami az egykor nyilvános vagy a mai napig nyilvánossá tett anyagokból kiolvasható.

Az *Echinox*szal kapcsolatban könnyebb helyzetben volt a szerző, ugyanis amint a korabeli beszélgetések bő idézetei mutatják, a szerzők által képviselt nyelvezet mint egyféle metanyelv problematikája megjelent a kor sajtónyilvánosságában. Ehhez csak azt szeretném hozzáfűzni, hogy e nyelvezetnek, valamint képviselőitől megvolt a tudatossága, még ha akkoriban ezt azért nem lehetett is olyan nyíltan kimondani. Ez pedig a Balogh Edgár közíró és a *Korunk* egykori főszerkesztőhelyettese által képviselt „népszolgálatot”, nyelvi szempontból a „közérthetőséget” célozta meg, mely halhatatlan kifejezés tulajdonképpen nem jelentett, nem jelenthetett semmit az irodalmi, avagy teoretikus nyelvezet szempontjából. Ez a „közérthetőség” afféle ideológiai ellenérv volt egy tudatos nyelvhasználat, avagy nyelvfejlés ellen. És ne feledjük el, hogy e nyelvi attitűdnek megvoltak az elméleti paraméterei, hiszen a kor egyetemistái már Roman Jakobson és Ju. M. Lotman művein nőttek fel.³ Ez a vita aztán „átnőtt” a *Fellegvár* hasábjain az Aradi József által kezdeményezett „kögítés” vitává, amely ironikusan mutatta meg egy teoretikus műkifejezésből (*cogitatio*) származó fantáziászó nyelvképzési lehetőségeit, egészen az abszurd felé. Igaz, hogy „vezeték” lap volt az *Echinox*, és természetesen szerkesztői is annak tartották. Ámde mégis megjelent a nyilvánosságban, ugyanis Marosi Péter, az *Utunk* egykori kritikái rovatvezetője szorgalmasan kérte az *Echinox*ról szóló lapszámrecenziókat, és természetesen közölte is azokat. Tehát a lap emígy megjelent és elismert lett a hivatalos nyilvánosságban is. A határokon túl is ismertté vált, túlnőtte magát és szerepét a hiánymechanizmus miatt. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy nemcsak a nemzedékhez tartozó alkotók publikációi miatt vagy okán, hanem mert olyan szerzőket is közölt, akiknek (avagy írásaiknak) már igencsak baja volt a nyilvánossággal (például éppen Csiki Lászlót, avagy Méliusz Józsefet). Az *Echinox*ról szóló fejezet szerintem a könyv egyik legpontosabban megírt része, ezt kell majd olvasni, nem azt a rémséget, ami a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*ban írva vagyon. Külön figyelmet érdemel az, ahogyan a szerző a tematikus számok tartalmi vonatkozásait ismerteti, és jelzi azoknak az általános szerkesztéspolitikai (szemléleti) fontosságát.

Rendkívül fontosaknak tartom Miklós Ágnes Kata vita- és ankételemezéseinek azt a részét, amely a Balogh Edgár által megfogalmazott „népszolgálati” ideológemát érinti, illetve azt az elképzelésrendszert, amely egy ilyenfajta szerepelvárást érvényesít, következményeiben nyilván kizáró jelleggel. Ennek a generációnak a tagjai (öszönösen vagy tudatosan) nyilván felismerték, hogy bármilyen ideológiai összefüggésbe belemenni és abban vitázni életveszélyes, hiszen önmagában az ideológi-

kusság vált életveszélyessé. Csak egy lehetséges ideológia lévén, amely az RKP mindenkori kongresszusi téziseiben, majd a pártfőtitkár beszédeiben volt lefektetve.

A fentiekben érintettekkel kapcsolatos az a másik perspektíva, amelyik – szociológiáról lévén szó – a vizsgált Forrás-nemzedék *származásának* a kérdését veti fel, és megállapítja, hogy többségükben értelmiségi gyerekek. (Hát ha munkás és paraszt származásúak lettek volna a szerencsétlenek, talán több esélyük van a korszakban? Palotás Dezső⁴ örök sérelme volt ez például, de ennek ellenére és a kortárs ellenszenvet leszámítva Dezső, aki nagyon nehéz ember volt, ugyanakkor abszolút szeretetre méltó jó barát vala. Nekem legalábbis.) Ezeknél a konkrétumoknál azonban messze fontosabbnak tartom Miklós Ágnes Kata perspektíváját az értelmiség és a közösség viszonyának a kérdésében. Ezen belül specifikus az elitek létrejöttének és szerepvállalásának a problémája, amelyről ma oly keveset beszélünk, sajnos. De az értelmezés és önértelmezés kérdései az értelmiség és az elitek, valamint a közösség viszonylatában ma is abszolúte időszerűek, különösen ha a posztmodern és információs korszak specifikumait, főleg az értelmiség fragmentációját, értelmiség és politikum szinte artikulálhatatlan viszonyait követjük. (És e tekintetben afelett sem lehet elsiklani, hogy az említett harmadik Forrás-nemzedék hány alkotója lett vezető politikus vagy véleményformáló politikai szakíró és így tovább, avagy hányan maradtak meg a sajátosan értelmiségi hivatásban és pályákon, hányan vonultak vissza mindörökre, vagy éppen haltak meg – és miért.) Szóval e tekintetben is igaza van Miklós Ágnes Katának: a harmadik Forrás-nemzedék egykori története félmúlt vagy éppen a jelen, az egykori aktorok szerepvállalásai és identitásai kapcsán kontinuum és diszkontinuum mozzanatok egyaránt vannak. *The Show goes on...* de a nagy kérdés az, hogy mennyire magyarázati-hermeneutikai értékű az egykori történet a mára nézve. Reális történet-e, látjuk-e benne az okság rendszerét, vagy már a totalitarizmus sem engedte történeté bontakozni, csak fragmentumok voltak, majdan meg cserépdarabok, amelyek soha többé meg nem találják egymást? A szerző szerint igenis történetről van szó, amelynek van hermeneutikai-magyarázati értéke a mára nézve, én ebben jóval szkeptikusabb vagyok. Természetesen nem akarom retroaktíve minősíteni a harmadik Forrás-nemzedéket mint csoportot.

Módszertani érdekessége a könyvnek, hogy az első rész faktikus és tézisszerű részei a második felében – a generációs szerepek és identitások kapcsán – analitikusabb összefüggésekben jelennek meg, amelyeket ebben a terjedelemben már nem tudunk követni. Az összegzés és végkövetkeztetés fejezetből idézzük a szerző alapmondatait: „Sajnálatos módon a hetvenes évek romániai viszonyai között még a *régbebbi* folyóiratok megőrzése is problémát jelentett, nemhogy még újak alapításában lehetett volna reménykedni.” (247–248.) „Éppenséggel a népi ideológia nevében ítélték károsnak a »túlélők« és a »hatalmon levők« képviselői, hogy a szellemi elit fiatal képviselői főként a szellemi elit idősebb képviselőinek a leszármazottai.” (248.) „Természetesen a terjedelmében és megjelenési gyakoriságában limitált *Echinox* és *Fellegvár* sem biztosít(hat)ott elegendő teret a fiatal szerzőknek.” (255.) „A publikációs lehetőségek beszűkülése ellen a hetvenes évek közepétől induló nemzedék ezért további lehetőséget keresett és talált: elsősorban az antológiákat.” (251.) „A legfiatalabb generáció képviselői pedig – és ebben sincs semmi meglepő – az intézményekre és azok képviselőire hártották a meg nem valósult, meg nem valósuló kommunikáció lehetőségét.” (258.) Sajátos alakzat, sajátos összefüggésrendszer ez, bizony, de hát mi volt „normális” akkoriban? Miklós Ágnes Kata sikerrel érvel amellett, hogy ebben az összefüggésben kell láttatni és megértetni az akkori teljesítményt, a tulajdonképpeni irodalmat. Amelyhez – eszme- és politikatörténeti szempontokból is – nélkülözhetetlen, tudósi alapossággal⁵ megírt perspektívát nyújt ez a könyv.

■ JEGYZETEK

1. Boér Géza 1989. január 23-án hunyt el Kézdivásárhelyen. Sütő István haláláról így számolt be 1987. február 14-én az Erdélyi Magyar Hírügynökség: „Sütő István, 38 éves erdélyi magyar költő, utazás közben, a vonaton megfagyott.” Az istenáldotta tehetségű Adonyi Nagy Mária 1982-es Állatövi jegyek c. verseskötetének publikálása után költőként elhallgatott. Egy nemzedék nyomában címmel róluk és Darkó Istvánról (megh. 1982. szept. 7-én) tartottam előadást 1993 tavaszán Pozsonyban, melynek szerkesztett változata aztán az Irodalmi Szemlében meg is jelent.
2. Veress Gerzson 1998. május 20-án hunyt el Sepsiszentgyörgyön.
3. De ha már ezt megjegyeztem, érdemes lenne egyszer kitérni e nemzedék világirodalmi, kortárs irodalmi mintaválasztásaira, azoknak a döntő fontosságára a nyelvi tudatosságban, a nyelvezet kimunkálásában. Csak egy példát mondok: nem tudom, miért éppen-hogyan, de Dominique Tron vagy Jacques Roubaud könyvei kézről kézre jártak itt, közismert a szerepük a francia experimentális költészet alakításában.
4. A Palotás–Szócs-vita Györffi Kálmán regénye kapcsán a könyv egyik legélvezetesebben megírt alfejezete, amelyben sok minden átjön Palotás Dezső egyéniségéből is. Akkori és mai véleményem szerint bárki más szerző kapcsán is ez lett volna Palotás Dezső stílusa, ez a fanyar-kemény és keménykedő debattóri stílus. Hogy éppen mégis a Györffi regényét választotta, az viszont paradigmaticus: P. D. egy nyelvi formán és regényformán is nagyon el akarta verni a port, azért, hogy az soha többé ne lehessen elfogadott, mi több „jó”, pozitíve értékelhető. Palotás Dezső 1999. március 7-én hunyt el Budapesten.
5. Külön kellene méltatni az éppen tízoldalnyi terjedelmű – a téma szempontjából majdnem exhauszív – felhasznált művek jegyzékét, amelyet öt részre tagol a szerző (Kötetek; Cikkek, tanulmányok; Viták, ankétok, interjúk; Primer szövegek (antológiák, versek, próza), valamint a 37 lapnyi jegyzetanyagot.

MARKÓ BÉLA

Visszahajlik

*Salvador Dalí: Az emlékezet állandósága,
1931, olaj, vászon, 24x33 cm,
Modern Művészetek Múzeuma, New York*

Később majd visszahajlik önmagába
a drótvázától megfosztott idő,
s a lombjukvesztett ágakon kinő
egy-két másfajta felhő, fölzabálja

a kéket mind körös-körül, sötét
árnyék a táj, s csak barna héj az élet,
bár tetszetős, míg halványsárga lélek
lűktet a kép mögött, s kitárt ölet

a tenger szüntelen odakínálja
az égő tűznek, a festő halála
és születése most már összeér,

s minden egymásba olvad, mert ha nincsen
se vég, se kezdet, annyi csak az Isten,
mint szétszórt színeknek a hófehér.

Taszítja őket kifelé

*Masaccio: Kiűzetés a Paradicsomból,
1424–1426, falfestmény, 208x88 cm,
Santa Maria del Carmine, Firenze*

Végig reménykedtek, hogy hátha ott van
kívül a nap, mely mindkettőt vakítja,
s hogy megtudhatják azt is, mi a titka
az Istennek, ki égő fájdalomban

taszítja őket kifelé magából,
mint sűrű, végtelen madárzenéből,
ahol magot szemel saját kezéből,
s ahol még senki senkit nem határol,

mert lelket ő sem ad, és nem is adhat,
s csak itt kint lelkesül két lucskos magzat,
hiszen felér egy újabb születéssel,

ahogy kilépnek, s éppen ezt akarta,
ezt bízta rá a feketedő kardra,
hogy fáradt testük feltöltődjék fénnel.

Folytatás

*Andy Warhol: 200 leveskonzerv,
1962, polimer festékek, vászon,
183x254 cm, magányűjtemény*

Alig maradt maréknyi szürke toll,
pohárnyi csont, fogpiszkáló-nyaláb,
s darabjaira hullt a mű, sehol
sincs már, saját terített asztalát

a fennvaló szétdúlta reggelig,
vagy ha nem ő volt, hát másvalaki,
de miniatűr teremtményeit
nem fogja úgysem feltámasztani,

sem verebét, sem egyszülött fiát,
mert könnyebb jól bevált recept szerint,
akár egy prospektust, a bibliát

végiglapozni csak megint s megint,
és összerakni embert vagy rigót,
s nem gyötrődni majd, hogy ki volt, mi volt.

CSAPODY MIKLÓS

KIRÁLY UTCA 14.

Bánffy Miklós utolsó kolozsvári évei (1944–1949)

■ „Szerencsétlen különös ember volt egész életében s az most is. Szeretet nélkül született, élt s úgy is ment el.”¹ E sorokat gróf Bánffy Miklósról utolsó drámai életszakaszának majdnem a legvégén, Erdélyből történt végleges távozása után írta Kelemen Lajos, aki sohasem szerette a „kegyelmes urat”. Ragyogó pályafutása végén valóban tragikus sors jutott Bánffynak, ám korántsem boldogtalan, s azt sem hisszük, hogy egész élete szeretet nélkül telt volna. Legutolsó éveinek személyes tragédiáját már a végső háborús évek megannyi heroikus próbálkozása előrevetítette: sikertelen bukaresti tárgyalásai Maniuval 1943 nyarán,² eredménytelen missziója a magyar kiugrás érdekében 1944 folyamán,³ majd Kolozsvár megmentése ugyanez év őszén, amiben azonban elévülhetetlen érdemei voltak.⁴

Bánffy életének ezek a zaklatott, hamarosan nélkülözésekkel terhes, mégis reménytelinek induló munkás alkonyévei kisebb részben Budapesten és Bonchidán, az Erdély és a főváros közti utazásokkal, majd nagyobb részét Kolozsváron, a Király utcai Tholdalagi–Korda-palotában teltek. Ez az 1800-as évek elejére elkészült remek késő barokk épület nagyapai öröksége és szülőháza volt „a Király utca és a Minorita utca sarkán, ahonnan a kosaras ablakrácsokon át két irányba is ki lehet látni. [...] Két kopár és kongó, fűtetlen szobán lehetett bejutni a sarokszobába. Annak is a két sarokablak közötti sarkában ült magas hátlapú, kopott karosszékében Bánffy Miklós. Kék tréningruha volt rajta, cipzárát beszéd közben fel-le húzta, lábán valami sárga és nagyon elnyűtt csizma, körülötte asztalon, széken, földön papírok, könyvek, kezében egy vastag parafadugón áthúzott ceruza.

Bánffy életének ezek a zaklatott, hamarosan nélkülözésekkel terhes, mégis reménytelinek induló munkás alkonyévei kisebb részben Budapesten és Bonchidán, az Erdély és a főváros közti utazásokkal, majd nagyobb részét Kolozsváron, a Király utcai Tholdalagi–Korda-palotában teltek.

A dugót fogta, amikor rajzolt vagy írt. Asztalán, ágyán, szekrényén – intarziás antik bútorok – költői rendetlenség [...]”⁵ Bonchida felégetése után itt, „kolozsvári házukban, ahova betelepítettek több családot, kaptunk szobákat az egyik lakótól”.⁶

Családjával: feleségével, Várad Aranka színésznővel (1886–1966) és lányával, Bánffy Katalinnal (*1924) 1944. január 20-án utazott Budapestről haza Bonchidára,⁷ miután „úgy Horthynál, mint Kállaynál szorgalmaztam a németekkel való szakítást, bármi áron is. Azt hiszem, hogy a németek gyanakodtak reám, mert a március 19-i német megszálláskor a Gestapo érdeklődött lakásom után, amit bizalmasan megtudván, azonnal Erdélybe jöttem. A román fegyverszünet után szeptember elején, majd szeptember közepén felutaztam Budapestre [,] és Horthyt kerestem fel. Azt a véleményét képviseltem, hogy immár föltétlenül szükséges, hogy Magyarország szakítson a németekkel [,] és Románia példájára fegyverszünetet kérjen. Horthy elvben elfogadta álláspontomat, de habozott. Azzal érvelt, hogy olyan hatalmas német erők vannak Magyarországon és körülötte, hogy ezek elpusztítják az országot, ha ő szakít velük. – Mégis azzal bízott meg, hogy Dálnoki Veress hadseregearancsnokot nevében szólítsam föl, hogy oroszul tudó tisztet jelöljön meg, aki átmehetne az oroszokhoz a fegyverszünet ügyében. Ugyanekkor arra kértem Horthyt, hogy szülővárosom... [*a szövegrész itt megszakad; később így folytatódik:*] A másik cél, ami miatt Horthynál voltam [,] az volt, hogy szülővárosom [,] Kolozsvár megkíméltesse egy ostromnak és bombázásnak borzalmaiktól, és hogy gondoskodjék és rendelje el Horthy azt, hogy városomban semmi harc se legyen [,] és simán ürítessék ki. Ezt Horthy meg is csinálta [,] és Dálnoki Veress Lajos hadseregearancsnokhoz magam vittem el az ez iránti utasítást.

Ugyanebben az időben idehaza kapcsolatot találtam a titokban működő demokrata fronttal itt Erdélyben, név szerint dr. Jordáky Lajos és Balogh Edgár urakkal, akik ismerve Horthyhoz való sokéves személyi kapcsolataimat – hiszen a ’21–22 [,] években külügyminiszter voltam az első Bethlen-kormányban –, arra kértek, hogy sürgessem meg a fegyverszünet megkötését. Minthogy ezt már előzőleg is sürgettem [,] és Horthy meg is ígérte volt, de folyton késett annak véghezvitelében, október 9-én nevezett békepárti uraknak kívánságára, valamint a református püspöknek⁸ kívánságára újból Pestre mentem, hogy még az utolsó órában Horthyt ígéretére emlékeztessem. – Horthy végül szavának is állt rádión bementett fegyverszüneti nyilatkozatával, de túlságosan későn.⁹ Én pedig, aki október 9-én mentem volt Pestre [,] honnan már másnap akartam visszajönni, csak nagy késéssel érkeztem 11-én este és a hadműveletek folytán nem tudtam visszatérni Erdélybe, minden út el lévén már vágva. A németek ekkor már bizonyára tudtak az én békeközvetítő működésemről, ennek tulajdonítom, hogy a visszavonuló egyik SS-terrorcsapat kirabolta kastélyomat október 12-én [,] és azt felgyújtotta.”¹⁰

1944 őszén valóban „ide-oda hajtott autón Erdély és Budapest között, a fővárosba jött, mert egy drámáját, a *Nagyúr* címűt mutatta be a Nemzeti Színház [...]”. Miután úgy döntött, hogy mégis visszatér családjával együtt, „bepakoltunk kis autónkba, és elkezdtük kálváriászerű utunkat vissza Erdélybe. Több napig mentünk, mentünk, összebombázott utakon, szembejövet végtelen sora a menekülőknél. Teljes falvak vánszorgtak az úton végeláthatatlan sorokban [...]. Amint kis autónk szembejött, elképedve néztek, hogy mi éppen oda megyünk, ahonnan ők menekülnek [...]. Megérkezésünk előtt behajtottunk Borsára, ahol a főhadiszállás volt: onnan már hallani lehetett a duhogást: Kolozsvárt ágyúzták. Veress Lajos hadseregearancsnok elképedve fogadta Papát: hogy ide visszajön családotól? Kolozsvár bármelyik percben elesik.”¹¹

Ezek voltak talán egész életének legzaklatottabb napjai: szeptember 16-án Budapestre ment, másnap vissza Kolozsvárra, majd ismét a fővárosba. Október 1-jén együtt indultak vissza autón Kolozsvárra, három nap múltán felesége és leánya

megint vissza Pestre, ahová október 11-én, Kolozsvár felszabadulásának napján megérkezett Bánffy is; az ostromot Reviczky utcai házában együtt vészelték át.¹² „Sok régi barátunk eltűnt, nincs itt – írta 1945 tavaszán Kós Károly. – Tamási Áron kifutott. Kemény János színházastól elfutott; hallom, talán ma Prágában van, oda kellett mennie német parancsra. Bánffy Miklós elfutott; Bonchidát feldúlták a németek és románok; a birtokot kirabolták. Karácsony Benőt még annak idején és Lakatos [Imré]t, mint zsidókat, elvitték: semmit róluk nem tudok. Járosi Andort, a luth[eránus]. papot az oroszok fogták össze 6000-ed magával mint túszt (nem volt szerencséje), hol van ma, senki nem tudja [...]»¹³

Október 17-én, a Szálasi-puccs után felsőházi tagságáról lemondott, „Tekintettel arra, hogy magyar törvényhozásról többé nem lehet szó [...]»¹⁴ Pestre való távozása előtt kijelentette, ha Balogh Edgárék (az erdélyi magyar kommunisták) vállalják, hogy megmentik, „akkor én már most, amint visszaérek, írásban adom át a kastélyt a parkkal, valamilyen munkáscélra. Nem, ne kórháznak tegyék meg, mint ezek (hátratekintett), inkább szakszervezeti üdülőnek [...]»¹⁵ A kastély egyik szárnyában német hadikórház rendezkedett be. A németek október 13-án délelőtt hagyták el Bonchidát, utoljára egy SS-kötélék, amelyik a kastélyt felgyújtotta. A román katonák ugyanaznap délelőtt érkeztek, folytatva a fosztogatást, amit a falu román és cigány lakossága fejezett be.¹⁶

1945. március 6-án Petru Groza lett Románia miniszterelnöke. Bánffy és családja két nap múlva egy budapesti éhezőkkel teli „gyermekvonat” marhavagonjában három nap alatt jutott el Debrecenbe, egy hét után autóbusszal Nagyváradra, onnan teherautón Kolozsvárra (fejenként ezer pengőért).¹⁷ A bonchidai parasztság eleinte „éljenezve fogadta Apámékat. De miután ismételten kiment oda Apám, küzdeni azért a »kötelező« 87 holdért, amit »jogunk« volt megtartani, a román kommunista párt kiküldöttjei fellázították a népet ellene, hogy nem szégyenlik [!] örömmel fogadni az öreg zsarnokot stb. [...] Azon túl napi küzdelem volt Apám élete a hatóságokkal. Az oroszok voltak a mindenhatók, napról napra halasztgatták a kihallgatást, amit Apámnak ígértek [...] Minden reggel elindult széles karimájú kalapjával az orosz kommandatúrára, előcsarnokában várt és várt, legtöbbször csak azért, hogy kijelentésék: jöjjön másnap.»¹⁸ Eközben megmaradt ingatlanainak eladásából tartotta fenn magát és családját, „a földosztó bizottságokkal harcolt, s a németekkel való kollaborálás vádját kivédendő, igazoló bizonyítványokért kilincselte [...]»¹⁹ Ennek során hivatkozott arra, hogy „Az ő neve is szerepelt a listán, amelyet Csernyisov szovjet tábornok állított össze a magyar szellemi élet ama tagjairól, »akik a német és nyilas uralom alatt kifogástalanul viselkedtek.«”²⁰ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének leírta: „Bonchidai kastélyomat a németek leöntötték benzinnel és felgyújtották, közismert demokrata és németellenes felfogásom miatt. Huszonhatezer műből álló nagyon értékes könyvtáramat és híres muzeális értékű műkincseimet, melyeket mint neves szakértő évtizedeken át gyűjtöttem, hogy múzeumnak hagyjam közcélra, a németek 40 teherautóval elvitték, azonkívül állatállományom és egyéb értékeim is.»²¹ Németellenességét többen igazolták, köztük Balogh Edgár: „az 1944 szeptemberében illegálisan megalakult és a felszabadulást előkészítő kolozsvári Magyar Tanács megbízásából, az illegális Béke Párt és kommunista elvtársaim tudtával, felkerestem Bánffy Miklós író, tájékoztattam akcióinkról, s arra kértem, hogy összeköttetése révén mozdítsa elő Budapesten Horthy Miklós kormányzó fegyverszüneti kérését, vagy legalábbis engedélyt arra, hogy az erdélyi magyar csapatok parancsnoka, Dálnoki Veress Lajos parancsot adhasson az átállásra. Az író úr a küldetést vállalta és a református egyház autóján engem is elvitt Bonchidára, ahol egy létesítendő munkás alapítvány és az Erdélyi Múzeum javára gondjaimra bízta kastélyát és műemlékeit. A felszabaduláskor, mint a Városi Őrség parancsnoka Kolozsvárt, értesül-

tem arról, hogy a kastélyt a németek felgyújtották és a műemlékek megsemmisültek [...].”²²

1945 húsvétja előtt azonban a Frontul Plugarilor (Groza pártja, az Ekésfront) tagjai „a bonchidai parasztoakat feltüzelték Miklós ellen, hogy németbarát volt, hogy ő maga gyújtatta fel kastélyát a németekkel stb.”. A *Plugaru*ban „a bonchidai földműves gazdák” aláírásával megjelent, *Cazul contelui Banffy* [Bánffy gróf esete] című cikkben is azzal vádolták meg, hogy kollaborált a németekkel, átjátszotta nekik ménését és gabonáját, hogy a földreformot akadályozza.²³ Közben május 13-án létrejött a Romániai Magyar Írók Szövetsége, melybe Bánffyt is beválasztották. Ekkoriban két nagyobb művén dolgozott: *Huszonöt év* című emlékiratán és *A magyar politika kritikáján*.²⁴

1945 őszén már „Papának volt ugyan egy kis kályhája a szobájában, de nekünk semmi. A határokat lezárták. Útlevelet nem kapott senki [...] az oroszok megszállták Reviczky utcai házunkat, kidobálták a bútorainkat az utcára, a járdára, a festményeket, mindent [...]. Elhatároztuk, hogy visszamegyünk Budapestre. Apám nem akart mozdulni, hiszen még remélte, hogy kijárja az erdők visszaadását, mi pedig nem is álmodva, hogy válásunk évekre fog terjedni, az én esetemben pedig végleges lesz, üggyel-bajjal útlevelet szereztünk Magyarországra.”²⁵ Felesége és leánya 1945. december 11-én távoztak végleg.

1946-ra „mégis elérte, amire vágyott: író lett, csak író, semmi más, és szerkesztők előszobáiban órák hosszat váraozott kiadatlan kézírataival”.²⁶ Munkatársa lett az *Utunk*nak, s miközben tavasszal Kolozsváron elkezdődtek az első népbíróági tárgyalások, újra találkozott Gaál Gáborral, akit ’44 őszén a város polgármesterének szerezett volna látni,²⁷ s aki immár az *Utunk*nak volt főszerkesztője;²⁸ „tanúja voltam 1946-ban a mi irodalmi életünk egymást kizáró végletei kézfogásának – mondta később lelkesülten Méliusz József. – Gaál Gábor és gróf Bánffy Miklós találkozásának. A világháborúk közötti romániai magyar irodalmi élet két nagy ellenlábasa, a sakktabla két döntő figurája nem Kós és Gaál, nem Szentimrei [Jenő], illetve Kacsó [Sándor] és Gaál voltak – ők még kevésbé, hiszen kiegészítették egymást –, hanem ők ketten: a 19-es forradalom Lukács Györgynek politikai tisztje és a Bethlen-féle ellenforradalmi rezsim fő támasza, majd külügyminisztere: Gaál és Bánffy. Nem az esztétika – kettejük stratégiája és taktikája alakította az erdélyi irodalmat. A népi irodalom alakulása is ebben az összefüggésben, a között a két pólus között válik történetileg jobban érthetővé. Szóval amikor az *Utunk* megindult, a mai *Korunk* helyén még tátongott a jóformán üres szerkesztősége, azt mondja nekem egy napon Gaál: »Fél egyre bejelentette magát Bánffy, gyere fel te is.« [...] pont fél egykor megjelent Bánffy, hajlott háttal, kéziratköteggel a hóna alatt. Messziről nyújtja a kezét. Gaál feláll, megkerüli az íróasztalt, elébe megy és ő is kezét nyújt: »Szervusz, kérlek alássan, mivel lehetünk szolgálatodra?« A válasz: »Szervusz, Gábor. Kéziratot hoztam neked.« Ezzel a kézfogással egy új irodalomtörténeti korszak kezdődött. Egy új szemlélet.”²⁹ Ez azonban nem tartott sokáig.

„...minden gond és minden bánat dacára jól tudok dolgozni! – írta Katalinnak. – Az Emlékirataimnak első kötete majdnem készen van. Ezenkívül írtam három novellát, amelyek most fognak megjelenni abban a könyvben, aminek a korrektúráját mára vagy holnapra várom. *Bűvös éjszaka* lesz a címe [...] Ez talán valami pénzt is hoz, ami reám fér. Persze keveset a mai árakhoz képest, mert itt, bár még nem beszélhetünk milliókban, de a napi életem – evés és cigaretta, másra nem adok ki egy fityinget sem – körülbelül 15 ezer leibe kerül.”³⁰ *Az ostoba Li* című, az ellenállási mozgalomról szóló háborúellenes szatírját a kolozsvári Magyar Színház 1946. október 29-én mutatta be Poór Lili rendezésében.³¹ Lévén 1931-től a református műemlékbizottság tagja, ekkor elvállalta a Magyar Népi Szövetség által létrehozott Országos Műemlékvédő Bizottság elnöki tisztét is.³²

Kiszorítása az irodalmi és a közéletből, végül Erdélyből 1946 nyarán Emil Isac hírhedt támadásával kezdődött.³³ Isac, Ady és a magyar irodalom „barátja”, a két háború között a kisebbségi színházak kíméletlen vezérfelügyelője Gaál Gábornak címzett nyílt levelében ezt írta: „Szeretett Kartársam! Bocsásson meg, ha ezúttal nem az évtizedek óta szokásunkká vált intimitásban beszélgetünk. Nem a bosszúvágy készlet arra, hogy a *România Liberă* hasábjain szóljak önhöz, s nem is az emberséges érzés hiánya egy öregember iránt. Úgy látszik, az én diszkrétén tett, baráti közbenjárásom Ön mellett nem hozta meg a kívánt eredményét. Íme, miről van szó. Horthy egykori külügyminisztere, gróf Bánffy Miklós, aki abban tetszeleg, hogy írónak képzelet magát és Kisbán Miklósnak (a kis bán...) írja a nevét, egyesek közreműködése révén és – én nem tudom, miért – önnek mint egy haladó szellemű magyar irodalmárokból álló egyesület elnökének a támogatásával is, újból jelentkezik az irodalmi és közéletben. Azt hittem, Bánffy gróf úrban lesz ilyen esetben annyi elemi tapintat, hogy ha nem is fog éppenséggel *meakulpázni*, de legalábbis megérti, hogy nincs helye a mai magyarság szellemi életében, minekutána nem átalotta az 1940–1944 közti Horthy-uralom idején a budapesti főrendiház padjaiban helyet foglalni s e minőségében vidám képpel tolni a Horthy szekerét, és ugyanúgy beszélt, miként azokban a gyűlöletes időkben a grófok beszéltek, s egyáltalán nem tűnt ki azzal a demokratikus magatartással, amelynek viszont nincsen híjával manapság.» »Azt kérdezem, Szeretett Kartársam – folytatja Emil Isac –, miféle csoda jóvoltából bukkan fel ismét ez az alak, minő bűnbánat nyomán lett a tagja egy olyan magyar írókból álló társaságnak, akik a Horthy-rendszer üldözöttjei voltak? Állhat-e Ön, a derék harcos mellett és Nagy István kollégánk mellett, akit bántalmaztak a fasiszták, és megannyi más magyar író mellett, akik a szabadságért, a haladásért és a demokráciáért harcoltak, állhat-e, ha csak megtűrten is az aggastyánok iránti respektus érzelmiképpen, egy gróf, aki akarnok dilettantizmusával évek hosszú során át terrorizálta az irodalmi és művészvilágot, és aki egyetlen pillanatig sem adta tanújelét annak, hogy demokrata?»

Az írónak egy ilyen, a magafajta internacionalista és demokrata számára nehezen felfogható »jelenség« fölötti felháborodását csakis az értheti meg – mentegette Ion Brad –, aki figyelmesen áttanulmányozta Emil Isacnak a régi osztrák–magyar monarchiabeli reakció meg a horthysták és cinkosaik elleni megszámlálhatatlan cikkét és pamfletjét. Ezért aztán nem is leplezi elképedését és nem is fukarkodik az íróniával. Miután felsorolja a Bánffy Miklós mind irodalmi téren, mind pedig a fasiszta diktatúrával szemben álló román burzsoá körök felé tett közeledési erőfeszítések terén kifejtett – úgy véljük, jól ismert – tevékenységére vonatkozó seregnyi bizonyító érvelt és adatot, Emil Isac befejezésül arra kéri kartársát, Gaál Gábort, hogy adja magyarázatát az aggastyán »újból való jelentkezésének«, ami nem csupán őt kedvetlenül tette el, »...hanem egyaránt kedvét szegte sok más román és magyar írónak, akik nem hajlandók megérteni, miért van a magyar irodalomnak szüksége Kisbán Miklósrá akkor, amikor a mai magyar politika teljes megvetéssel gondol az egykori horthysta külügyminiszterre és főrendre: gróf Bánffy Miklósrá. Cui prodest?»³⁴

Katalinnak 1947 áprilisában így írt: „Most újra sokat dolgozom. Egy vígjátékot írtam. A címe: *A béke angyala*. Egészen modern, sőt aktuális. A mai lakás-mizéria a milieu. Mindenki egymás hátán lakik. A »békeangyal« egy öreg báró, aki mindig jót akar, de mindent összezavar a segíteni akarásával [...]. Azt hiszem, nagyon mulatságos az egész. – Furcsa, hogy mentül rosszabbul megy az embernek, annál jobb humorral tud írni. Régen, mikor jól éltem, csupa drámát írtam. Most »Li«-t és azt a majdnem bőrleszk »békeangyalt«.”³⁵

Májusban, Luka Lászlónak a kolozsvári *Igazságban* *A romániai magyarság útja* cím alatt megjelent, a Népi Szövetség népfrempolitikáját és az „elvtelen magyar egy-

seget” támadó írása után megkezdődtek a tisztogatások. Isac támadása után Bánffy félreállt, miután az *Utunk* szerkesztősége 1946 karácsonyára kért írásait elutasította. Ekkor Gaálnak ezt írta: „ezután ne számíts többé reám. Nem orrolok [,] és nem hagszom. És Téged korántsem okollak. Tudom, hogy nem vagy korlátlan ura a lapnak. Tudom, hogy bizottság van és talán más beleszólok is. Számos érdeke is ütközik a szerkesztés munkájában. De ilyen eljárást én nem fogadhatok el, hiszen így nem bánnak sehol sokkal kezdőbb emberrel sem, mint én, aki több mint negyven éve számba jövő író vagyok [,] és aki első írásai óta a társadalmi félszepségek ellen foglalt állást, mégpedig akkor, amidőn ez még nem volt divat. Azzal zárom soraimat, hogy arra kérlek: Tarts meg jóindulatodban, ahogy én is nagyrabecsülésel és hálálval gondolok Rád.”³⁶

1947 tavaszán a magyar nemzetgyűlés érdemei elismeréséül megszavazott Bánffynak egy 100 holdas, Gyoma melletti cserebirtokot: „a politikai bizottság megállapította a kimagasló ellenállási érdemeket, megállapította, hogy ingatlanát jogtalanul vették igénybe, ezért őt, aki kizárólag mezőgazdaságból él, csereingatlan illeti meg.”³⁷ A kommunista hatalom ekkorra már nemcsak az irodalomban, hanem egyházában is félreállította. Az Erdélyi Református Egyházkerületnek, melynek 1926-tól 1948-ig volt főgondnoka, 1947 szeptemberében megtartott marosvásárhelyi, főként a kollégium ügyében folytatott püspöki vizitációján még részt vett,³⁸ az egyházi igazgatótanács 1948. március 24-i ülésén a felekezeti iskolák államosítása ellen még felszóllalt, főgondnoki tisztségéről azonban lemondott. Az októberi zsinaton Takács Lajos miniszterhelyettes ezt mondta: „egyházunk nem ad szállást azoknak a reakciós, népellenes elemeknek, akik a vallás leple alatt egyházellenes tevékenységet fejtenek ki [...] a szocializmus felé haladó népköztársaságunkban [...] egyházunk legyen a nép egyháza, [...] a földműves és munkásosztály minél erőteljesebben kapjon képviselést a falusi presbitériumoktól kezdve a legmagasabb fokozatokig.”³⁹

Anyagi tartalékai elfogytak, ezért júliusban útlevelet kért, hogy lánya és veje marokkói meghívásának eleget tehessen, de még Pestre sem kapott vízumot feleségéhez.⁴⁰ Nővérét ’47 augusztusában így tájékoztatta: „A malmokat a község útján valóban sikerült visszakapnom. Kétszer kellett oda kimennem, ami számomra mindig szörnyű, de másként nem lehetett. A falu népe nagyon barátságos volt, románok, magyarok egyformán. Elég megható volt némelyik. Voltak, akik sírtak.”⁴¹ A „kifutott” Tamási ekkor ezt írta róla: „Úgy hallom, ül otthon, kolozsvári házában egy meghagyott szobájában, a legtisztesebb szegénységben; árván, öregen és bölcsen. Ha az élet értelmén és a halálon gondolkodik, amit fiatalabb korban és könnyebb sorsban is megtesz az ember, akkor bizonyára inkább írni szeretne most is, mint élni. Egyedül ez maradt neki: az írás. Nem tudom hirtelen eldönteni, róla emlékezvén, hogy mi az emberi élet meghökkentőbb mozdulata: az-e, amellyel mindenétől megfosztotta őt, otthagyván száraz ág gyanánt; vagy talán az, hogy benne az írás szenvedélyét éppen most emelte egyedülivé, egy gazdag élet romjai fölött...”⁴²

1948 tavaszán kivándorló útlevelet kért, Katalinnak mégis ezt írta: „Újra elkezdtem dolgozni. (Azért mondom, hogy újra, mert az utolsó darabom: *A béke angyala* óta nem írtam semmit.) Egy modern Passió-játékot kezdtem el. A történet az Evangélium szerint megy végbe, de modern környezetben. – Az írói téma az, hogy Jézust, ha újra jönne, éppen úgy kivégeznék, mint akkor. – Mindenféle ember szerepel. Polgárok, bankárok és munkásvezérek stb. – Amit Jézus mond, az szó szerint a bibliából van kiollózva. Amit mások, az apostolok is mondanak, az persze a mai világnak a szenvedélye és annak indulatai. Katonai megszállás, háborús nyomor és ostromállapot. – Sok évtized óta tartom magamban ezt a témát és most végül nekiültem. Egészen teli vagyok vele és ez legalább elfoglal, ebben az én szörnyű magányomban. – Színpadszerűen írom, de hogy valaha színpadra kerül, az legalábbis nagyon kétsé-

ges. Mert senkinek se fog tetszeni, se az egyik társadalmi osztálynak, se a másiknak. – Igazából az íróasztalom számára írom. Írom, mert a téma újra fölbredt bennem és parancsol. – Nem ortodox dolog, ahogy a Parsifal sem az. Úgy képzelem, ez az én Parsifalom. – Kissé könyvdrámává akarom kialakítani; úgy talán valamikor, sok-sok év múlva talán kiadják [...] De hát teljesen mindegy, mi lesz vele. – Én most megcsinálom, aztán határozzon a sors.”⁴³ Februári sorai szerint: „Ha nem dolgoznék, már rég megbolondultam volna az unalomtól. De szerencsére mindig tudok dolgozni, és még annyi téma van bennem, hogy nem azon töprengök, mit írjak, hanem azon: melyiket válasszam. – Igaz, hogy csak az íróasztalom fiókja számára írok, mert ma kiadó alig van [,] és ami súlyosabb: nincs olyan közönség, aki képes volna könyvre költeni.”⁴⁴

Ez idő volt lázas munkakedvének utolsó föllángolása. Márciusban reménykedve írta Katalinnak: „Rengeteget dolgozom, ami az egyetlen anesztézia. Fordítok, hátha valamikor el lehet sütni a dolgaimat valahol. A memoárjaim folytatásán is gondolkodom, úgyhogy el vagyok látva munkával – bis gromoboj! – Egyébbel nem tudok foglalkozni és útlevelet sem kaptam, tehát itt kell ülnöm a kotorekomban, mint egy öreg borz.”⁴⁵ Májusban még az akvarellezéshez is visszatért,⁴⁶ júliusban pedig arról számolt be, hogy „itt a magyar színház keretében egy opera-ensemble is szerveződik, külön igazgatás alatt, és az új igazgató fölkért, hogy írjak egy vígopera-librettót. Csínáltam is egy vázlatot, de ez inkább mesejátéknak sikerült, ezért most más valami témán gondolkodom, ami kimondottan vígjátékszerű legyen.”⁴⁷

1948 nyarán Katalin azt vetette föl, hogy Váradi Aranka Pestről és ő Kolozsvárról Marokkóba telepedhetnének, és noha erre még a magyar útlevélnél is kevesebb reménye lehetett, a marokkói beutazó vízumot veje, Ted Jelen amerikai tiszt segítségével megkapta. Mégis, „Egyelőre tárgyaltan, amíg innen ki nem jutok, mert először B[uda]pestre kell kijutnom [...]”⁴⁸ 1948 augusztusában elhatalmasodó bronchitise miatt abbahagyta a dohányzást, s meghívta magához Nagy Imre, a festő Zsögödre, ám a költségek és magas kora miatt nem vállalta az utazást.⁴⁹ „Útlevelem még mindig hányódik – írta nővérének 1949 márciusában. – Minden ismerősömet megmozgattam, hogy végre megkapjam és utazhassak, de most is csak azzal biztatnak, hogy 3–4 hét múlva megkapom. De ezt mondták már hónapokkal ezelőtt [...]”⁵⁰

Utolsó regénye ekkor született. „Azt hiszem, elég jól sikerült, mert a püspök titkára, akinek diktálom, és aki irodalmi ember, egészen föl van puskaporozva a folytatások iránt. Nem igazán detektív-, hanem kalandregény. A címe *Milohu* – ami a főszereplő nőnek a beceneve, olyan szerelmi elkeresztelés, amit a férfi ad neki. A fasiszta Itáliában történik az események legnagyobb része, és itt kissé vázoló az ottani viszonyokat, hiszen akkor jártam Szicíliában és sok mindent megfigyeltem. Diktálás közben is faricskálók, csiszolgotok rajta, ez jól elfoglal és eltérít attól a sok gondtól, ami a nyakamba szakadt. Mert most az történt, hogy nem csak elvették a házat, hanem fölszólítottak, hogy költözzünk ki azonnal.”⁵¹

1949. augusztus 16-án útlevelügyében Groza miniszterelnökhöz fordult: „egész vagyonomat elvesztettem, és nyugdíjam sem lévén, most, 76 éves koromban, a szó legszorosabb értelmében nincs miből megélnem [...] azt hiszem, mindenképpen méltányos kérésem kedvező és lehető azonnali elintézése, mert ez adja meg megélhetésem egyetlen lehetőségét. Ellenkező esetben pedig nem marad egyéb számomra, mint az öngyilkosság vagy az éhenhalás.”⁵² „A megélhetésem most a legnagyobb gondom. Már mindent eladtam, ami eladható volt. Most már annyi pénzem van, hogy egy-két hónapig fedezze a kosztomat (a fűtésről már nem lehet szó), de hogy ezután mi lesz, nem tudom.”⁵³

A kiutazási engedélyt végre szeptember 30-án kapta meg. „Nagy megnyugvás és öröm is, hogy viszontlátjuk egymást, hogy együtt lehetünk újra. De megvallom, nagy fájdalom is nekem mindent itthagyni, Kolozsvárt, régi házunkat, a Házsongárdi te-

metőt, ahol szeretteink fekszenek, ezer és ezer emléket – ami itt töltött sok-sok éveimnek a tanúja volt. Mondhatom, szörnyű ez. Szörnyű, de nem lehet másként és jobb így, hiszen itt sem tudtam volna tovább élni.”⁵⁴

„Én elutazása délutánján tudtam meg, hogy aznap indul – írta Kelemen Lajos. – Tőlem az Erdélyi Múzeum Levéltárában – hol dolgoztam – elbúcsúzott azelőtt 3 nappal már. Vele egy nagy múlt, személyében, ha nem is követésre méltó példa és jellem, de kétségkívül kiváló tehetség távozott s szomorú osztályosors áldozata búcsúzott [...] Szemmel láthatóan jólesett neki, midőn hozzá lépve megmondtam, hogy tőle búcsúzni jöttem ki s pár szót váltva sietnie kellett a vonatra. Nem kapott hálókosziban helyet, s egy II. oszt[ályú]. kocsii ülőhelyén hagyta el az egykor legnagyobb erdélyi magyar vagyon örökké szegény – s most már koldusszegény várományosa 75 éves korában Erdélyt.”⁵⁵ Október 15-én reggel érkezett meg Pestre, „Lerongyolódva, lefogyva, megöregedve: egy gyöngye, csaknem reszkető lábú aggastyán. Nincs egy inge, egy ruhája, de milyen boldogság, hogy végre itt van! Vigyázhatok rá, meggyógyíthatom. Az asztmája rémesen elhatalmasodott és lábfájása is folytonos volt. Szombati nap érkezett, 10 napig van nálam, aztán bemegy Haynal Imre tanár belklinikájára, ahol Haynal ingyen tartja és gyógykezeli.”⁵⁶

1950. június 6-án halt meg, Farkasréten Ravasz László püspök búcsúztatta június 10-én.⁵⁷ Kós ekkor ezt írta: „Hírét vettem, hogy meghalt Bánffy Miklós gróf. Budapesten, ahová végre a tél végén ki tudott jutni. De már a leányához nem juthatott el, ahová igyekezett... Éppen 37 éve, hogy megismerkedtem Vele itt Kolozsváron, és azóta sok-sok mindent éltünk és tusakodtunk át együtt vagy egymással szemben. De csak most érzem igazán és fájdalmasan, mennyire szerettem és becsültem azt az embert, aki a maga osztályának sorsát olyan jól előre látta, és olyan bölcs belenyugvással tudta elviselni az utolsó pillanatig.”⁵⁸ Hamvait 1976. október 29-én helyezték végöss nyugalomba a Házsongárdi temető iktári Bethlen-kriptájában.⁵⁹

■ JEGYZETEK

1. Bánffy Miklós. In: A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Szerk. Sas Péter. Nap Kiadó, Bp., 2008. 126.
2. Lásd Bánffy Miklós irathagyatéka. Közzéteszi Major Zoltán. A Ráday Gyűjtemény évkönyve 1983. 235. Emlékirata 1945 végén, 1946 elején született, a visszaemlékezés e fejezet ceruzával írott, majd gépbe diktált vázlata (Ráday Levéltár 5. doboz IV.4.b). Titkos tárgyalásairól a Patria (a Nemzeti Parasztpárt napilapja) is megemlékezett: A. Ch.: Zilele tragice ale Ungariei. Conteile Bánffy Miklós la București in toamna anului 1943. 1946. március 1. Idézi Marosi Ildikó: Bánffy Miklós estéje. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2002. 325.
3. „A második világháború utolsó két évében Bánffy Miklós tettekkel igazolta, hogy a hivatalos politikával szemben merészelné kockázatos feladatot is vállalni a hitleri háborúból való kilépésért, először angolszász vonalon, azután pedig a Szovjetunióval való fegyverszünetet is sürgetve [...] tényleges akcióhoz nemcsak tisztánlátásra, hanem kockázatot vállaló szellemre is szükség volt. Bánffyban pedig kétségkívül megvolt a katasztrófa elhárítására való törekvés, a román–magyar közeledés történelmi szükségszerűségének szellemében.” Bánfyai László: Bánffy Miklós. In: Uő: Hosszú mezsgye. Második, bővített kiadás. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 311.
4. Csatári Dániel: Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945). Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 422.
5. Mikó Imre: Bánffy Miklós emberközömben. In: Bánffy Miklós: Emlékeimből (1932) – Huszonöt év (1945). Polis Könyvkiadó, Kvár, 2000. 347–348.
6. Bánffy Katalin: Ének az életből. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2005. 210.
7. Váradai Aranka: Napló. In: Levelek. Kolozsvár–Budapest–Casablanca–Tanger 1944–1949; Váradai Aranka naplója 1944–1952. Közzéteszi Marosi Ildikó. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2002. Bánffy Miklós estéje. 219.
8. Vásárhelyi János (1888–1960) kolozsvári református püspök. 1944. október 15-én.
10. Bánffy Miklós irathagyatéka, 235–236.
11. Bánffy Katalin: Ének az életből, 200.
12. Bánffy Miklós estéje, 220–222.
13. Kós Károly levele Tompa Lászlóhoz. Kolozsvár, 1945. február–március. In: Kós Károly levelezése. Szerk. Sas Péter. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2003. 382.
14. Bánffy Miklós levele báró Perényi Zsigmondhoz, a felsőház elnökéhez. Ráday Levéltár, Bánffy Miklós iratai I/9.
15. Balogh Edgár: Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1978. 356.
16. Gy. Dávid Gyula: A bonchidai Bánffy-kastély. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2001. 57; Marosi Ildikó: Kis/Bán/fy/könyv. Bonchidai Prospero. Második kiadás. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009. 17.

20. A pusztításokról 1944 decemberében Köpeczi Sebestyén József két jegyzőkönyvet vett fel. Közli Marosi Ildikó uo. 14–21.
17. Bánffy Katalin: Ének az életből, 208–209, 227.
18. Uo. 211.
19. Dávid Gyula: Bánffy Miklós emléke – a kényelmetlen nagyúr. Magyar Szemle 2010. június. Új folyam XIX 5–6.
20. Szalontai Balázs: Bánffy Miklós utolsó éve. Vigília 1973. 3.
21. 1945. március 25. Lásd Bánffy Miklós estéje, 371.
22. Kolozsvár, 1945. március 26. Bánffy Miklós irathagyatéka. Ráday Levéltár C/6. I/5.
23. Várady Aranka naplója. In: Bánffy Miklós estéje, 228.
24. Bánffy Miklós irathagyatéka, 227–232.
25. Bánffy Katalin: Ének az életből, 213.
26. Illés Endre: Bánffy Miklós. In: Bánffy Miklós: Megszámláltattál... Helikon Kiadó, Bp., 1982. 19.
27. Balogh Edgár: i. m. 353. A főpolgármester október 13-án Tudor Bugnariu, helyettese Demeter János lett.
28. Az Utunkat kiadó Romániai Magyar Írók Szövetségének első elnöke Nagy István, alelnöke Szabédi László, titkára Méliusz József lett. Gaál Gábor a kommunista irányváltás után, a szövetség 1946. június 28–30-i kongresszusán tették meg elnöknek.
29. Méliusz József: Korallsziget Szinaján. Kérdez: Marosi Ildikó. In: Kávéház nélkül (Emlékezet és vallomás). Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977. 416–417. Bánffy jegyzetSORzata az Utunkban művészeti írásait, főként régi idők anekdotáit közölte: Beszéljünk semmit, lásd Dávid Gyula: Bánffy Miklós utóélete a romániai magyar irodalomban. Erdélyi Múzeum 1993. 3–4. Néhány darabja A koronás tízes (Polis Könyvkiadó, Kvár, 1996) és a Bánffy Miklós összes novellái (uo. 2004) c. kötetekben jelent meg.
30. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1946. április 29. In: Bánffy Miklós estéje, 53–54. A Bűvös éjszaka, a jugoszláviai partizánharcok meszeszerűen kalandos története a Józsa Béla Athenaeum kiadásában jelent meg (1946).
31. A novellát az Erdélyi Helikon 1944. októberi száma közölte.
32. Dávid Gyula: Bánffy Miklós emléke – a kényelmetlen nagyúr. Magyar Szemle 2010. június.
33. Dávid Gyula: Bánffy Miklós, az emlékiró. In: Írók, művek, műhelyek Erdélyben. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 108.
34. Scrisoare deschisă d-lui Gaál Gábor. Idézi Ion Brad: Emil Isac, új eszmék szószólója. Ford. Bustya Endre és Farkas László. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1972. 393–394.
35. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1947. április 28. In: Bánffy Miklós estéje, 82.
36. Bánffy Miklós levele Gaál Gáborhoz. Kolozsvár, 1947. január 4. A Ráday Levéltár dokumentumát idézi Dávid Gyula: Bánffy Miklós emléke... Magyar Szemle 2010. június.
37. A Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának 544/1947. P.B. sz. határozata. Bp., 1947. május 13. Idézi Marosi Ildikó: Kis/Bánffy/könyv 22. és Bánffy Miklós estéje, 376–377.
38. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1947. november 25. In: Bánffy Miklós estéje, 130, 332–334.
39. Idézi Sipos Gábor: Bánffy Miklós tevékenysége az Erdélyi Református Egyházban. Magyar Szemle 2010. 5–6. Lásd még Csíha Kálmán: Bánffy Miklós, az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka. Református Szemle 1999. XCII. évf. 2.
40. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1947. július 31. In: Bánffy Miklós estéje, 107.
41. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1947. augusztus 14. Uo. 108.
42. Tamási Áron: Bánffy Miklós. Irodalmi Diáknaplár 1948-ra. In: Uő: Szellemi őrség. Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965. Palatinus, Bp., 2001. 412.
43. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. február. In: Bánffy Miklós estéje, 146, 336–338. Íme az Ember c. drámája 1948 februárjában született, lásd Tóth Ágnes: Bánffy Miklós drámái. Színháztudományi Szemle 18. (1985) és Kereskényi Hajnal: A kiadásról: In: Bánffy Miklós összes drámái. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2009. 462.
44. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. február 19. In: Bánffy Miklós estéje, 153–154.
45. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, március 13–18. Uo. 159.
46. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. május 11–12. Uo. 173.
47. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. július vége. Uo. 183, 344.
48. Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz. Kolozsvár, 1948. szeptember 19. Uo. 192, 345–346.
49. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1948. augusztus 3. Uo. 188, 344–345.
50. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1949. március 21. Uo. 197, 348.
51. A Király utcai palotát 1949 nyarán államosították. Lásd uo. 204–205, 348–351. és Tóth Ágnes: Bánffy Miklós iratai és a színdarabjainak bemutatóira vonatkozó irodalom. Színháztudományi Szemle 18.
52. Bánffy Miklós estéje, 352–353.
53. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1949. szeptember 17. Uo. 210.
54. Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához. Kolozsvár, 1949. szeptember 30. Uo. 211.
55. A nagyúr, 127–128.
56. Bánffy Miklós estéje, 241.
57. Lásd Ravasz László: Mí maradt még? Bánffy Miklós felett. Protestáns Szemle 1993/3.
58. Kós Károly levele Borbíró Virgilhez. Kolozsvár, 1950. június 17. In: Kós Károly levelezése, 431–432.
59. Dávid Gyula: Bánffy Miklós harmadik hazatérése. Korunk 1999. 1; Bálint József: Gr. Bánffy Miklós (1873–1950). Református Család 2000. 3. és Rostás-Péter Emese: Szobrot állítottak Bánffy Miklósnak. Romániai Magyar Szó 2004. szeptember 28.

VINCZE FERENC

ÖSSZEGZŐ KÍSÉRLET

Egy Dsida-kötet kiadásának körülményei

Szemlérnek a cenzúra kihagyási javaslatára adott válasza egyértelműen mutatja a sajtó alá rendező azon értékítéletét, miszerint a Tükör előtt ciklus Dsida egyik jelentős alkotása, mely nélkül nem tudta elképzelni a válogatást.

■ Az első, filológiai igényességet is felmutató Dsida-kötetnek az 1966-ban napvilágot látott *Versek*¹ című gyűjtemény tekinthető, melyet Szemlér Ferenc szerkesztett, majd írt hozzá bevezető tanulmányt, és a kötet végén található bibliográfiát – melyről érdemes megjegyezni, a mai napig talán a leginkább használható – Réthy Andor készítette. Mielőtt azonban a tanulmány megállapításaira és a kötetkompozícióra kitérnék, fontos felfejteni röviden azokat a körülményeket, melyek a könyv elkészülésében szerepet játszottak.

Mivel a *Versek* című Dsida-kötet copyright-oldalán Szemlér nem szerkesztőként, csupán a bevezető megírójaként van föltüntetve, kérdések merülhetnek föl a mű elkészültével és annak mikéntjével kapcsolatban. Ezekre a kérdésekre választ ad Szemlér Ferenc Csizsér Alajoshoz írt 1966-os levele, melyből kiderül,² a szerkesztő nyilvánvalóan tudta, a kötetbe beválogatott Dsida-versek nem mindegyike láthat majd napvilágot, s bizonyos kompromisszumok megkötésére is képes lett volna, főként a *Tükör előtt* ciklus érdekében. Azonban a kiadói döntés – úgy tűnik – elfogadhatatlan volt számára, mivel az áldozatos munka révén összeállított gyűjtemény elejéről végérvényesen levétette a nevét. Ezt alátámasztja Csizsér Alajos Rónay Györgyhez írt levele is, melyben a Dsida-hagyaték egyik birtokosa éppen a kötet ügyéről számol be – bizonyos kevésbé köztudott részleteit is megvilágítva – a *Vigilia* akkori szerkesztőjének:

„Szemlér Ferenc 1964 év elején kapott megbízást az Irodalmi Könyvkiadótól Bucurestiben, hogy Dsida Jenő irodalmi hagyatékát gyűjtse össze és rendezze sajtó alá. Szemlér ekkor írt a költő itt

Győrben lakó Szüleikhez és nekem. Ugyanis én rendelkezem – szerény véleményem szerint – a legteljesebb anyaggal. Természetesen én készséggel és örömmel álltam mindenben Szemlér Ferenc rendelkezésére. Úgy a család, mint a saját anyagom azon részét, mellyel nem rendelkeztek, elküldtem Szemlér Ferencnek Bucurestibe a Szerzői Jogvédő Irodán keresztül. Ezenkívül elküldtem dr. Reischel Arthur (Réthy Andor) volt p. tanár, ny. könyvtárigazgató – egyetemi tanárnak is a könyvészet kiegészítésére.

Szemlér Ferenc később elküldte az általa összeállított anyag tartalomjegyzékét, melyben a Leselkedő magány, a Nagycsütörtök és az Angyalok citeráján c. kötetek teljes anyaga benne szerepelt, kivéve az utolsó kötetben lévő műfordításokat. Vagyis a Tükör előtt, a Húsvéti ének, Az üres sziklasír mellett, a Templomablak, Csokonai sírjánál, Út a kálváriára stb.

Az eddig meg nem jelent versek közül, amiket Rettenetes virágének ciklus alatt Szemlér Ferenc felvett a kötetbe, a lektorok kihagyták, illetve törölték a csatolt részletezésben feltüntetett verseket is.

Szemlér Ferenc úgy a Dsida családnak, mint a nekem írott levelében fel volt háborodva és az illetékeseknél tiltakozott a Tükör előtt és a Csokonai sírjánál c. versek kihagyása miatt. Végső soron kiegyezett volna úgy, hogy ha a többi jelentős verset ki is hagyják [sic!], de az a kettő benne maradjon a kötetben. Mivel az erre vonatkozó különböző intervenciók, tárgyalások nem vezettek semmiféle eredményre, Szemlér Ferenc lemondott a kötet szerkesztői megbízatásáról. A család és én felkértük Őt, hogy továbbra is vállalja a verses kötet szerkesztését még ilyen megnyirbált csonka állapotban is, – mivel az ugyanis már összeállt – mert a cél az, hogy minél előbb megjelenhessen. Azonban Szemlér a történetek után nem volt hajlandó a nevét odaadni. Kérésünkre csak a bevezető tanulmányát nem kérte vissza, amit korábban bocsátott a Kiadó rendelkezésére.

A Kiadónak könnyű volt a dolga, mert a kötetet Szemlér nagy szeretettel, kiváló szakértéssel és több évig tartó kutatómunkával befejezte.

A lektorok pedig – az én meglátásom szerint – a vallásos költemények nagy részét egyoldalú rövidlítésből, hozzánemértésből egyszerűen kihagyták. A Csokonai sírjánál c. verset pedig, mivel Debrecenben íródott – gondolom – sovinizmusból törölték...”³

Csiszér levele amellet, hogy rávilágít a kötet létrejötte körül kialakult, a cenzúra előidézte bonyodalmakra, felfedi azt is, milyen folyamat előzte meg egy ilyen gyűjtemény elkészültét. Míg Dsida szövegkiadások révén történő részleges kanonizációja Magyarországon már az 1958-as Áprily szerkesztette kötet révén megtörtént, addig Romániában a kanonizáció első lépcsőjeként lezajlott Dsida-vita után mintegy tíz évvel születhetett meg a második világháború utáni első Dsida-összeállítás. Szemlérnek a cenzúra kihagyási javaslatára adott válasza egyértelműen mutatja a sajtó alá rendező azon értékítéletét, miszerint a *Tükör előtt* ciklus Dsida egyik jelentős alkotása, mely nélkül nem tudta elképzelni a válogatást.

Az 1966-ban megjelent *Versek* című kötet egyik fontos elméleti kérdése, hogy voltaképpen milyen jellegű kötetnek is tekintjük. A Csiszér emlegette lektorok egyike éppen az a Földes László volt, aki az *Utunk* hasábjain zajló vitát összefoglaló írásával még 1957-ben lezárta. A *Dsida Jenő: Rettenetes virágének* címmel saját későbbi kötetében közzétett lektori jelentése a következő mondattal kezdődik: „Dsida Jenő válogatott verseinek megjelentetésével régi adósságot törleszt a kiadó.”⁴ Földes tehát válogatott kötetnek nevezi a *Verseket*, és később így folytatja: „Általában elmondható a kézirat szerkesztői apparátusáról, hogy az olyan, mintha egy szövegkritikai kiadvány igényeit akarná kielégíteni, s ez a legtöbb, amit válogatott szövegek szerkesztéséről mondani lehet.”⁵ Ami miatt válogatott kötetként tekinthetünk a gyűjteményre, az az a tény, hogy Szemlér kutatásainak köszönhetően fény derült több, a hagyatékban ma-

radt szöveg léte, melyről a szerkesztői jegyzet alaposan tudósítja olvasóját.⁶ Tehát az 1966-os válogatás – ellentétben Rónay, Áprily és Katona munkáival – már nem a Dsida életében megjelent két, majd halála utáni harmadik kötet anyagából válogat, a jelző elsősorban a hagyatékban maradt versek kiválasztására vonatkozik immár.

Ha figyelembe vesszük Földes lektori jelentését, akkor a *Versek* vizsgálatok két szempontot mindenképpen érdemes szem előtt tartanunk. Egyfelől a cenzúra működését, másfelől a kötet szerkesztő eljárásait, melyek az előbbtől függetlenül is felvetnek kérdéseket.

Földes lektori jelentésében három nagyobb egység különíthető el: elsőként Szemlér bevezető tanulmányát vizsgálja meg, majd a kötetkompozíció következik, végül a Réthy összeállította bibliográfia. A tanulmány kapcsán Földes két részletben, pontokba szedve tárgyalja elsőként Szemlér tárgyi tévedéseit⁷ és tesz javításra vonatkozó javaslatokat, de emellett hangot ad bizonyos ideológiai megfontolásoknak is: „20. old. Dsida idealista ismeretelméletével kapcsolatban végig problematikusak a fogalmazások. Első bekezdés: »Dsidánál csakugyan észrevehető bizonyos transzcendentális, agnosztikus, a dolgok lelkét valahol a közönséges látszat mögött keresgélő szándékosság.« A dolgok lelke valóban a közönséges látszat mögött van, a marxistagnoszeológia szerint is. A hangsúlyt tehát nem a látszat aláadására, hanem a transzcendentális, agnosztikus mozzanatra kell tenni, mert a közönséges látszat mögötti keresgélés még nem agnoszticizmus, sőt a megismerés egyetlen lehetséges útja.”⁸

Látható Földes bírálatában, amint kísérletet tesz arra, hogy élesen különválassza az ideológiai tételeket és eljárásokat. A korszak előírta ideológiai alapokon nyugvó bírálat a későbbiekben is jellemzi szövegét, mikor azzal vádolja Szemlér szövegét, hogy az mindenáron mentegeti a költőt „családi környezete avitt valláserkölcsei mentalitásáért, [...] a forradalommal szembeni idegenkedéséért, hogy aztán kiderüljön, hogy idegenkedett a forradalomtól stb.”⁹

A kötet összeállítása kapcsán tett megállapításai nyomán kiderül, hogy a *Versek* eredetileg, legalábbis a lektorálás fázisában még a *Rettenetes virágének* címet viselte: „a címadó vers ugyanis eddig kötetben nem jelent meg, jelzi tehát, mi a nóvum az új kötetben, másrészt összefoglalóan jellemzi Dsida költői magatartását.”¹⁰ Ahogy az előzőekben, úgy a lektor ezen résznél is pontokba szedve tárja a kiadó elé javaslatait, elsőként a már kötetben megjelent, majd a kéziratos szövegekről és összeállításukról mond véleményt. Az elrendezéssel Földes teljesen egyetért,¹¹ azonban Dsida vallásos versei kapcsán aggodalmának ad hangot a mennyiségük miatt, és ezek esetleges kihagyását is felveti. Azonban nyomban belátja, hogy akár egyetlen szöveg kihagyása is jelentős elméleti problémát vet fel: „Ha a szerkesztőség változtat a kötet összeállításának rendező elvén, úgy nem ártana kidobni ezekből vagy egy tucatot. Ha nem változtat azon, úgy maradhatnak, jelenlétük a kötetben nem megy ideológiai hiba számba. A Válogatott versek rendező elvének megváltoztatása ugyanis meglehetősen fogas kérdés. Mihelyt kimarad akár csak három-négy vers az eddigi kötetek anyagából, máris megszűnt az elvi jogcím arra, hogy megőrizzük a kötetcímeket, ez pedig nagy kár volna, mert ennek nyomán tájékozódik az olvasó a költői műben, mi több, ennek nyomán tudatosítja, mi az új, mi a hozzájárulás ebben a kötetben a Dsida-jelenség megértéséhez. A tucatnyi vallásos költemény jelenléte nem örvendetes, de önmagában még nem volna ok a szerkesztés elvének felborítására.”¹²

Földes, miközben felmondja az ideológia követelte kritikát a vallásos versekkel kapcsolatban, végül mégis a szakmai érvek mentén hozza meg döntését. Ezt a későbbiekben is ennek fényében fogalmazza meg, mikor egyes költemények egy-egy versszakát érintő kérdésben nyilatkozik.¹³

A lektor legvégül kitér a Réthy Andor összeállította bibliográfiára, melyet a bibliográfus három nagy, római számokkal jelzett pontba szedett. A kötet a római I. alatt

szerepeltette A alpontként az *Önálló kötetek és a róluk szóló ismertetések* részt, B-ként *Az egyes költemények (lehetőség szerint a keletkezés évével és a lelőhely megjelölésével)* részt, majd C-ként a *Műfordítások* rész következett. A római kettes *Cikkek, megemlékezések, tanulmányok, nekrológok a költőről*, a római hármas *A rövidítések jegyzéke* címet viselte. Földes kritikai észrevételéből kiderül, hogy ezeken kívül még további D. és E. pontok szerepeltek a bibliográfiában, melyek később kihagyásra kerültek. Ezek egyike lehetett a Földes által is kivételre javasolt karcolatokat és riportokat jelző bibliográfiai fejezet, mivel „a riportcímek között rengeteg a bántó, kényes, rossz emlékeket idéző, tüntetően sérelmi hangú”.¹⁴ A lektor a római egyes fejezetet is bírálja, mivel véleménye szerint az önálló kötetek közlése mellett nincs helye a róluk szóló írásoknak, azokat inkább a római kettes fejezetben kellene közölni. A lektori bírálat ezen – általam is jogosnak vélt – megjegyzését aztán nem fogadta meg a kiadó, így fordul elő, hogy például Gaál Gábor írása, a korabeli recepció egyik fontos szövege¹⁵ nem az A pontban került közlésre, hanem később, a római kettes fejezetben. Ahogyan Földes azon javaslatát sem vették figyelembe, mely a római egyes fejezet B. pontja esetén annak jelzését várta volna el, hogy itt nem csupán a kötetekben közölt, hanem a hagyatékban és a folyóiratokban publikált versek is feltüntetésre kerülnek.

Földes minden kritikai megjegyzése ellenére kiadásra javasolja a kötetet, s 1965. szeptember 16-án – tehát közel egy évvel a kötet nyomdába kerülése előtt – kelt lektori véleményét a következő mondattal zárja: „Végezetül ismét hangsúlyozom, milyen nagy nyereség hazai irodalmunk számára a kötet megjelenése, s annak kiadását örömmel javaslom.”¹⁶ Itt azonban érdemes felidézni az 1983-as Földes-kötetet sajtó alá rendező Láng Gusztáv és Tóth Sándor fogalmazta jegyzetnek a lektori véleményre vonatkozó megállapítását: „Az 1966-ban Versek címmel megjelent kötet összesen 262 verset tartalmaz: 147-et a kötetben megjelentekből és 116 verset a hagyatékából. A kiadó azonban megtartotta az eredeti felépítést, azaz kötetcímek szerinti ciklusokba csoportosította a megjelent verseket.”¹⁷

Ahogy már Csiszér Alajos leveléből kiderült, és amint e jegyzet is megállapítja, a kiadó végül bizonyos versek¹⁸ kihagyása mellett döntött, többek között azoké mellett, melyeket Földes László is megemlített jelentésében, például a *Kacagnak a hitetlenek* vagy a *Sainte Thérèse de Lisieux*. Végül így, mindezeket figyelembe véve kijelenthetjük, hogy – a kötetben már megjelent írásokat is tekintve – válogatott kötet született. Ezt ugyan semmilyen szerkesztői vagy előszóbeli közlés nem jelenti ki, sőt, az eredetileg *Rettenetes virágének* címet is az egyszerűbb, azonban szerkesztői beavatkozást nem implikáló *Versekre* cserélték. A szerkesztő¹⁹ kötet végén található *Jegyzetéből* kiderül, hogy a gyűjteménybe került verseit a költő életében és az általa sajtó alá rendezett posztumusz *Angyalok cíteráján* című kötet alapján gondozták, viszont az nem derül ki, hogy a szövegek emendálását mi alapján végezték el.²⁰ Emellett a szerkesztői megjegyzésekből azon intencióra is fény derül, hogy a szerkesztő elsődleges célja a reprodukálás volt, s minden esetben az *ultima manus* elvét követték.²¹

Érdeemes itt felidézni a mások mellett Dávidházi Péter által is megfogalmazott filológiai kitétel, miszerint „a textológus nemcsak helyreállítja a múlt szövegeit, s újra hozzáférhetővé teszi az egykori ismeretet, azaz tudásunkat gyarapítja, hanem egyszerűsre *felhatalmazza* e szövegeket: részt vesz hivatalos jóváhagyásukban, a terjesztés jogának rájuk ruházásában, s ezzel közvetve szerzőnk hivatalos elismerésében”.²² Jól érzékelhető a felhatalmazás aktusa a hátrahagyott versek közlését tekintve, hiszen a *Versek* mint válogatott kötet újabb Dsida-szövegeket vezet vissza az életműbe, ezzel hozzájárul kanonizációjukhoz. Emellett ugyanez a gesztus, a hatalom gyakorlása érhető tetten abban is, mikor a diskurzus igényei szerint kiemel bizonyos költeményeket – a vallásos értelmezés hátrányos megítélése miatt –, és kihagyásuk

kal eltávolítja őket – elsősorban – a romániai magyar irodalmi kánonból. A levelek, a lektori jelentés másodlagos szövegei²³ által árnyalt körülmények a kihagyás mozzanatát egészen másképp teszik értelmezhetővé, mint 1967-ben Dsida költészetéről és részben az 1966-os kötetéről kritikát megfogalmazó Láng Gusztáv bírálata, aki a vallásos elem elhallgatását kérte számon²⁴ az erre hevesen válaszoló Szemlér Ferentől.²⁵ A másodlagos szövegek elsődleges szövegekké tétele tehát éppen azon eljárás körülményeit segíti feltárni, melyek az elhallgatás aktusát gyakorlattá tették, s így a diskurzus működése is megtapasztalhatóvá válik.

Mindemellett érdemes figyelni arra is, miként alakul a Dsidáról és költészetéről folyamatosan változó kép. Hans Ulrich Gumbrecht *Texte edieren*²⁶ című, a filológusi munkáról, annak gyakorlatáról szóló szövegében a szövegek szerkesztését, sajtó alá rendezését folyamatos választások egymásutánjaként írja le, és megfogalmazásában nem igazán az az érdekes, miszerint a szövegek szerkesztése és sajtó alá rendezése értelmező gyakorlat, hanem sokkal inkább az a megállapítás, mely szerint a kihagyott, tehát nem választott elemek fennmaradnak és dokumentálódnak, s így ez is hozzájárul az értelemképző eljáráshoz. Az Áprily szerkesztette 1958-as magyarországi, majd a kezdetben Szemlér, később a kiadó neve mögött névtelenségben maradó szerkesztő alakította 1966-os romániai kötet megkísérelt megszabadulni néhány vallásos verstől. E cenzúra irányította szerkesztői eljárás mögött, mely elfedni próbálta Dsida költészetének ezen vonatkozásait és értelmezési lehetőségeit, egyfelől felsejlik e líra vallási szempontokat érvényesítő (főként a Dsida-korabeli recepció sulykolta) értelmezési mintája és ezzel együtt a szerző, mármint Dsida Jenő elsősorban közéleti és egyházi szerepvállalásai felől értett alakja, másfelől tanúskodik a szerkesztői munka révén arról a szerkesztői és sajtó alá rendezői szerepről, melynek elsőleges célja mindezek lehetőségét elrejteni.

A csírájában mindig is egy hipotetikus szerzői szerepet tartalmazó szerkesztői szerep a Dsida-kötetek vizsgálatakor az 1989/1990-es politikai változások bekövetkeztéig mindig kettős, mivel minden esetben figyelembe kell vennünk a cenzúra mögöttes létezését. E kettősséget feltételezhetjük és figyelhetjük meg Szemlér Ferenc a kötethez írt tanulmányában, melyet Földes László lektori véleményében többször is bírált. A kritika Szemlér azon eljárását érintette, mellyel Dsidát és költészetét – Földes szavával élve – „mosdatja”, azaz mentetetni próbálja a korabeli diskurzus ideológiai elvárásainak nem megfeleltethető esetekben. Ezzel szemben a Láng-féle bírálat a vallásos szövegek leértékelését kéri számon a tanulmányírón, s így a kettős kritika mögött egyértelműen megtapasztalhatóvá válik a fentebb említett vallásos szerep, melyet a lektori jelentés széles nyilvánosság mögötti és a kritika nyilvánosság előtti megszólalásai is tematizálnak.

Szemlér kötet szerkesztő munkája arról tanúskodik, hogy a három első kötet teljes közlésén túl a hagyatékban maradt szövegek egy jelentős szeletét is az olvasó elé kívánta tárni. Azonban ismerve a kortárs diskurzus gyakorlatát, bevezető tanulmányában a Dsida-vita kialakította – s akkor legitim – értelmezési mintát követte. A vallásos világkép, majd szövegek elemzésekor egyfelől azzal érvel, hogy a költő korai, „hitbuzgalomról” áruklodó verseit első kötetéből szinte mind kihagyta,²⁷ másfelől a katolikus világszemléleti gondolatiságot stilisztikai megoldással fokozza: „Később, egy időben ez az angyalos-szentes-vértanús katolikus túlvilági hang (*Purgatórium, Nagycsütörtök, Panasz gyengülő gyökerekről* stb.) ismét felerősödik, de minderről megint csak hamarosan kiderül, hogy költői díszlet, amely tökéletesen illik Dsida lényéhez, és amelyet pompás művészettel tud nagyon is e földi mondandói köré csoportosítani.”²⁸

Az értelmező stratégiájaként értékelhetjük, hogy a vallásos tematika tárgyalása után közvetlenül – Dsida költészetének befogadástörténetében szinte elsőként – e

költészet erotikus jellegének elemzése történik meg, mely így egyrészt ellenpontként szolgál az ezt megelőző tematikával szemben, másrészt pedig olyan értelmezési lehetőség felé nyit, mely az újdonság erejével bír e líra elemzésében.²⁹ A lektori jelentésből kiderül, hogy a kötet egészének a *Rettenetes virágének* volt a címe, amit később a kiadó megváltoztatott, s csupán a hátrahagyott versek együttese kapta ezt a címet. A kronológiai sorrendben publikált, eddig nem ismert vagy csak folyóiratokban közölt költemények címválasztása szorosan összefügg Szemlér azon értelmezésével, mely a Dsida-szövegek erotikus tartalmát helyezi előtérbe. A virágének mint műfaji megjelölés azonban a kiadói döntés alapján csupán a hátrahagyott versekre vonatkozik, míg a kezdeti törekvés Dsida egész költészetére kívánta alkalmazni.

Miközben a bevezetőt olvasva megállapíthatjuk, hogy Szemlér nem dolgozta át Földes bírálata szerint szövegét, felfigyelhetünk arra is, hogy a tanulmány szerzője kísérletet tesz a vallásos világkép panteista, alapvetően a természetet Istennel azonosító szemléletbe oldásával, azonban itt az ideológiai elvárások szülte ellenreakció is érzékelhetővé válik.³⁰ Itt ismételtén megállapíthatjuk, hogy a szerkesztő-tanulmányíró egy olyan előfeltételezett Dsida-költészetképpel rendelkezik, melyet alapvetően a katolikus világszemlélet határoz meg, s melyet – ez már a szerkesztői és tanulmányíró szerep – a sajtó alá rendezőnek „el kell rejtenie”.

Dsida kánonban elfoglalt helye kapcsán a viszonyítási pontok kijelölése szintén az eddigiekhez hasonlóan történik, ahogyan Szemlér fogalmaz: a költő „mégis inkább azon az úton indult el, amelyet a századelő »Nyugatos« mozgalmában az Ady–Móricz-féle irodalmi forradalommal való összevetésben Babits és Kosztolányi (illetve a Dsida-műben való részesedésük arányában »Kosztolányi és Babits«) hitvallásának lehetett minősíteni”.³¹ Itt a tanulmányíró elsősorban a magyarországi kánont tartja szem előtt, hiszen a Dsida-vita után, a *Versek* megjelenésével együtt az életmű immár a diskurzus igényelte legitimációs eljárásoknak köszönhetően a romániai magyar irodalmi kánon részévé vált. A továbbiakban a fordítások kiemelése történik meg, többek között a román-magyar kulturális kapcsolatok terén elért „eredmények” megemlézése, értékelése. Az eddigi értelmezésekhez képest újdonságot Dsida életművének „kiszélesítése”, tehát a hagyatékban maradt, vagy folyóiratban közölt, de kötetben meg nem jelent versek gyűjteménybe való felvétele jelent. Az új versek – így e költészet korábbi időszakában, vagy a kötetek között eltelt időben született szövegek – elemzése olyan új megközelítéseket eredményezhet, melyek árnyalhatják az e költészetről kialakult elképzeléseket. Erre már Szemlér is kísérletet tesz írásában, mikor e lírában végbement változásokat próbálja meg dokumentálni.³²

A fentebb említett, a cenzúrával is számoló kettős szerkesztői szerep érhető tetten Szemlér kötetnyitó szövegében. A szerkesztős szerepek mögött e költészet vallásos világszemlélete és katolikus szerzőképe rejtőzik, és míg így az egyik felvett szerkesztős szerep a szövegek teljes közlése mellett tesz hitet, addig a másik bizonyos jellegzetességek elfedésében érdekelt. Mindez azonban – mint láthattuk – az értelmezés útjait is meghatározza és részben irányítja.

Végül fel kell hívnom még a figyelmet arra a paradox helyzetre, amit a cenzúra gyakorlata hozott létre. Míg a *Tükör előtt* ciklust kihagyták a kötetből, és ezért Szemlér Ferenc nem jegyezte szerkesztőként a kötetet, addig a bevezető tanulmány jelentős része hivatkozik az említett ciklusra, s elemzi a benne foglalt szövegeket. A kötetszerkezet által sugallt kép és a tanulmány értelmezése ellentmond így egymásnak, s a befogadó előtt leleplez(het)ji a fentebb elemzett gyakorlat fontos, cenzurális mozzanatát.

Az 1966-os kötet kanonizációs hatását illetően megállapíthatjuk, hogy megerősíti a Rónay-, majd az Áprily-féle válogatások által is rögzített első három kötet fontosságát hangsúlyozó szemléletmódot, s amellett, hogy újabb értelmezési mintákat kí-

sérel meg bevezetni, akarva-akaratlanul hozzájárul ahhoz, hogy e líra vallásos tematikája hangsúlyos maradjon. Az is megfigyelhető, hogy míg maga a kötet nyilvánosság elé kerülése – a Dsida-vita hatásával együtt – a költő és költészete romániai magyar irodalombeli kanonikus pozíciójának megerősödését vonja maga után, addig a könyv paratextusa a viszonyítási pontok kijelölésével elsősorban a magyarországi kánon felé irányul – e líra ottani kanonikus helyzete kialakításának igényével.

■ JEGYZETEK

1. Dsida Jenő: Versek. Szerk., Bev. Szemlér Ferenc. Bibl. Réthy Andor. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1966.
2. „A Dsida-kötet nyomdában van, az év végére talán meg is jelenik. A kihagyott versekre vonatkozólag azonban meg kell jegyezmem, hogy azok jókora része ma csakugyan nem vehető fel egy válogatott kötetbe, amely nem az összes, hanem csak az összegyűjtött verseket tartalmazza. Egyes költemények elhagyása éppen a többiek megjelenését segíti elő, illetve teszi lehetővé. En csupán a Tükör előtt indokolatlan és értelmetlen kihagyása ellen tiltakoztam, és emiatt vétettem le nevemet a kötetről. Ez azonban mit sem jelent amellet a tény mellett, hogy a Dsida-kötet végre annyi év után napvilágot lát!” Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár (a továbbiakban PIM Kit.).
3. PIM Kit. V. 4760/124/1
4. Földes László: Dsida Jenő: Rettenetes virágének. In: Uő: Elvek és viták. Tanulmányok, kritikák. Kriterion, Buk., 1983. 621.
5. Uo.
6. Vö. „Az újonnan feltárt kéziratos anyag nagy részét a költő volt felesége, Szabó Lajosné Imbery Melinda és szülei: Dsida Aladár és Dsida Aladárné bocsátották rendelkezésünkre. Ennek bibliográfiai adatait egészben jelzi Réthy Andor kötetünk mellékletében.” Dsida: Versek. i. m. 495. Tovább árnyalják a kötet előkészületeit mindazon másodlagos szövegek, melyeket Kabán Annamária és Mózes Huba közölnek Imbery Melinda levelezéséből. Vö. Kabán Annamária, Mózes Huba: „A költő özvegyének levelesládájából”. In: Uők: Textus és intertextus. Szövegek világa a Dsida Jenő-i szövegvilágban. Bíbor, Miskolc, 2009. 143–150.
7. Például: „A családi otthon úgy, ahogy az a versből előrajzolódik, nem helyezhető el a kolozsvári Fürdő utcában. A költő egyedül lakott Kolozsváron, a családi, mármint a szülői otthon Szatmáron volt.” Földes: Elvek... i. m. 622.
8. Uo. 624.
9. Uo. 625.
10. Uo. 626.
11. „Szemlér úgy járt el, hogy tökéletesen tiszteletben tartotta a megjelent kötetek anyagát, azok ciklusbeosztását, és a ciklusokon belüli versek sorrendjét, s hozzáadott ehhez 160-at a kéziratos hagyaték 800 verse közül, a rekonstruált keltezés rendező elve alapján.” Uo. 627.
12. Uo.
13. Uo. 628.
14. Uo. 630.
15. Gaál Gábor: A húszéves poéta. Keleti Újság 1928. 97.
16. Uo.
17. Uo. 683.
18. A Leselkedő magányból kimaradt: Kacagnak a hitetlenek, Siralom, Törpefenyők jaja, Valami arcot viszek, Rövid napló: a Nagycsütörtökből: Purgatórium, Csöndesek az ő léptei, A föld és az ember megmarad; az Angyalok citerájából: Sainte Thérèse de Lisieux, Húsvéti ének az üres sziklasír mellett, Templomablak, Út a Kálváriára, Csokonai sírjánál, a Tükör előtt ciklus. Az újonnan közzétenni kívánt versekből Csizsér Alajos levele szerint a következő szövegek maradtak ki: Egy fehér lélekhez, Az én őszöm, Alkonyatkor, Egyedül, A költő, Tavasz borongás, Tóparton, Tavasz kezdetén, A malom, A koszorú, Vasárnapi viziten, Még nem, Töprengés, Őszi legenda, A szomorúság pókja, Álombahullás, Ama napon, Kalendárium szonettekben, Mi lesz ebből, Nyitva áll az aranykapu. Vö. PIM Kit. V. 4760/124/1. Földes számadatokat közlő lektori jelentése azonban 160 hagyatékából közölt versről tud, a fentebbi jegyzetbeli megjegyzés, ahogyan a Versek című kötet jegyzetanyaga is 116 ilyen vers publikálásáról értesíti az olvasót. Ez azt jelenti, 44 szöveget hagytak ki a kéziratból, tehát Csizsér levélbeli közlése csak részleges, feltehetőleg maga sem ismerte a teljes anyagot.
19. Talán még Szemlér fogalmazta a szöveget, de elképzelhető, hogy a kötet kiadói szerkesztője, Kovács Erzsébet.
20. Vö. „A szöveggondozást a fenti kötetek alapján végeztük. Kisebb eltérés egy-két versnél mutatkozik, ahol szerkesztési vagy nyomdahibát korrigáltunk.” Uo. 495.
21. Vö. „A korabeli sajtóban közölt, de kötetben ezúttal először szereplő versek esetében a Dsida Jenő életében megjelent utolsó változatot reprodukáljuk.” Uo.
22. Dávidházi Péter: Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége. Argumentum, Bp., 1994. 62.
23. Vö. „Ezen a ponton nehezen kerülhető el ugyanis annak belátása, pontosabban annak következményei, hogy a kommentár, a különféle autorizáló dokumentumok, a szöveg margóit kitöltő életrajzi, orvosi, privát vagy nyilvános, más kézből származó, véletlen, hibás stb. irományok sokasága – maga is szöveg. Mint ilyen, mindig képes lesz elsődleges szöveggént is viselkedni, ami fordítva is igaz.” Kulcsár-Szabó Zoltán: Filológia az irodalom előtt. In: Kelemen Pál et alii szerk.: Filológia – interpretáció – médiatörténet. Ráció, Bp., 2009. 242.
24. Vö. „Elégedjünk meg azzal, hogy lényegében és fő vonásaiban sohasem haladásellenes» – kerüli meg az egyenes értékelést Földes László terjedelmes tanulmánya is, és a nemrég megjelent, minden eddiginél bőke-

zúbb Dsida-válogatás előszavába (a sok kitűnő részlet-megfigyelés, árnyalt verselemzés mellett) Szemlér Ferenc is lényegében Földes László alap gondolatát finomítja tovább, a könnyed költészetté szublimált életörömben, s a halál előtt érzett őszinte megrendülésben jelölve meg a Dsida-mű egyedül élő értékeit, jelentéktelen költői konvencióvá fokozva le (s hallgatva el) az érett verseiben oly nagy szerepet játszó vallásos elemet." Láng Gusztáv: Dsida Jenő. (Egy életmű problémái). Korunk 1967. 3. 380.

25. Vö. „Az előbb idézett zárójeles három szó [(s hallgatva el)] ugyanis sem többre, sem kevesebbre nem céloz, mint hogy a kérdéses bevezető az elhallgatás módszerével is igyekezett volna palástolni Dsida érett költészetének vallásos vonásait. Ezzel szemben a bevezető – függetlenül Dsida vallásosságának kérdésében elfoglalt ilyen vagy olyan álláspontjától – többek közt a következőket tartalmazza:” A továbbiakban a szerző saját előszavát idézi. Szemlér Ferenc: Dsida vallásosságának „elhallgatásáról”. Korunk 1967. 5. 679.

26. Hans Ulrich Gumbrecht: Texte edieren. In: Uő.: Die Macht der Philologie. Über einen verborgenen Impuls im wissenschaftlichen Umgang mit Texten. Übersetzt von Joachim Schulte. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003. 44–68.

27. Dsida: Versek. 11.

28. Uo.

29. Uo. 12–13.

30. Uo. 16–18.

31. Uo. 20–21.

32. Uo. 28–29.

VASZILIJ BOGDANOV

Sztavrogin ingerült

„Jártam ködben, sárban, mindenféle fényben,
nem is sejtve, hogy mit akar a *másik*,
jégesőben, hóban. Végre ideértem.
Hazug álszentek! Gazember, mind egy szálig.
Kár, hogy nem maradtam tétlen, észrevétlen.
Már unom a blódlit. – És a hősünk ásít. –
Kérdőjelek sötét, néma éjjelében
elfelejtem őket, a nagy robbanásig.”

Ezekben az években – a vers, számításaink szerint a hatvanas évek elején íródhatott, minden valószínűség szerint 1961-ben – nagyapám egyre többet olvasta újra és újra, nagy élvezettel, az orosz klasszikusokat, már lefordította Anna Seghers mérföldhosszú regényeit (Út az éjszakában, A februári út, A holtak nem vénülnek, Döntés, A bizalom, A hetedik kereszt), s már nem vállalt próza- csak versfordítást, több ideje maradt Puskinra, Lermontovra, Gogolra, Tolsztojra, Turgenyevre és mindenekelőtt Dosztojevszkijre. Az ördögök mindég is izgatta... A vers egyfajta bizarr Sztavrogin monológ. Megjelentetésével nem is kísérletezett. – Tatjana Bogdanova

Álom. Az elhagyatott nyaraló

Ott voltam az elhagyott nyaralóban. Éjszaka.
Iszonyúan fáj a fejem, meglepetten észleltem,
hogy felöltözve fekszem egy ágyon,
villanyt gyújtottam volna, de elvették az áramot.
Káromkodva mászkáltam ide-oda, valami innivalót
kerestem a sötét szobában, de nem találtam.
Mindennek nekiütődtem. Az volt az érzésem,
hogy a másik szobában valahol ott ődöng,
álmatlanul, Zosczenko is, négy éve halott barátom,
akivel itt, ebben a koszlott, lerobbant,
Ladoga tó parti nyaralóban annyiszor vodkázunk együtt,
fáradtan az evezéstől, az úszástól, az érzelmek rohamától.
Az ablakhoz vánszorogtam, sötéten morajlott a tó,
villámok cikáztak az égen, már esett,
felhők takarták a holdat. Döntöttem, kimegyek,
megkeresem a barátom, s egyúttal valami innivalót is,
szám annyira kiszáradt, hogy nyelni sem tudtam.
Tarkóm tompán szaggatott. A falat tapogatva
botorkáltam el az ajtóig, és akkor ért az első meglepetés.
Bárva volt. Vajon hol a nyavalyában lehet a kulcs?
Már üvöltöttem az idegességtől, számoltam húszig,
hogy megnyugodjak, s a szemem is szokjon végre már

hozzá a sötétséghez. Tapogatózni kezdtem megint,
 persze ott is volt a zárban. Hol lehetett volna?
 Elfordítottam, máris kinyílt az ajtó, és ott vánszorogtam
 a sötét folyosón, távoli szobákból régen halott
 fürdővendégek danolása hallatszott, valahol
 a második emeleten hosszan, csilingelve nevetett
 egy azóta bizonyára halott szépasszony,
 csiklandozták volna? Vagy vicceket meséltek neki
 atlétatrikós fiatalemberek? Nem is titkolva
 „hátsó” szándékukat. Na vajon mit akarhattak volna tőle?
 A falat tapogatva jutottam el a lépcsőfeljáróig,
 közben a fejemben már összeállott úgy-ahogy
 az üdülőház térképe, mély lélegzetet véve indultam lefelé,
 féltem, ha tovább is itt kóválygok, ezen az emeleten,
 előbb-utóbb eltévedek a folyosók áttekinthetetlen labirintusban,
 s megőrülök a bizonytalanságtól és a félelemtől.
 Hogyhogy nincsen itt senki? Egyedül lennék
 ebben a lerobbant épületben, amelyről annyi
 szófia beszéd terjengett, állítólag meggyilkolt lányok
 vannak befalazva, s kacér kísérteteik vissza-visszajárnak
 a holtakat bosszantani. Perverz szokásaikról is
 sokat beszéltek, állítólag szerették meglövelni a férfiakat,
 oldalukba bökték a talpuk, gyí macsi, kiabálták,
 gyí macsi Pétervárra, gyí! De amikor a felgerjedt lovacsákák
 jogaikat követelve tárták szét fehér combjuk,
 maguk alá teperve az úrlovas nőt,
 megrettenve jöhettek rá, hogy egy csontvázal ölelkeznek,
 s még hallották a távolodó kísértetlány gonosz kacagását.
 Lépcsőt lépcső után tapogatva, el ne essek,
 értem le a földszintre. Számoltam közben,
 hatvankilenc lépcsőfokot tapogattam ki,
 lehet, hogy tévedtem, s hetvenegyet?
 Ezek szerint a harmadik emeleten lehetett a szobám.
 Az ebédlőben is sötét volt, bár az ablakokon keresztül,
 a fel-felvillanó villámok fényében már jobban
 tudtam tájékozódni. Hirtelen iszonyú,
 már-már elviselhetetlen szomjúságot éreztem.
 Eltapogatóztam az asztalig, csak maradt valami
 az esti mulatságból, hiszen ihattunk is az este Zoscscenkóval.
 Vajon hol lehet? Kiszáradt a szám. Remegtem.
 És akkor hirtelen gyúltak fel Iljics lámpái, amikor már
 nem is reméltem, és az asztalon megláttam a dáridó romjait.
 Valaki cigarettát nyomott el a majonézes tálban.
 A disznó. Nők is lehettek velünk, rúzsfoltosak voltak
 a pezsgőspoharak, s a hamutartókban elnyomott cigaretták.
 Kik lehettek vajon?! Rossz előérzetem támadt. Megborzongtam.
 Kerestem egy vodkásüveget, még lötyögött valami az alján,
 Meghúztam, eláradt bennem, megnyugtatott,
 látásom kitisztult, tarkóm se szagatott már annyira,
 majd egy vizes palackot is találva nyakaltam az ásványvizet,
 majd megittam a maradék vodkát, s kerestem sört is,

volt még két bontatlan üveg, az egyiket
 otthagytva Zoscenkónak, hátha hamarabb ideér,
 a keresésére indultam. Változatlanul nem akartak
 derengeni az esti multság képei.
 Kikkel ittuk le magunkat már megint, istenem?
 Elindultam felfelé, a harmadik emeletre.
 Kissé zavarba jöttem, nem voltam biztos benne,
 hogy melyik folyosóról jöttem idáig, hol lehet a szobám?!
 Számát nem tudtam megnézni, hiszen
 amikor elindultam, még sötét volt...
 Találomra egy baloldali folyosón indultam el,
 s hirtelen újra sötét lett, mint bika szarvában.
 Káromkodtam. Valaki alighanem szórakozik velem.
 A kurva anyját. Ittam volna egy kis sört,
 de elfelejtettem kinyitni, és persze nem volt nálam nyitó.
 A táskámban maradt, a táskám pedig a szobában.
 Álltam a lerobbant üdülő egyik,
 harmadik emeleti folyosóján, s arra gondoltam,
 ha visszafordulok s ismét megkockáztatom
 az aláereszkedést a földszintre, megtalálom-e vajon
 még egyszer a bejárati ajtót, hogy kijuthassak végre
 ebből az átkozott épületbányából?! Valahonnan
 ismét egy nő csilingelő nevetése hallatszott.
 De mi lesz, indultam el tétován, lépcsőt lépcső után
 tapogatva, ha zárva lesz az ajtó, és nem lesz benne a kulcs?
 Künn változatlanul dörgött és villámlott,
 és egyre erősödött a zuhogás. Mi lesz,
 ha nem tudok kijutni innen, vacogtam. Ha bezártak?

A vers, amint nagyapám utal rá, négy évvel felejthetetlen barátja, Mihail Zoscenko halála után, tehát 1962-ben íródott, s valószínűleg egy régi élményüket eleveníti fel. Léna nagymama páratlan emlékezete szerint, amely jelentős és jelentéktelen eseményeket egyként megőrzött, a negyvenes évek végén, Szibériából való visszatérésük után, és az ötvenes évek elején, Zoscenko megbetegedéséig, hetente kétszer-háromszor mentek el evezni, s ilyenkor általában ott is aludtak a sport-üdülőben, amelynek vezetője nagy tisztelőjük volt, és ilyenkor, mert az igazgató elvtárs is nagy szívacs volt, nyilván ittak is. Egy ilyen sajátságos esetet elevenít fel a vers, amikor a másnapos nagyapa éjszaka eltéved az üdülőben, de ezt a bizonyos nyomasztó élményt nem tagítja ki, nem növeli meg, kissé száraz önmegtartóztatással és nem kevés öniróniával számol be tévelygéseiről, de a külső jelek, s az egész elhagyott nyaraló elveszejtő atmoszférája miatt valami látens fenyegetettséget is végig érezni. – Tatjana Bogdanova

Bogdán László fordításai

BORCSA JÁNOS

Száz szóban a Cselényi-líra „személyazonosságáról”

■ Panta rhei, azaz minden folyik – tartották az ókori görög bölcsek. Az a lírai nézőpont viszont, amelyből ezt az örökös változást rögzíti verseiben Cselényi Béla, költői indulása, az 1970-es évek közepe óta mondhatni állandó. Ebből adódik egyéni lírai világértelmezése, amelynek kiindulópontja a magánszféra, a végeredménye pedig a világnak egy groteszk képe. Ezt a képet látjuk kibontakozni évtizedek óta a Kolozsvárt, majd Budapesten élő költő lírájában. Élményszerű versek, lírai dokumentumok születnek, ahogyan általában szenttelenül szól a költő arról, ami az egyénnel mint magánszeméllyel történt és történik. Az életnek és a világnak ez a következetes értelmezése karakteres világlátásról tanúskodik, tulajdonképpen a Cselényi-líra „személyazonosságáról”.

2011. április 3.

Száz szóban Markó Béla versbeli kalandjairól

■ A végtelen idő, illetve a történelem korlátai között élő ember kísérleteket tesz véges élete folyamán: hozzáad a teremtett világhoz, ezáltal próbálná életét is meghosszabbítani... A hideg kategóriák viszonylatában persze mindez porszemnyinek tűnhet. Hogy mégis megkísérli, személyisége végtelen belső energiáinak köszönhető bizonyára. Így járulhatunk hozzá a nooszféra gazdagításához, amely – mondják – az alkotó emberi szellemnek tulajdoníthatóan jön létre.

Markó költőként a korlátokat ledöntő szabadvers lehetőségeinek kipróbálásától – ami jórészt az 1970-es évekbeli alkotói szakaszát jellemzi – jutott el a kötöttségei dacára szabadító szonett vagy – legújabban – a haiku választásáig-művelésig. Ezzel is, azzal is a pillanatok lírai időtlenségét mutatta fel, az olvasónak valamiféle teljesség-élményt kínálva ezáltal.

2011. április 14.

Száz szóban Fekete Vince írói forrásairól

■ Belátom Illyés igazát, hogy ahová mész, az a fontos, de a szülő- és felnevelő hely szerepe egy percre sem hanyagolható el az irány megválasztásában. Életed rövidebb-hosszabb szakaszaiban – ha fizikailag el is szakadsz tőle – annak teljes körű öröksége, a táj szín- és hangvilágától, az észjárás „kitaposott” ösvényeitől az emberi viselkedésformákig végigkísér életeden.

Íróembernek ez az örökség elsőrendű, akárcsak a tradíció, amely állandó forrás, iránytű és mérték.

Fekete Vincét a Székelyföldnek a felső-háromszéki kistrégiója indította útra, a kisebbségi helyzet szorításában sarjadó líra bátorította szólásra a zsarnokság végnapjaiban, és biztos mértéket, valamint irányt – immár egy rendszerváltás után – huszadik századi magyar klasszikusaink jelentenek számára mindenekelett.

2011. április 17.

Száz szóban Nagy Attiláról

■ Élet a játék. Ezért komoly még az oly felszabadultnak tetsző játék is, mint amilyen a költészet, amelynek feltétele – József Attilára hagyatkozva – a rendet szülő szabadság.

Egy belső, lelki és szellemi szükséglet szüli a szabadságot, amely – Márai Sándor szavai szerint – „az önként vállalt, jogosnak elismert kötelességek összessége”. Ezért külső erő, még a zsarnokság sem állhatja útját megvalósulásának, egyszersmind – mondják – kívülről sem lehet kapni.

Mínthogy a marosvásárhelyi Nagy Attilát sem a „papírszagú kéj” hajszolása bírja szólásra lírikusként, hanem egy-egy mélyen megélt gondolat, versjátékait, verses kalandjait a költészet övezeteiben komolyan vennünk ajánlott olvasói magatartás. Ő maga is ezt teszi alkotóként az irodalmi örökséggel.

2011. május 3.

Száz szóban hitről és alázatról, Nagy Gáspár (1949–2007) ürügyén

■ Vágyai és teremtő akarata sarkallta kezdettől az embert: tegye próbára önmagát. Meghódította, bejárta a világ vizeit és a levegőet is. Ha ki is tudta elégíteni vágyait, épp a szárazföld, a tenger és az égbolt, egyszóval a teremtett világ csodás valósága inthette alázatra.

Ha él ilyen magatartás az emberben, akkor belátja, ha pedig költő, ki is mondhatja – amint tette ezt Nagy Gáspár pályája végén –, hogy „Isten hatalmas verse a teremtett Világ”. Igaz, arról sem hallgatott költőnk, hogy egy belső hang érdeklődött: megtalálható-e ama *versben* a maga grafitpora? Mert hiszen reménykeltő lehet, ha „akár csak egyetlen betű hurkában is” benne van ez...

2011. augusztus 24.

ADY-ZARÁNDOKLAT

■ Az irodalmi kultusz szóhasználatát – mint azt kiváló kutatók megállapították – csaknem teljes egészében a vallásos lelkesültség szótárából származik. Nem lelhet tehát kivétneivelőt senki sem abban, ha azt a háromnapos vándorgyűlést, melyet közel ötven résztvevője Ady Endre *Kocsi-út az éjszakában* című költeményének szentelt, „Ady-zarándoklatnak” nevezem. Most már – a *12 legszebb magyar vers* konferencia-ciklusának mintegy aranyetszéspontjára jutván – elismerhetjük, hogy bár ezek az irodalmi tanácskozások formailag tudományos célokat követtek (és reményeink szerint szolgáltak is), valójában az irodalmi kultusz egy különleges változatának szereplőivé tettek bennünket.

E kultusz tárgyát nem a tizenkét jeles költő élete és személyisége alkotta és alkotja, hanem mindenkinek egy költeménye, a konferenciák közös jellegéje szerint a *legszebb*. A sorozat „kitalálóját” minden alkalommal meg is rótták e „szépségverseny” miatt, mondván, hogy még jó néhány tucat címből lehetne hasonlóan meggyőző listát összeállítani. Valószínűleg igazuk volt e kritikusoknak, de nem ez a lényeg. Fontos az (vagy legalábbis én azt érzem fontosnak), hogy míg a versszövegek (lehetőleg) szakszerű értelmezésével bíbelődtünk, a konferenciák helyszínei arra készítettek bennünket, hogy „elzarándokljunk” keletkezésük, ihletadó élményük földrajzi pontjára, melyek ezután csakis e szövegekkel összekötte élnek emlékezetünkben – és a szövegek is e színhelyek látványával együtt jelentenek olvasmányélményt. Kultikus szövegek jöttek létre kultikus térben.

Utazgatásainkat nevezhetjük persze „kultúraturizmusnak” is, ahogyan egyik nagykarolyi házigazdánk javasolta. Én mégis kitartanék a „zarándoklat” mellett.

Mert mi a különbség a turista és a zarándok között?

Látszatra semmi. Hiszen mindkettő *elutazik*, távozik otthonából, idegen tájakra menvén. A turistát éppen ez az idegenség érdekli. Tájban, ételben, emberi szóban mindaz, ami az otthonától különbözik. Bevalljuk vagy sem, van ebben valami a kalandvágyból s az általa gerjesztett reményből, hogy olyan élményekben lesz részünk, melyek kitöltik hétköznapi életünk gondosan elfojtott, mégis fenyegető hiányérzeteit. A kaland vége többnyire csalódás. Az élmények messze elmaradnak várakozásunktól – „A Teljesülés / Jön és meggyaláz”, írta Ady, némiképp Schopenhauert idézve –, s akár bevalljuk, akár nem, örülünk a hazatérésnek, a megszokott kényelemnek és a megszokott kényelmetlenségnek, rezignáltan igazat adva Pascalnak, aki szerint minden bajunk azzal kezdődik, hogy elme gyünk hazulról.

A zarándok, bár megszólalásig hasonlít a boldogtalan turistához, nemcsak útra kelésével, hanem talán még poggyásza is ugyanaz, valójában egészen mást művel, és más indítékából. A zarándok az *idegenségből* indul az *otthonosság* felé. Rádöbben, hogy amit otthonának vélt hosszú éveken keresztül, az egy tőle független és általa nem befolyásolt rendnek a lenyomata, a látszatok világa, melyben mindennek csak fizikai léte van, s ő maga is csak fizikai létezőként lakhatja. A zarándokban is munkál a hiányérzet, de nem kalandra csábítja, szokatlan – és ugyancsak fizikai – élmények keresésére, hanem magasabb rendű, mondhatni metafizikai otthon keresésére indítja. Egy olyan célállomás felé, ahol létének lényegével nézhet szembe, annak véges és esendő voltát valami örökkel, a rész-életet valami egyetemes-sel kapcsolhatja össze.

Ezért érzem találónak a szatmári barátaim által adott „érmindszenti zarándoklat” elnevezést, amellyel a minden évben Ady Endre szülőfalujába induló csoportos ünneplést hirdetik. És ezért éreztem zarándokútnak azt a vándorgyűlés-sorozatot, melyen csaknem ötven irodalmár a költő egyetlen versének szentelt megannyi előadást.

Lehet, hogy a résztvevők egy része tiltakoznék e megnevezés ellen. Lehet, hogy számukra egyszerű szakmai feladat egy költemény értelmezése. De maga az a tény, hogy annyiféle meggyőződés, tudományos irányzat, annyiféle elfogultság és tárgyismeret képes volt és maradt egyetlen szöveg újrafelfedezésére, azt bizonyítja, hogy e helyszíneken a „zarándokokat” igenis megérintette valami magasztosnak a sugallata. A költő halandó, és halandóak az értelmezések is. Csak a szöveg örök és változatlan – és ennek az örök érvényű létezésnek hódoltunk mindannyian, értelmet adva saját mulandóságunknak. A kultusznak talán épp ez a lényege.

Láng Gusztáv

FOLTARCÚSÁG

Könczey Elemér karikatúráiról

■ Kellene egy jó kezdőmondat – akár egy odaillő folt az arcra, a képre. A jó kezdőmondat hiánya eszembe juttatja, hogy Könczy ugyanúgy várja mindennap a kötelező penzum kipipálásának a kezdő lökését, vonalát, a szikrát, ugyanígy agyalhat minden délután három és négy között azon, hogy mi a bánatot vessen papírra a másnap megjelenő napilapban évek, évtizedek óta futó karikatúrárovatában. És ennek az olykor napi robotnak számító penzumnak, tehernek meglett a „súlyos” eredménye: a több ezer karikatúrából nemcsak két önálló könyv és több kötet illusztrációja készült el, hanem huszon-harminc kiállítás, performansz, árverés stb. volt látható, csak itt, Budapesten ez a negyedik önálló kiállítása, ha jól számolom, tehát nem hiszem, hogy be kellene mutatnom Könczey Elemért – biográfiai elemekkel tarkítva mozgalmas életútjának stációit, az egyetemi oktatót, kiadványok arculatát tervező grafikus, karikaturistát. Annál is inkább, hiszen ezek a karikatúrák önmagukért beszélnek. Nem üzennek, nincs „eszmei mondanivalójuk” – akik ismernek, azok tudják, hogy ezek azok az ún. esztétikai, értelmezői terminusok, amelyekről önirónia-mentesen dühbe gurulok –, szóval ezek a rajzok nem üzennek, de annál beszédesebbek. Megszólítanak, beszélnek, mondják a magukét, olykor visszafogottan, olykor hangosan vagy bőr alá bújva, karcolva, elbeszélnek egy situációt, történetet, továbbírnak egy helyzetet, általánosítanak vagy absztrahálnak, konkretizálnak vagy globalizálnak. És röhöghetnek. Röhögünk vidáman másokon, a más kárán, vagy kínunkban vihogunk önmagunkon, mert a humor mellett – amely alapeleme e képek többségének – nagyon erőteljes a rajzokban az ironia alkalmazása. Az ironia – és önreflexív változata: az önirónia –, pontosabban az ironikus és önironikus olvasat a világhoz és saját magunkhoz való hozzáállásunk függvénye és eredménye, egyfajta léthelyzet, állandó készenlét és résen-lét: minduntalan résen kell lenni, hogy megértsük az ironiát, a világot és önmagunkat.

Az önirónia tesz, vagy tehet képessé arra, hogy a szizofrénia jegyei nélkül beszélhessünk megkettőződésről, önmagunk megkettőződéséről, saját magunk belső tükröképéről, észrevegyük a szilárdnak vélt identitásunk megbicsaklását, önmagunk fordítottját, kifordítottját, vice versa, a fonákságot vagy a másságot. Hozzásegíthet, hogy saját magunk alkotta börtöneinkből kiszabaduljunk, képessé tehet a másság elfogadására és elfogadtatására, a nyíltságra, az emberi és társadalmi szolidaritásra. És ennek az összetevőit látjuk a rajzokon: luffballonlétünket, korlátainkat és behatároltságunkat, függőségeinket: számítógép-, tévé-, információéhség-, pénzfüggőségünket, kipányvázott, bebörtönzött, kiégett, kalitkába zárt agyunkat, kalitkába zárt életünket. Tétlenségünkre, tehetetlenségünkre és esetlenségünkre figyelmeztetnek, megannyi szerencsétlenkedésünkre, a családi béklyókra, a körülöttünk élő paprikajancsikra, politikai inkompetenciákra, a heroizmus és a pátoz káros voltára.

Archetípusok és közhelyek parafrázisait írják, azaz rajzolják, játsszák tovább e karikatúrák: a *néz ki a fejből, fény gyűl az agyban* változatait, de mindegyik és minduntalan utal a mögöttségre és a közöttségre. Nyomot hagynak e képek – nemcsak itt vagy otthon a falon, hanem az agyunkban is, kitörölhetetlenül. Lehetne kategorizálni is e képeket – politikai, társadalmi, gazdasági, magánéleti stb. jellegűk, tematizáltságuk révén is, de nagyon hamar ott találánk magunkat, hogy nyelvet öltenek ránk, mint a beszédes Izé TV.

Köztudomású, hogy egy film készítésekor mennyire fontos, hova teszi le az operatőr a kamerát. Itt azt látjuk, hogy Könczy feje folyamatos kamera-állás, nézi és látja a világot, megfigyel és forgat, sőt olykor metanyelven a forgatás forgatásáról is beszámol. Jó helyen van a kamera. Külön, sajátos nyelvük, kép-nyelvük van e rajzoknak, a kép- és szövegszerkesztése is egyedi, bármikor felismerhető, azonosító jegyeket tartalmaz.

Ezek a rajzok, karikatúrák is azt jelzik: a viszonylagos, sokszor magunk által készített börtöneinkben is megtalálhatjuk a szabadságunkat, a saját magunk alkotta bezártságból viszont csak a humor és az önirónia, önreflexió által szabadulhatunk. Köszönjük, Könczy, az öniróniára, szembenézésre, szolidaritásra való készletét! S ha már nem találtam jó kezdőmondatot – nehogy kilépjek az önreflexív szerepemből –, jobb híján legyen ez a befejező mondat.

Bányai Éva

KOVÁCS KISS GYÖNGY

EGY TEKINTÉLYES KOLOZSVÁRI POLGÁR, VICEI MÁTÉ HAGYATÉKA (I.)

■ A kereskedéssel foglalkozó és a város prosperitásának fenntartásához hangsúlyosan hozzájáruló úgynevezett „árus emberek” közül való az a jómódú kolozsvári polgár, akinek a halálát követően összeállított osztálylevél (divizionális levél) talán az egyik legimpozánsabb bizonyítéka Kolozsvár 17. századi fénykorának. Ezekre az évekre vonatkozóan a városi polgárság prosperáló anyagi helyzetét leginkább a kolozsvári osztálylevelek tanúsítják. Így történik ez Vicei Máté esetében is, akinek elhunytát követően az osztóbírák részletes osztálylevelet készítenek, amely tartalmazza az örökösöknek járó javak leltárát. Az alábbiakban közölt osztálylevél relevánsan szemlélteti a virágzó Kolozsvár egyik tekintélyes polgárának vagyoni helyzetét. Már az osztálylevelek megjelenését megelőző időkből is ismerünk néhány gazdag inventáriumot, a városi társadalom materiális állapota átfogóan azonban csak 1603-tól követhető nyomon. Ekkor hozzák létre az osztóbírák (divizorok) intézményét, és ekkortól keltezettek az általuk összeállított osztálylevelek is. A divizorok ugyanis az egyes elhalálozásokat követően szigorú szabályok, a kolozsvári örökösödési „törvény” szerint elvégzik az „osztályt”, az elhunyt hagyatékának az örökösök közti felosztását, amely során kategóriánként számba veszik az elhunyt után maradt javakat.¹ Az alábbiakban közölt osztálylevél 33 oldalon (!) keresztül személyi lebontásban és elkülönített leltárakba csoportosítva sorolja a feltüntetett vagyontárgyakat és megbecsült értéküket (aranypénzek és -művek, ezüst- és óntárgyak, ötvösmunkák, ékszerek – köztük, csupán a szemléltetés kedvéért, egy 300 forintos, akár több kolozsvári ház árát érő gyémántos aranyfüggő négy rubinttal és gyöngyökkel –, ruha- és ágyneműk, lakberendezési tárgyak, könyvek, képek, szerszámok, kalmáráruk, ingatlanok).²

A kolozsvári patríciuscsaládok egyik legjelentősebbjeként számon tartott Vicei család már a 16. század első negyedétől re-

leváns szerepet játszik a város közéletében. A familia tagjai között e században esküdt-polgár, főbíró és bécsi diák egyaránt akad.

Vicei Máté az 1560-as évek egykori kolozsvári főbírájának, Vicei Antalnak a fia, aki – jöllehet a neve szerepel a kolozsvári ötvösregesztrumban³ – valójában a városi „árus polgárok” (kereskedők) soraiból emelkedik közösségének tekintélyes tagjává. Az „árus rend” a városi polgárság komplex rétegződésében egyfajta különállást megtestesítő, jól elhatárolt réteget képez. Az „árusok” tehetősebb családjai – és ezek közé sorolható a Vicei familia is – a „műves rendekkel”, többnyire a céhbeliék előjáró családjaival való gyakori házasságkötések és egyéb szövevényes családi nexusok révén szinte permanensen döntő súllyal képviseltetik magukat a felső tanács, a százférfiak soraiban, és tagjaik közül kerülnek ki az évente választott esküdt polgárok, fő- és királybírák, illetve a város egyéb tisztségviselői.

Vicei Máté életpályája első szakaszának feltehetően egyik stációja a mesterségbeli tudás gyarapítása céljából tett külföldi utazás – mely valószínűsíthetően nyomot hagy benne, ugyanis testamentumában meghagyja, hogy felnőtt testvéreikhez hasonlóan három kiskorú fia is folytasson tanulmányokat külföldön, ezért a rájuk eső vagyonrészen kívül mindegyiküknek „tanúságára és idegen országokban való peregrinálására” 150 forintot hagy.⁴ (A tanulásra biztosított 150 forint azokban az években egy közepes vagy inkább jobb kolozsvári ház árának felelt meg.)

Vicei egy 1595-ös elszámolás szerint a korábban elhunyt és a százférfiak sorában tevékenykedő, valamint a tanácsban különböző tisztségeket viselt Vicei Gáspártól 5000 forintot kap „kereskedésre”, és az egyezség/elszámolás tanúsága szerint az összeget hatékonyan forgatja.⁵ 1599-től a város harmincad-könyveinek adatai alapján követhetők nyomon „árus” tevékenysége külhoni vonatkozásai. A bejegyzések szerint Vicei Máté viaszt szállít Bécsbe (gyakran száz mázsát is meghaladó tételekben), és Kolozsvárra visszatérő szekereit nagy mennyiségű bécsi „kalmáráru-

A tanulmány befolyező része decemberi lapszámunkban jelenik meg.

val” rakja meg,⁶ esetenként lengyelországi utakkal bővítte kereskedői tevékenységét.⁷

A behozott portékák között – a papír és a könyv művelődési funkciójának felismeréseként – gyakran bálaszámra szerepel papiros, a halálát követően összeállított osztálylevél tételi szerint pedig a hátrahagyott „kalmár-árúk” kategóriájában kiskorú fiai 11 evangéliumot – ebből hetet „deák evangélium” megjelöléssel – és egy „grammaticát” örökölnek.⁸

Eleinte maga kíséri el kereskedelmi utakra szekérkaravánjait, a későbbiekben azonban, amikor már Kolozsvár város életében jelentős tisztségeket tölt be, megbízottjai folytatják „árus” tevékenységét.

Kolozsváron Vicei Máté „boltjaiban” a legváltozatosabb „kalmármarhák” sorakoznak, melyek nemcsak egy-egy fejedelmi és/vagy főúri látogatás alkalmával bizonyulnak hasznosnak, de nem egy esetben a város képeben követségbe küldöttek „súlyának” megerősítése érdekében kerülnek felhasználásra. A számadáskönyvek adatai szerint Vicei gyakran ad el a városnak ilyen célokra arany- vagy aranyozott tárgyakat, „pogány aranyat”, terméсараныt és más értékeket.⁹ Tehetős mivoltából adódóan nemegyszer hittelez polgártársainak, de főúrnak is, akiknek javai zálogként is el-elkerülnek hozzá.¹⁰ Szülői, házai vannak, utóbbiak nemcsak Kolozsváron, de Tordán is, földjei Bóson. A Piac és a Széna utca sarkán megszerzett házát – amit Zok Péter korábban még 1000 forintért zálogosít el – Vicei Máté építtetései és ingatlanmodernizációja nyomán már 3000 forintba becsülik az osztóbírák.

Bethlen Gábor kolozsvári látogatásai alkalmával nemegyszer száll meg a Vicei-házban, ahol a fejedelem elszállásolására költséges épületfelújítás és berendezkedés folyik a város pénzén.¹¹ sőt a fejedelem látogatása alkalmával felszolgált bort ugyancsak tőle vásárolják.¹²

Hogy Vicei Máté maga, Kolozsvár egyik leggazdagabb, legmódosabb polgáraként, ám áttért reformátusként és Szenci Molnár Albert támogatójaként soha nem lehet bíró vagy királybíró, ez a tisztség ugyanis ezekben az években egyértelműen az unitáriusoknak „jár”, már más történet.¹³ E priváció ellenére azonban élete során különféle tisztségeket tölt be. 1601-ben bevásárlják a százérfiak közé, neve e névsorban hosszú évekig első helyen áll, ugyanebben az esztendőben rábízják a sáfárpolgári teendőket, később számvevő, vonás- és cédulaigazgató, adószedő, 1612-ben pedig a fenyegetett város védelmére megválasztott egyik vicekapitány.¹⁴ E választott tisztségek ellenére azonban egyértelmű, hogy Vicei Máté közösségi pályafutása – minden tehetsége,

tehetősége, kapcsolatrendszere és komoly társadalmi súlya ellenére, miközben tényleges közmegebecsülésnek örvend minden szinten, és rendkívüli tekintélyre tesz szert – erős korlátokba ütközik, és – mint említettük – református vallása okán Kolozsvár politikai elitjének rangsorában nem nyerheti el az őt valójában jogosan megillető státust.

Azonban vitathatatlanul egyike a kialakuló „kincses város” megalapozóinak, a Bethlen Gábor-i erdélyi reneszánsz kolozsvári életforma és -szemlélet megtestesítőinek. Ezekben az években a város leghatékonyabb „fegyvere” ugyanis az esetleges külső és belső fenyegetésekkel szemben gazdagsága. Kolozsvár, jóllehet fallal, bástyákkal volt ugyan körülvéve, ám a város – zsoldoskatonák hiányában – hosszú ostromnak nem tud ellenállni a menekvést már-már hagyományosan a kirótt sarc kifizetése jelenti. A sarc pedig a polgárok aranytállaíraiból, míves kidolgozású arany- és ezüsttárgyaiból telt ki. Köztük nem elhanyagolható mértékben annak a Vicei Máténak az értékéből, aki idős korában, betegen 1623 májusában hunyt el.

1627. szeptember 3. – 1629. június 9.

Az osztóbírák az elhunyt Vicei Máté házában elosztják nevezett hátrahagyott javait a szintén elhunyt feleségétől származott gyermekei, unokái, valamint második feleségétől maradt gyermekei között. Az osztály során leltározzák a három kiskorú árva fiúnak járó örökséget, amelyet gyánjuk kezelésére bíznak. Kiadják az anyai harmadot, valamint a Zeller Ferencről és Nagy Ferencről járó részeket. A leltározott javak meglétét 1629-ben számba veszik. Az osztálylevélhez egy 1595-ben kelt kereskedelmi szerződést is csatolnak. (Fasc. I. 132)

Laus Deo semper. Anno Domini 1627. die 3. Septembris. Mi, Stephen Mintler, Balásffy Bálint, Hannes Wogner és Deesi Eötteos János, coloswari hütös divizorok, adgyuk emlékezetre mindeneknek, az kiknek illik, ez mi jelen, való levelünknek rendiben, hogy mikoron mentünk volna az becsületes tanács commissiójából az Istenben elnyugott Wicej Máté uram házához, az mi becsületes uraink is jelen lévén tudnia illik tudnia illik Kassaj István uram és Czýanadi Antal uram, mivelhogy az Úristen őfelsége ez árnyékvilágból kiszólitván őkegyelmét, Wicej Máté uramat, maradtanak fiai, leáni és unokái, az kik között diviziót kellett celebrálni, várasunknak törvénye szerént, úgymint az első feleségétől unokái, ezek tudnia illik Wicej Péter uram gyermeki, Wicej Tamás uram leánya, Wicej Kisanna és Nagy Ferenc alias Szabo. Az második fe-

leségétől maradtak, úgymint Wicej Margit asszony, Stÿn Lukácsné Wicej Anna, Wicej Máté, ki mostan 15 esztendő, az második Wicej Antal, ki mostan tizenhárom esztendőbe járó, Wicej János, mostan nyolcadfél esztendő. De minek előtte az divízióhoz akar-nánk kezdeni, Wicej Péterné asszonyomat (mivel őkegyelme volt az megnevezett öt ár-váknak tutora, az Istenben elnyugott Wicej Péter uram után) elsőben megesküttettük, hogy minden nemű jókat, az melyek az divízióra valók, előnevez és -ád, mind pénzt, aranyat, ezüstöt, mind ingó és ingatlanokat, akármi névvel nevezendőket, és hogy inventariumban lenne, ~~kik~~ kinek-kinek az ő portiója. Az mely megnevezett három árváknak, Máténak, Antalnak és Jancsinak, mivel-hogy az ő édesattyok és annyokról reájok szállott jóknak gondgya viselésére elégtelen lévén, az becsületet tanácsot megtalál-ván felőle, hogy őkegyelmek tanácsul rendel-nének gondviselőt, tutort, ki mind magoknak s mind javoknak lenne gondviselője. Annak okáért őkegyelmek rendeltek ez három meg-nevezett árváknak tutorat az mi jóakaró urunkat, Stÿn Lukács uramat, feleségével, Wÿcej Margit asszonnal együtt, és kezekhez adtuk az három árváknak minden nemű javokat, ugyanazon esztendőben, Szent Mi-hály havának harmadik napján, az mely jók rend szerint így következnek.

Következik az anyai első harmad, az mely harmad illeti Wiceÿ Margit asszont, Wiceÿ Anna asszont, Wiceÿ Mátét, Wiceÿ Antalt és Wiceÿ Jánost

Legelsőben annak okáért, az Istenben elnyugott Wiceÿ Máté uram az mint testált és meg is íratott, hogy tudnia illik, az első feleségétől való gyermekeire sokat költött. Immár az két leánynak, úgymint Wicej Margit asszonnak és Wiceÿ Anna asszonnak ki-házasítására és az férfiú gyermekeknek országonkint való járásokra és tanúságokra adgyanak egyiknek-egyiknek másfél száz aranyforintot.

Az mely testamentomát az Istenben elnyugott Wiceÿ Máté uramnak mi, hűtös divízorok, szemünk eleiben vivén, miltónak és jónak ítültünk.

Annak okáért elsőben Wiceÿ Margit asszonnak és Wiceÿ Anna asszonnak az édesattyok testamentoma szerent kiadván az kettőnek az háromszáz arany forintot, id est numero 300.

[Sunt mind az három rendbeli]¹⁵ Wiceÿ Máténak is tanúságára és idegen országokban való peregrinálására attunk százötven arany forintot, id est numero 150. Wiceÿ Antalnak is hasonlóképpen ugyanazon szük-

ségre adtunk százötven arany forintot, id est numero 150. Wiceÿ Jánosnak hasonlóképpen ugyanazon szüksegre adtunk százötven arany forintot, id est numero 150.

Következik az Wiceÿ Máté része, arany forintokból és pénzből, az anyai első harmadból és atyai két részből

[Est] Vadnak valami természetarányok, az melyeket őszveelegítvén, úgymint az anyai harmadot az atyai két résszel, jutott Máténak tizenkét nehezék.

[Sunt] Item Wiceÿ Máténak jutott az első anyai harmadból százötven arany forint, id est numero 150.

Az atyai két részből jutott Máténak arany forinttya, száznyolcvanhat, id est numero 186.

[Sunt, de az tutor adott 25 aranyat Máténak Bécsben, hogy hatta, Batzi János uram is adott nekie numero 15 aranyat azután, melyet felküldött. Ezt kivevén, úgymint aranyat numero 40, Lukács uramnak az tutort, és Batzi Jánosnak megfizettek inventator uraim. A tutor is abból megatta a hat aranyat Máténak és Antalnak is, tallérok-ból hatot. Így ezért in toto vagyon most Máténak aranya numero...]¹⁶

Tallérok-ból anyai és atyai részből Wiceÿ Máténak

[Sunt] Első anyai harmadból jutott tallér száznegyven, id est numero 140.

[Sunt] Atyai két részből jutott Máténak talléra százhetvenöt, id est numero 175.

[Est cum schedula] Wiceÿ Máténak adtunk részen kívül egy hegyes gyémántos gyűrűt, mivel az két nényének is adtunk.

[315 tallér. Ez szállott 13 tallérral, mert az tutor Mátéra költötte Bécsben. Így marad numero 302.]¹⁷

[Est cum schedula] Item egy szeges pecsét-nyomó aranygyűrűt, melyben kék kő vagyon. Item egy befoglalatlan törkez.

Az anyai első harmadra az mi nemű aranyművek jutottak az öt árvák számára, az melynek divízióra kell menni köztök

Első egy igen szép függő, melynek az középipen egy rózsagyémánt vagyon, azon kívül is szép gyémántok vadnak benne, nyom 29 aranyat, melyet aestimáltunk kilencszáz forintra, id est R 900 d –.

Más függő is, melyben vagyon egy természetrubint az középipen, alatta egy meccetlen sáfély, az mely függő nyom aur. 16, az Bódog Asszony képe benne, aestimáltuk hetven forintra, id est R 70 d –.

Egy szép, hegyes gyémántos gyűrű, melyet aestimáltunk kétszáz forintra, id est R 200 d –. Item egy keresztos gyűrű, mely nyom aur. 1, R 1 d 50.

Ezek az megspecifikált aranyművek jutottak az első anyai harmadból az öt árváknak, az melyek köztök dividáltattanak.

Következék az első anyai harmadból jutott arany- és ezüstművek Wicey Máténak, az ő részére

[Est] Wicey Máténak jutott nyílvetés szerent az hegyes gyémántos gyűrű, melyet aestimáltunk kétszáz forintra, id est R 200 d –.

[Est] Egy pogánpénzes, ejteles ezüstkanna, mely nyom m 5 p 36, aestimáltuk R 115 d –.

[Est] Item egy lúra való szerszám, fékagy, szűgyelő, farmotring, melyet aestimáltunk R 90 d –.

[Est] Egy törkezos, gyöngyös, remekes ő, az láncza pogánpénzből áll, nyom két girát, tizenhat nehezéket, aestimáltuk R 65 d 48.

[Est] Item egy pártaő, az mely zálag, Szász Péternéé, láncos, gombos, vagyon zálagban, R 49 d 7.

[Est] Item jutott három szép, öreg kalán, egy tallérral együtt nyom egy girát, aestimáltuk R 18 d –.

[Est] Item két ezüstkalánocskza, valami dibdab kapcsokkal nyomnak húsz nehezéket.

Atyai két részből aranyművek jutottak Wicey Máténak

[Est] Egy kopott, gyémántos gyűrű, aestimáltuk R 7 d –.

[Est] Item egy rubintos gyűrű, mely nyom egy aranyat, egy ortot, aestimáltuk R 10 d –.

[Est] Item más, ugyanolyan rubintos, az is nyom egy aranyat, egy ortot, aestimáltuk R 10 d –.

[Est] Item három kis rubintos gyűrűk, nyomnak együtt három aranyat, aestimáltuk R 15 d –.

[Est] Egy kék duplétos, prágai gyűrű, aestimáltuk R 5 d –.

[Est] Egy kézfogásos, kopott aranygyűrű, nyom másfél aranyat, aestimáltuk R 3 d –.

[Est] Item két kékkövű, prágai gyűrű, aestimáltuk R 8 d –.

[Est] Item egy ugyanolyan, veres kövű, R 5 d –.

[Est] Egy öreg címerköves pecsétnyomó gyűrű, nyom négy aranyat, aestimáltuk R 8 d –.

[Est] Egy fejer szabású, szafélyos aranygyűrű, R 7 d –.

[Est] Egy karniolos aranygyűrű, nyom harmadfél aranyat, aestimáltuk R 5 d –.

[Est] Egy jakcintos aranygyűrű, menedekes, nyom két aranyat, egy ortot, aestimáltuk R 5 d –.

[Sunt]¹⁸ Nadaj Jánosnak két gyűreje, egyikben négy rubint, közepibe smaragd, az másikkban is egy smaragd, vagyon zálagban, R 18 d –.

[Sunt] Thordaj Vágo Jánosné zálagza három aranygyűrű, vagyon zálagban, R 14 d –.

[Nota] Ezt hatták őkegyelmek, el kell igazítani.

Szabó László Anna zálagza volt két aranygyűrű, egyikben smaragd, másikkban törkes. Ezeket kiváltottak volt zálagban, R 12 d –.

[Est zálag] Kotloczi György zálagza, egy karniolos gyűrű, vagyon zálagban, R 5 d 50.

[Est] Zálag. Eötueos András uram zálagza. Egy szép táblagyémántos gyűrű, vagyon zálagban, R 61 d –.

[Est zálag] Ugyan Eotues András uram zálagza. Egy szép, smaragdos gyűrű, az kastélyában benne 4 rubint, vagyon zálagban, R 25 d 90.

[Sunt] Két prágai gyűrű, verfelyre meccett, kék kő egyikben, másikkban egy zöld kő, aestimáltuk R 8 d –.

[Est] Egy kis hegyes gyémántos gyűrű, nyom három ortot, R 10 d –.

[Est] Egy krizolituz gyűrű, nyom negyedfél aranyat, aestimáltuk R 7 d –.

NB. Szabo László 12 forint érő zálagat kiváltván, avval az R 12al váltotta ki [...] Stin Lukács uram, az tutor [...] azért Antal és Jancsi nyolc forinttal tartoznak Máténak.

[Nota. Ezt Máténak atták] Egy kopott aranygyűrű, békakő szabású benne, aestimáltuk R 3 d –.

[Nota. Jövendő igazítást néz]¹⁹ Jánosnak kell fizetni Máténak, melyet aranyul kell letenni, az aranyat tudván együtt R 2 d 50, teszen R 39 d 44.

Teszen aranyul numero 15 és R 1 d 94.

Ezüstművek jutottak Wicey Máténak

[Est] Egy virágos, gyöngyös pártaő, lánczával együtt nyom három girát, harminchárom nehezéket, aestimáltuk R 103 d 14.

[Est] Egy szeges csésze, az közepibe egy nyúlforma, nyom m 3 p 28, aestimáltuk R 89 d 56.

[Est] Item egy új serlegpohár, nyom m 3 p 8, melyet aestimáltuk R 57 d –.

Egy plik ezüst, mely nyom m 5, teszen R 60 d –.

Egy dömöcki szablya, melynek hét boglára vagyon, est, selyem ő rajta, aestimáltuk R 60 d –.

[Est] Egy virágos kesentyű, aestimáltuk R 25 d –.

[Sunt] Item három tallér, az egyik rossz.

Következik az pénznek divíziója, anyai harmadból Wicey Máténak

[Nota] Jó potura és jó ötpénzes garas jutott R 152 d 80.

[Est] Item oly potura, jutott egyet tudván d 2, R 30 d 36.

[Est absque R 43 d 25]

Degradált garas jutott Wicey Máténak, egyet tudván d 5, teszen R 236 d 20.

[Sunt] Atyai két részből jutott degradált garas, egyet tudván d 5, teszen R 295 d 38.

Atyai két részből jutott Wicey Máténak

[Nota] Jóféle pénz jutott Máténak százötven forint, id est R 150 d –.

[Sunt] Jutott mind atyai-anyai részről dutka numero 30.

[Sunt] Item filliérrel együtt mind az két részről ópénz, jutott hatvankét pénz, id est R – d 62.

[Sunt] Jóféle potura, ismét jut Wicey Máténak, egyet tudván pro d 4, teszen R 7 d 20.

[Sunt] Item egy csomóba kötve rossz pénzek, három rossz tallérral elegy, melyet jó pénzre tudván teszen R 3 d –.

[Nota] Item mind az két részről, két öreg velencei pénz, hat régi, tizenkét pénzes garas. [Non sunt, hanem helyette két rossz tallér, két fél tallér, 3 ort, 6 plé potura, 1 dutka, 1 ötpénzes.]

[Est] Danckai garas jutott numero 6, egyik ér d 33, R 1 d 98.

[Sunt] Item tizenegy pogánpénz.

[Sunt] Hat török pénz. Hét oszpora.

[Sunt] Öreg gyöngy jutott numero 21.

Annál apróbbak, szép, új gyöngyök, óval elegy, mely nyom harmadfél nehezéket.

Következnek az férfi és asszonyember ruházati, az első anyai harmadból Wicey Máténak

[Est] Egy gránát felsőruha, kék kamukával bélettel, aestimáltuk R 32 d –.

[Est] Egy viselt, veres cimmazin szoknya, R 13 d –.

[Est] Item egy viselt, zöld tafota szoknya, R 8 d –.

[Est mente, sine béllés, kiatta az tutor, azért béllés nélkül kell írni.]

Egy hitván, fekete bélettel mente, R 4 d –.

[Est. Tarkás] Egy fejér csókás szőnyeg, aestimáltuk R 10 d –.

Egy viselt paplan, az középi virágos, körülle zöld tafota, aestimáltuk R 5 d –.

Posztó jutott anyai harmadról Wicey Máténak

[Est] Négy sing karasia, singit pro R 1 d –, teszen R 4 d –.

[Est] Hét sing fekete köz igler, teszen R 2 d 80.

[Non est] Item hét sing sárga köz igler, R 2 d 80.

[Non est] Öt sing pája, teszen R 5 d –.

[Est] Öt sing zöld köz estamét, R 6 d 25.

[Non est] Nyolc sing slésziai köz londis, R 12 d –.

[Non est] Tizenöt sing zöld karasia, R 15 d –. est.

Egy vég sárga baraszlai, R 6 d –. [Non est]

Egy vég szederjes kentula, R 18 d –.

[Non est] Egy vég sárga fodor igler, R 18 d –.

[Non est] Egy vég maiszner, aestimáltuk R 18 d –.

Atyai két részből jutott firfiú- és asszonyember-ruházat Wicey Máténak

Egy gránát mente.

[Est] Egy gránát dolmány, veres tafotával bélettel, R 25 d –.

[Sunt] Két veres nadrág, aestimáltuk R 7 d –.

[Est] Egy új, veres bársony felsőing-váll, arany prém rajta, aestimáltuk R 10 d –.

[Sunt] Item két zöld kamuka bélettel nyakruha, az melyeken keskeny aranyprém vagyon, R 8 d –.

[Sunt] Három viselt, bécsi kárpit, két paplanközép, egy sárga rézkorsó. Kilenc, remek gipszből öntött táblák.

[Est] Egy skárlát szőnyeg, aestimáltuk R 16 d –.

[Est] Két noreMBERGI kárpit, aestimáltuk R 1 d –.

Következik az posztó- és kalmármarha, mind az első anyai harmadból, és atyai két részből az kalmármarha

[Non est]²⁰ Elsőben valami dirib-darab karasia, baraszlaival együtt aestimáltuk R 10 d –.

Item egy darab karasia, két darab baraszlai, mind együtt aestimáltuk R 28 d 57.

Egy darab silesiai, szederjes köz londis, R 18 d 75.

Egy vég zöld fodor igler, R 18 d –.

Egy vég kentula, aestimáltuk R 18 d –.

Egy vég maiszner, aestimáltuk R 18 d –.

111 / 32.

Kalmármarha, atyai és anyai részből Wicey Máténak jutott

[Est] Egy kötés sík fonal.
[Sunt] Veres hajfonó jutott nyolc kötés, kötését tittuk hetvenöt pénzre, teszen R 6 d –.
[Sunt] Szalagszj jutott tizenhat kötés, kötését tittuk negyven pénzre, teszen R 6 d 40.
[Sunt] Rézlebegő jutott négy kötés.
[Est] Egy bokor papucs, kapcával együtt.
[Est] Egy papirosban vizsált atlacselyem, különb-különb színű, veres selyem szíllel.
[Non sunt evangelia, tükör est] Négy deák evangélium, egy tükör.
[Est] Item egy kötés atlacselyem.
[Est] Item egy kötés bakacselyem.
[Sunt] negyedfél bokor nyári kesztyű.
[Non sunt] Hét elegy-belegy hüvely kés.
[Non sunt] Két kötés igen apró gombostól.
[Sunt] Hét levél, jártatott almadin.
[Sunt] Ónos szeg, apró, jutott numero 65.
[Est] Egy darab szederjes bársony, virágos, egy sing fél fertály.
[Est] Kíttej ulnae 5 ½. Hét sing kíttej. Két előruha. [Előruha non est]
[Sunt] Tizennégy fejr csergőgomb.
[Non sunt süveg, est bagazia] Három meccett süveg. Egy darab veres bagazia.
[Non est] Bors jutott libr. 9.
[Non est] Gyömbér jutott libr. 4. [A tutor azért mást ígirt.]²¹
[Non est] Szegfű jutott egy fertály.
[Non est] Szerecsendió-virág fél font.
[Non est]²² Szerecsendió numero 15.

Anyai első harmadból

[Non est] Bors jutott libr. 5 ½.
[Non est] Gyömbér jutott libr. 3. [Mást ad az tutor.]²³
[Non est] Szerecsendió-virág, lot 20.
Sáfrány jutott lot 6. [Az tutor mást ad.]

Következik az első anyai harmadból jutott fejr nemű ruhák Wicey Máténak

[Est] Egy kékes, viselt abrosz, aestimáltuk R – d 28.
[Est] Egy gylcslepedő, az közepiben fejr kötés, R – d 60.
[Est] Item egy vékony lepedő, R – d 60.
[Est] Item egy új kenderszál lepedő, R 1 d –.
[Est] Item egy veres szélű, vászonból csinált lepedő, R 1 d 25.
[Est] Egy sáhos abrosz, fejr szíl benne, R 1 d –.
[Est] Mégis egy vékony lepedő, R 1 d –.
[Est] Egy sáhos, szakadozott lepedő, R – d 40.
[Est] Item egy sáhos lepedő, R – d 80.
[Est] Egy veres vesszős, fejr rózsás, új abrosz, R 1 d –.
[Est] Egy sáhos abrosz, fejr kötés az közepin, R 1 d 25.
[Est] Egy csinálatlan sáhos abrosz, R – d 90.

[Est] Más is ugyanolyan abrosz, R – d 80.
[Est] Egy szász módra csinált gylcs, ujjatlan ing, R 1 d –.
[Est] Egy kecele, fekete szíl rajta, R 1 d 50.
[Non est] Egy recés gylcslepedő, R 2 d –.
[Est] Egy gylcskendő, aranyfonalas, R 2 d –.
[Est] Egy asszonyembernek ing, R 1 d –.
[Est] Egy előruha, aestimáltuk R 1 d –.
[Est] Egy selyemmel varrott vánkoshaj, R 1 d –.

Az atyai két részből jutott fejr nemű ruhák Wicey Máténak

[Est] Egy jó derékalj, aestimáltuk R 2 d –.
[Est] Egy kekes derékaljhaj, aestimáltuk R 1 d –.
[Est] Egy kék és veres selymes fevaljhaj, R 2 d –.
[Est] Item egy kékes rózsás, csinálatlan derékaljcsúp, R – d 80.
[Est] Egy veres rózsás derékaljcsúp hajastól, R 1 d 35.
[Est] Egy kékes vesszős, vászon fevaljhaj, R – d 40.
[Est] Egy vékony lenszál lepedő, R 1 d –.
[Est] Más, durvább lepedő, R – d 65.
[Est] Item egy lengeteg lepedő, R – d 85.
Item annál jobbad lepedő, R – d 85.
[Est] Egy új gylcslepedő, R 1 d 25.
Egy lengeteg fél lepedő, R – d 25.
[Est] Egy szedett ingváll, aljastól, R 2 d –.
[Est] Egy kis felsőing, aestimáltuk R 1 d 25.
[Est] Egy fodros ingváll, ezüstfonalas, R 2 d –.
[Est] Item két fodros ingváll, R 2 d –.
[Est] Egy kis vánkoshaj, veres széles, R 1 d –.
[...] ²⁴ 2 Két gylcs vánkoshaj, zöld széles, R 1 d 80.
[Est] Egy gylcs, recés vánkoshaj, merőn, R 1 d –.
[Est] Egy darab rece, előruhába való, R – d 35.
[Est] Egy veres fonallal szűtt, új kendő, R – d 40.
[Est] Más kendő is, veres fonallal varrott, R – d 40.
[Est] Item egy recés gylcskendő, R 1 d –.
[Est] Egy veres fonallal szűtt előruhácska, R – d 20.
[Est] Egy veres vesszős, fejr rózsás abrosz, R 1 d –.
[Est] Egy kékes vesszős, új abrosz, R 1 d –.
[Est] Item ugyanolyan abrosz, R 1 d –.
[Est] Egy szakadozott, crackai abrosz, R – d 32.
[Est] Más sáhos abrosz, R – d 80.
[Est] Item egy csinálatlan, sáhos abrosz, R – d 60.
[Est] Egy crackai abrosz, R 1 d –.
[Est] Egy erdelyi új, sáhos abrosz, R 1 d –.
[Est] Item ugyanolyan sáhos abrosz, R 1 d –.

[Est] Annál kevésbé alábbvaló, sáhos abrosz, R – d 80.

[Est] Másik is hasonló abrosz, R – d 80.

[Est] Harmadik is hasonló abrosz, R – d 80.

[Est] Negyedik is olyan abrosz, R – d 80.

[Est] Egy viselt, veres vesszős, fejír rózsás fevaljhaj, R – d 45.

Ónszerszámból az anyai első harmadból jutott Wicey Máténak

[Sunt]²⁵ Egy öreg óntál.

Két közép óntál.

[Sunt]²⁶ Harmadik, egy töredezett.

Egy kis tormástál.

Két óntálnyer.

Két ónpalack.

Két egy-egy ejteles kanna.

Item egy három drettejes.

Mindezek nyomnak együtt libr. 32.

Atyai két részből jutott ónszerszám Wicey Máténak

[Sunt]²⁷ Egy hosszú nyakú, öblös kanna.

Item két kanna, egy-egy ejtelemek.

Egy háromdrettejes kanna.

Két kanna, fél-fél ejtelemek.

Egy félejteles ónpalack.

Egy nagy, öreg óntál.

Három középszerű óntál.

Három tormástál.

Egy rossz betcsy tál.

Hat óntálnyer.

Ezek mind együtt nyomnak libr. 45.

Réz, vas és egyéb egyet-másból atyai és anyai részből jutott Wicey Máténak

[Sunt]²⁸ Egy nagy, öreg merőserpenyő, aestimáltuk R 6 d –.

Egy bádok gyortyatartó, R 1 d –.

Egy szablyavas, aestimáltuk R – d 75.

Egy öreg rézmozsár, aestimáltuk R 3 d –.

[Nota] Egy gyűrűtartó iskatulya, R 1 d –.

Egy pisztolypuska, aestimáltuk R 3 d –.

Egy sárga rézmedence, R 2 d –.

Egy réz gyortyatartó, R – d 75.

Item egy szablyavas, R – d 75.

Egy pallosvas, R 1 d –.

Egy kétvedres, ónos rézüst, R 4 d –.

Egy vasrosta, aestimáltuk R – d 60.

Egy bécsi kárpit, aestimáltuk R – d 50.

Egy hitván ásó, R – d 20.

Egy hitván kapa, R – d 20.

Egy rossz, félkéz fenő, R – d 25.

[Sunt] Egy jó ásó, d 65, egy üstláb, d 50, R 1 d 15.

Két sing vas, d 50, egy új kapa, d 25, R – d 75.

[Non est marokvas] ~~Három marokvas d 55~~

Egy csapfűrő, d 15, R – d 15.

Egy darab vaspléh, R – d 50.

Egy tábori szék, két embernek való, R 1 d –.

Egy jó, ónos felfüggesztő üst, R 5 d –.

Egy árnyéktartót aestimáltunk R – d 50.

Item valami dirib-darab vas, zabola egy öt-vösnek való fogóval, R – d 25.

[Non sunt] Egy faborító, d 10. Egy abroncsos fapalack, d 10, R – d 20.

[Non sunt] Egy fatálacska, öt tálnyerrel, R – d 6.

[Non sunt] Két hitván kapa, aestimáltuk R – d 20.

[Est] Egy vasas borona, aestimáltuk R 1 d 50.

Faszerszámból atyai és anyai részből jutott Wicey Máténak

[Sunt]²⁹ Egy asztal, az mely oda hátra vagy, R 2 d –.

Item ugyanoda, hátra egy karszék, R – d 50. Item egy tarka láda, odabe, az belső boltban, R 3 d –.

Item egy kis zöld, gyontáros láda, R – d 75.

[Est] Egy kalmárláda, aestimáltuk R 1 d –.

[Est] Odabe, az boltban egy karszék, R – d 40.

[Est] Egy nyoszolya jutott, aestimáltuk R 2 d 10.

[Est] Egy fenyőtonna, R – d 25.

[Sunt] Hordók jutottak Máténak numero 10.

[Nota] Item csebrekből, szőlőhordó botból és egyéb faszerszámból az tíz hordón kívül pénzre tudván, teszen hetven pénzt, id est R – d 70.

Képek jutottak Wicey Máténak mind atyai és anyai részből

[Est] Szent Máté evangélista képe.

[Est] Szent Mátyás apostol képe.

[Est] Szent Tamás apostol képe.

[Nota] Susanna képe.

[Est] Charitas képe, nagy, öreg.

[Est] Titus Vespasianus képe.

[Est] Witellius képe.

[Est] Maximilianus képe.

[Est] Nero császár képe.

Ezek mind rámában vadnak csinálva.

Következik az mi nemű marhák jutottak Wicey Máténak az Zeller Ferenc házátlól

Egy derékalj, veres vígú vászon, az toka igen hitván, hogy ki ne hujjon az tolla, öszve vagy, R 3 d –.

Item két kicsinszerű vánk, egy fevalj, mind együtt aestimáltuk R 3 d –.

[Sunt in specie] Fejiruhából jutott Wicey Máténak, az melyeket megaestimálván, teszen egy summában R 9 d 55.

Ónszerszámból jutott ugyan az Zeller Ferenc házátlól

[Sunt]³⁰ Egy nagy, öreg óntál.
Item három középszerű, egyik bécsi.
Nyolc fél-fél ejteles kannák.
Egy négyágú réz gyortyatartó.
Mindezek nyomnak az ónszerszámmal
együtt libr. 33, fonttyát d 25 tudván, teszen
R 8 d 25.
Item ezeken kívül jutott két réz gyor-
tyatartó.
[Est] Item Wicej Máténak jutott különb-kü-
lönb vasszerszámból és egyéb dib-dabból,
melyeket megaestimálván, teszen egy sum-
mában R 18 d 7.
Eddig az Zeller Ferenc házától való jók.
Summa R 38 d 87.

Következik az szőlőörökség, az mely jutott
Wicey Máténak első anyai harmadból és
atyai két részből

[Est] Hoýában jutott másfél hold szőlő, az
öccse, Wicej Antika mellett, az sajtóval
együtt, az mely sajtót aestimáltak R 40 d –.
Az egy fertál is oda való, az alsó lábban.
[Est] Fenesen, az kerek szőlőből jutott egy
hold szőlő.
[Est] Item ugyan Fenesen, az nyolcadfél
hold szőlőből, az Czýenn Antika mellett ju-
tott egy hold szőlő.
[Est] Ugyan Fenesen, az kertszőlőből jutott
fél hold.
[Est] Item, ugyan Fenesen, az Fenesj Márton
szőleje mellett jutott fél hold szőlő.
Az mely szőlők mind együtt tesznek négy
holdot, egy felet és egy fertált.

Szántóföldek jutottak Wicey Máténak első
anyai harmadból és atyai két részből

Nadasteri alatt, innet az Nádason, az hí mel-
lett, az Szekeres János földe felől, az mely-
ben megyen cub. 8. Ennek az hasonfele ju-
tott Máténak, cub. 4, az mely négyköblös
földet aestimáltunk R 45 d –.
Item jutott Wicey Máténak az Bornemiszsza
Kata asszony zalagos földe, az mely az feleki
út mellett, az Bodon kutnál, melynek egy fe-
lől az szílit az árok tarttya, másfelől az
országúttya vagyon. Nem tudgyuk bizonyo-
son, hány köblös, az melyet becsüllöttek az
földmérők R 8 d –.
Item Nádasterý alatt, az Nadason túl, min-
denestől cub. 8. Ennek az földnek hasonfele
jutott cub. 4, az mely négyköblös földet
aestimáltak R 40 d –.
Ennek az földnek fele jutott Nagy Ferencnek.
Item az keoves padon, Baczi István földe
mellett, az nagy borozda mellett cub. 12, en-
nek az hasonfele jutott Wicey Máténak, úgy-
mint cub. 6. Ezt a hatköblös földet
aestimáltak R 25 d –. Ennek is hasonfele

Nagy Ferencnek jutott. Búza jutott Wicey
Máténak cub. 10.

Az lábas marhákból az mi jutott Wicey Má-
ténak

Jutott öt tehén, bornyús is vagyon közte,
mind együtt mással becsüllöttük az öt tehe-
net R 27 d 50.
Item jutott két tulok ugyan Wicey Máté szá-
mára, melyet aestimáltunk R 11 d –.
Fejös juh jutott Wicey Máténak numero 20.
Ezeknek vadnak báráni numero 18. Ezeket
az megnevezett húsz juhokat az bárányok-
kal együtt, egyiket tudván R 1 d 20, teszen
R 24 d –.
Meddő juh kosokkal együtt numero 4.
Milvára jutott numero 8.
Egyiket-egyiket tudván R – d 80, teszen R 9
d 60.
Fejőskecske jutott numero 2, az kettőt tud-
tuk R 1 d 25.

Az házakat is szépen köztök megosztottuk
volt, kinek-kinek az ő részit kimutatván az
házakból, az constitutióinak tartása szerent,
mindeniknek csendes, nyugodalmas laká-
sokra, mellyel magok is contentusok
voltanak. De mivel az Úristen bölcs tanácsá-
ból Nagý Ferencet ez árnyékvilágból kiszó-
lítván, újokban divizióinak kellett celebrál-
tatni. az mi jovai maradtanak, azokat az
atyafiak között, kinek-kinek az ő vérsége
szerent portiójokat kimutatván.
Annak okáért az házakat is újóbban kellett
köztök megosztani, az mint ennek utána kö-
vetkezik.

Anno Domini 1629. die 9. Maii
Mi, Mattes Rhaw, Nýlas Gáspár, Michael
Wogner és Deesi Eötweös János, hütös
divizorok Colosváratt, adgyuk tudtára min-
deneknek, az kiknek illik, az mi jelen való
levelünknek rendiben, hogy hívának min-
ket az becsületes tanács commissiója sze-
rint, egyfelől az mi becsületes urunk, király-
bíró uram, Tolnaj János, másfelől Fodor Já-
nos, István deák urammal és Tókeolý János
deák uram, az mustohaleánya, Nagý Margit
képében és Stýn Lukács uram, Baczy János,
az több atyafiakkal együtt jelentvén azt
őkegyelminek, hogy Nagý Ferencet, az őke-
gyelmének kedves attyokfiát az Úristen ez
árnyékvilágból kivötte volna, magtalanul.
És az, mi jovai maradtak volna holta után,
azokat várasnak törvénye szerint, az kiket il-
letne, kinek-kinek az ő portióját kiszolgál-
tatnók az ő jovaiból. Annak okáért, az kiket
illet, az constitutióinak tartása szerent
mghütöltettük, hogy semmi nemű jókat az
háztól el nem hordottak, sem mással el nem

hordattak. Annak utána az mi adóssága volt, azt legelsőben eligazítottuk, és megfizettük. De minek előtte az divízióhoz kezdenénk, lón mind az két részről való atyafiaknak ilyen kívánságok, hogy az mely portiója lőtt volna Wicey Tamásnak az házban, mely ház annak előtte Barat Péteré volt, az mely portiója tött hatszázhatvanegy forintot és hatvanhat pénzt. De ebben megfizetett Wicey Tamás uram, és még maradt hátra R 241 d 66.

Mely megnevezett kétszáznegyvenegy forintot hatvanhat pénzt, kívánák azt, hogy deponálja Wicey Tamásné asszonyom, mivelhogy adósságot kell fizetni. Ez mellett protestálának őkegyelmek mielőttünk, hogy azt az megnevezett summa pénzt nem az végre veszik fel, hogy abból az megnevezett házból részeket kivennék, hanem jövőendőben törvénynél akarják megkeresni.

Az Nagy Ferenc jovaiból az mi jutott Wicey Máténak, Wicey Antalnak és Wicey Jánosnak. Elsőben aranyműből Wicey Máténak

[Est] Egy sima, öreg, törkezes gyűrű, az mely nyom egy aranyat, három ortot, aestimáltuk R 5 d –.

[Est] Item egy kis gostyán, nyom egy aranyat R 2 d –.

[Nota] Pénz ezekhez jutott R 1 d –.

Wicey Antalnak aranyműből

[Est] Egy sima, jaspisos aranygyűrű, nyom egy aranyat, három ortot, aestimáltuk R 4 d 50.

[Nota] Kézpénz jutott ehhez R 3 d 50.

Wicey Jánosnak aranyműből

[Est] Egy pecsétnyomó aranygyűrű, acélba meccett bele foglalva, nyom aur. 2 és másfél ortot, az melyet aestimáltunk R 8 d –.

Wicey Máténak ezüstmarhából jutott

[Est] Egy bertüs kapocs, gyöngyös, törkezes, mely nyom negyvenegy nehezéket, aestimáltuk R 21 d 32.

Wicey Antalnak és Jánosnak ezüstmarhából

[Est] Jutott keten egy kis törpekannácska, mely nyom két girát, három nehezéket, aestimáltuk R 41 d –.

[Nota. Ehhez jutott kézpénz az kettőnek R 1 d –.]

[Ez arany- és ezüstmarhát együtt atták az tutor kezében, az kamarában vadnak.]

Wicey Máténak jutott ruházatból es egyetmásból pénzre tudván

Kézpénze jutott Wicey Máténak R 20 d 50. [Nota] Item egy könyv, Teatrum vitae Humanae.

Egy kötés szalakszjú egy ásóval.

Egy jó, vasas láda, retesze is vagon.

Ezekkel együtt ezeket is hozzá tudván pénzre, jutott harmincegy forint hetven pénze, id est R 31 d 70.

Wicey Antalnak jutott kézpénze és egyetmás

[Nota] Kézpénz jutott Wicey Antalnak R 6 d 75.

[Est] Egy kötés szalakszjú. Egy könyvecskével R 1 d –.

[Non est] Két darab zöld posztó, aestimáltuk R 1 d –.

[Non est] egy jó szablyavas, aestimáltuk R 2 d 50.

[Est] Egy üres pincetok, aestimáltuk R 1 d 50.

Kézpénz jutott R 6 d 55.

Item kézpénz jutott Wicey Antalnak R 31 d 70.
51 80

Wicey Jánosnak kézpénz jutott egy mentével

[Est] Egy vállba vágott, veres skarlát mente R 20 d 20.

[Nota] Kézpénz jutott harmincegy forint hetven pénz, id est R 31 d 70.

51 / 90

Ónszerszámból Wicey Máténak, Antalnak és Jánosnak

[Sunt]³¹ Wicey Máténak és Wicey Antalnak ketten jutott egy háromejteles ónkanna, numero libr. 10.

Wicey Jánosnak egy közép óntál.

Egy ejteles palack, nyom bővön libr. 5.

Fejérruhából Wicey Máténak

[Est] Egy viselt keszkenő, aestimáltuk R 1 d 50.

[Est] Egy szép, négynyüstös, új, veres rózsás fevaljhaj R 1 d 20.

[Est] Egy lengeteg vánkoshaj, fejér kötéses R 1 d 20.

[Est] Egy szakadozott, sáhos abrosz R – d 60.

Wicey Antalnak fejérruhából

[Est] Egy lengeteg, veres széles vánkoshaj R 1 d 50.

[Est] Egy kékes vesszős szöszkendő R – d 50.

[Est] Egy merő derékaljhaj, négynyüstös, veres rózsás R 1 d 50.

Wicey Jánosnak fejíruhából

[Est] Egy négyszegű keszkenő, aestimáltuk R 1 d –.

[Est] Egy kittel kis vánkoshaj R – d 50.

Egy viselt, sáhos abrosz R – d 50.

[Est] Item, más sáhos abrosz, jó R 1 d 50.

Az boszi jószág teszen R 1825 d –.

Az Thordaj házat az malomhellyel együtt aestimálták R 125 d –.

Az két tót aestimálták R 150 d –.

Az másfél hold szőlőt aestimálták R 100 d –. Ezekben az három árváknak, úgymint Wicej Máténak, Antalnak és Jánosnak atyai két részek és anyai harmadgyok benne vagyon.

Következik az házaknak megosztása. 1629. die 9. Junii

Az Wicej Máté uram házát, az mely ház vagyon az Zena ucca szegeletén, más felől szomszédgya az Zeller Ferenc háza, ki volt. Ezt az szegeletházat becsüllöttük háromezerkétszáz forintra. Az mely házat így osztottunk meg. Mivelhogy Wicey János kisebb, ötöt illette az házban való első választás, és annak az háznak két részét ítültük neki, az harmadrészt Wicey Margit asszonnak ítültük, tudnia illik az hátulso boltosszobát Szen ucca felől, az két mellette való bolttal együtt. Item ugyan mellette egy kis szoba jutott tornácával, mellette egy boltoskonyha, feredőházacsakájával együtt.

Az konyha felett egy öreg, új bolt, Szen ucca felől, az pincének harmadát Styn Lukács uram bírja. Az bejáró kapu is köz legyen, az kutat, udvart, kertet, istállót egyaránt bírják. Jancsi pedig ugyanannak az megmondott szegeletháznak az két részét bírja, az mely házat becsültek volt háromezerkétszáz forintra. Styn Lukács uramnak vagyon része az házban ezerhatvanhat forinttya harminchárom pénze. Wicej Jancsikának, mivel két részt bír, vagyon az házban kétezerszázharminchárom forint hatvanhat pénze.

Az Zeller Ferenc házát így osztottuk meg Wicey Máté és Wicey Antal között

Wicey Máténak intíztük az Kovaczi János deák háza felől való rendet, mind alatt s minden fenn. Elöl egy kalmárbolt, utána egy kis boltocska, ~~hátul~~ egy jó boltosszobácska, az Wicey Máté uram háza felől az udvaron egy szobát. Az konyhát az szegeletház felől való rendhez hattuk, az öccsének, Wicey Antalnak. Az felső palota éppen mind végig az az szer, az egy kapu felett való bolton kövül.

Az pincének is felét intíztük Wicey Máténak, az kapu bejárást ketten bírják, az udvart, kert, kutat egyaránt bírják az öccsével.

Wicey Antalnak ezek az házak jutottak

Wicey Antalnak jutott az attya, Wicey Máté uram háza felől való rend, elöl egy boltosszoba, mellette, az udvar felől két bolt, az berakott garadics mellett, az konyhával együtt. Az felső rész is oda fel, az mely palota oda való az alsó rendhez, az kapu felett való bolttal együtt.

Az pincének is egyikét, az mely ugyan az alatt vagyon, Wicey Antal bírhasza.

Az kapubejárást is egyaránt bírják, az udvart, kert, kutat is egyaránt bírják.

Ezt az házat becsüllötték volt huszonnyolcszáz forintra, melyben vagyon része Máténak R 1260 d –.

Wicey Antalnak is vagyon része az házban R 1260 d –.

Az többivel az közönséges oszlásra tartoznak.

Az Nagy Ferenc háza jutott Baczi Jánosnak, feleségével együtt, Wicey Anna asszonnyal, az mely ház vagyon ugyanazon szeren, az Nyreo Sámuel háza és Palastos Istvánné házak szomszédtságában.

Wicey János, mivelhogy az attya, Wicey Máté uram házának két részét bírja, az övéből kell fizetni, az melynek oszlásra kell menni id est R 878 d –.

Item ugyan Jancsiéből aranyul, melyet pénzre tudván id est R 182 d –.

Wicey Máté is fizet az övéből az közönségesre, az melynek oszlásra kell menni id est R 140 d –.

Wicey Antal is hasonlóképpen fizet id est R 140 d –.

Így azért immár az árvakéből, úgymint Wicey Máté, Wicey Antal és Wicey Jánoséből aranyforintul együtt tudván R 3 d 25, mely teszen egy summában id est R 1340 d –.

Wicey Tamásné asszonyomnak jutott volt az major kertestől, melynek napkelet felől szomszéggya az szoros, napnyugat felől Eördeogh András kerte, melyet aestimáltunk R 225 d –.

Ebben az őkegyelme része, az Wicey Tamásné id est R 27 d 8.

Az kétszázhuszonöt forintból marad id est R 197 d 92.

Item marart volt őkegyelme számvetés szerint adós id est R 80 d 69.

Tartoztanak volna őkegyelmének, Wicey Tamásnének az házrészéből hétszáz forinttal, id est R 700 d –.

De abból a hétszáz forintból kitudván az őkegyelme adósságát, az mellyel az közön-

sígesre tartozott volna fizetni, és így immár tartoznak ökegyelmének fizetni készpénzzel id est R 421 d 39.

Wicey Péterné asszonyomnak tartozunk fizetni id est R 179 d –.

Styn Lukács uramnak tartozunk id est R 62 d –.

Wicey Tamásné asszonyomnak megfizettük az R 421 d 39, az melyet kezéhez is vón ökegyelme ugyan mielőttünk.

Wicey Péterné asszonyomnak is megfizettük id est R 179 d –.

Styn Lukács uramnak is megfizettük az id est R 62 d –.

[Nota] Jutott Wicey Máténak aranyforinttya numero 6.

Wicej Antalnak is jutott aranyforinttya numero 6.

Wicej Jánosnak is jutott aranyforinttya numero 6.

Garaspénz poturával együtt jutott Wicej Máténak id est R 45 d –.

Wicej Antikának is hasonlóképpen id est R 45 d –.

Wicey Jánosnak is jutott id est R 45 d –.

És így immár egyik az másíknak semmivel adós nem marad, mindenek eligazottanak köztök.

Baczý János uram az mit az házhoz építetett, úgy mint az még az Zeller Ferenc házába lakott, mivelhogy elsőben annak fele jutott volt neki, mint jó atyafiú, az szegény árvákat megtekintvén, engette csak id est R 40 d –, melyet Máté és Antikáért az tutor fizesse meg.³²

Következik rend szerint az Wicey Antal jovai, az mi jutott atyai két részből és anyai harmadból

[Est] Legelsőben az Istenben elnyugott Wicey Máté uram testamentoma szerint, tanúságára, mint szinte az többinek, neki is megattuk az százötven aranyforintot.

Aranyforintokból és pénzből az anyai első harmadból és atyai két részből jutott Wicey Antalnak

[Est] Vadnak valami termésaranyak, az melyeket öszveelegyítvén, úgy mint az anyai harmadot az atyai két résszel, jutott Wicey Antalnak tizenkét nehezék.

[Est] Item Wicej Antalnak az első anyai harmadból százötven aranyforint, id est numero 150.

[Sunt] Az atyai két részből is jutott aranyforinttya Wicey Antalnak száznyolcvanhat, id est numero 186.

Talléroból anyai első harmadból és atyai két részből Wicey Antalnak

[Est] Első anyai harmadból jutott tallér száznegyven, id est numero 140. [Ez szállott le öt tallérral az tutor számadása szerint való bizonyos okokért, és maradtott numero 135.]³³

[Nota] Atyai két részből jutott Wicej Antalnak talléra százhetvenöt, id est numero 175.

[Est cum schedula] Wicej Antalnak attunk részen kívül egy hegyes gyémántos gyűrűt, mivel az többinek is attunk.

[Est] Item egy szeges pecsétnyomó aranygyűrűt.

[Est] Item egy befoglalatlan törkeest, mint az többinek.

Következnek az első anyai harmadból jutott ezüstmívek Wicey Antalnak

[Est] Egy kétélű pallos, melynek öt boglára vagyron, az farkvasával együtt aestimáltuk R 50 d –. Item az maroklattya ugyan ezüst és az kereszt is ezüst.

[Est] Egy gyöngvös, törkezes pártáö, lánc nélkül, nyom m 2 p 27, aestimáltuk id est R 102 d 41.

[Est] Item egy kis övecske, melynek az maica elszakatt, az melyet aestimáltunk id est R 10 d –.

[Est] Item egy ö, az melynek az csattya réz, ezüstboglár fekete maicra szegezve, vagyron rajta numero 12.

Ez az ö Szabo Menyhárté, zálog, aestimáltuk id est R 10 d –.

[Est] Egy öreg udvari pohár, az mely nyom m 3 p 42, az melyet aestimáltunk id est R 78 d 66.

[Est] Item egy új serlegpohár, aranyas az széli, nyom m 2 p –, aestimáltuk id est R 41 d 85.

[Sunt] Item két aranyas, új, nagyobb pohár, az mely nyom m 1 p 26, aestimáltuk id est R 37 d –.

[Est] Item egy merő aranyas udvari pohár, az mely nyom m 1 p 26, aestimáltuk id est R 31 d 35.

[Est] Egy ezüsből csinált kuttyocska, aestimáltuk R 15 d 33.

Kiváltották. Egy régi formára csinált, ló nyakába való, ezüst remekek vadnak az szíjára szegezve, az melyet öreg Linczigh Borbeli Jánosné asszonyom zálagban vetett volt, Petnehazi Istváné volt, az melyet vetett volt pro id est R 66 d –.

[Kiváltották] Bodoni Mihály záloga. Egy ezüsből csinált bika. Item egy megezüstötetett ökörszarú, melynek az fedele egy ökörfű, item ezekkel együtt egy udvari pohár, mind együtt ezek vadnak zálagban id est R 72 d –.

[Est] Vagyon négy szép ezüst kalán, újak, az melyek nyomnak m 1 p –, aestimáltuk id est R 16 d –.

[Est] Egy ezüst villácska egy kis kalánnal együtt, aestimáltuk id est R 1 d 47.

[Est] Egy rozsdás, ezüstös nyelű bot, aestimáltuk id est R 6 d –.

[Sunt] Item valami dib-dáb ezüstkapsok, nyomnak mind együtt p 20.

Atyai két részből jutott Wicey Antalnak arany- és ezüstművek

[Est] Jutott egy aranyfüggő, melyben vagyon hatszegű csillagformára foglalva gyémántok az közepiben, azon kívül is négy rubint benne és három gyémánt, az mely nyom aur. 28. Három gyöngy is vagyon benne, melyet aestimáltunk háromszáz forintra, id est R 300 d –.

[Est] Ezen kövől egy kilenc törkezű aranygyűrű.

[Non est] ~~Item egy esch gyémántos gyűrű.~~

Ezüstmű jutott atyai két részből Wicey Antalnak

[Est] Egy fedeles kupa, sótaró is benne és gyortyatartó, melyet aestimáltunk id est R 94 d 70.

[Est] Egy gyöngyös, törkezű, páncélláncos, új ő, az melyet aestimáltunk id est R 48 d –.

[Est] Egy öreg udvari pohár, az mely nyom m 2 p –, aestimáltuk id est R 36 d –.

[Est] Item egy aranyas szélű serlegpohár, nyom m 1 p 33, aestimáltuk id est R 30 d 25.

[Est] Egy magul pohár, nyom m – p 42 ½, aestimáltuk id est R 13 d 12.

[Est] Item egy kis fejer serleg, nyom m – p 36, aestimáltuk id est R 9 d –.

[Est]. Egy bertüs kapocs, nyom m – p 33, aestimáltuk id est R 17 d 16.

[Sunt] Item szoknyára való, gyöngyös kapsok, az melyek nyomnak m 1 p 8, aestimáltuk id est R 40 d –.

[Sunt] Item két olyan kapocs, azoknál alábbvaló, nyom m 1 p –, aestimáltuk id est R 16 d –.

[Sunt] Vagyon hat ezüstkalan, az nyelek négyszegűk, az melyek mind együtt nyomnak m 1 p 32, aestimáltuk id est R 30 d –.

[Sunt] Item hat őzláb formára csinált kalán, az mely nyom m 1 p 14, aestimáltuk id est R 23 d 25.

[Nota] Item jutott két fél tallér, egyik rossz.

Pénze jutott anyai harmadból Wicey Antalnak

[Non est] Jó poturák és jó ötpénzes garas jutott id est R 152 d 80.

[Sunt] Item új potura, egyet tudván d 2, id est R 30 d 36.

[Sunt absque] R 41 d 42. Degradált garas jutott, egyet tudván d 5, id est R 236 d 38.

[Est] Atyai két részből jutott degradált garas, egyet d 5 tudván, teszen id est R 295 d 38.

[Non est] Item atyai két részből jutott Wicey Antalnak jóféle pénz százötven forint, id est R 150 d –.

[Sunt] Jutott mind atyai és anyai részről dutka numero 30.

[Est] Ópénz, fillirrel együtt jutott R – d 62.

[Sunt R 7] Jóféle potura jutott mind az két részről, egyet tudván d 4, teszen id est R 7 d 20.

[Sunt] Egy csomóba kötve rossz pénzek, rossz tallérral elegy, melyet tudtunk id est R 3 d –.

[Sunt] Item jutott mind az két részről egy rossz fél tallér, három olasz pénz, egyik ér d 33.

[Sunt] Tizenegy pogánpénz, hét török pénz, hét oszpora.

[Sunt] Öreg gyöngy jutott numero 21.

[Sunt] Annál nagyobbak, szép, új gyöngyök, óval elegy, az mely nyom harmadfél nehezéket.

Firfiú- és asszonyember-ruházatból jutott Wicey Antalnak anyai harmadba

[Est] Egy veres bársony bélelt nyakruha, aestimáltuk id est R 7 d –.

[Est] Egy veres kamukaszoknya, az vállán aranyprém, 9 ezüstkarkás kapocs rajta, aestimáltuk id est R 20 d –.

[Est] Item egy veres skarlatmente, szederjes dupla tafotával bélelt, aestimáltuk id est R 32 d –.

[Est] Egy szép paplan, melynek az közepi aranyas bársony szélből vagyon, körülle testszín tafota, alatta kék bagazia, aestimáltuk id est R 16 d –.

Posztó jutott anyai harmadról Wicey Antalnak

[Est] Négy sing karasia, singit pro R 1 d –, id est R 4 d –.

[Est absque] nr1 d 3. Hét sing közigler, id est R 2 d 80.

~~[Non est]~~ Item hét sing sárga közigler, id est R 2 d 80.

[Est] Négy sing pája, aestimáltuk id est R 4 d –.

[Est] Öt sing köz estamet, id est R 6 d 25.

[Est] Nyolc sing közlondis, id est R 12 d –.

[Non est] Egy vég kék kentula, id est R 18 d –.

[Est] Mégis egy vég kentula, id est R 18 d –.

[Non est] Egy vég sárga baraszlai, id est R 6 d –.

[Non est] Egy vég zöld fodorigler, id est R 18 d –.

[Non est] Egy vég maiszner, id est R 18 d –.

Firfi- és asszonember-ruházatból jutott Wicey Antalnak atyai részből

[Est] Egy fekete felsőruha, fekete kamukával bélelt, galléros, melyet aestimáltunk id est R 29 d 5.

[Est] Item egy szekfűszín kamukadolmány, aestimáltuk id est R 28 d –.

[Est] Egy viselt, szederjes kamukaszoknya, az vállán aranyprém vagyon, aestimáltuk id est R 8 d –.

[Est] Item egy viselt, dupla tafotaszoknya, id est R 5 d –.

[Sunt] Egy veres selyemő, két darab bécsi kárpit, id est R 16 d –.

Posztó jutott atyai részből Wicej Antalnak

[Sunt] Elsőben valami dirib-darab fodorigler, karasiával együtt aestimáltuk id est R 10 d –.

[Sunt] Egy darab pázsitszínű, zöld karasiaposztó, egy darab pázsitszínű, zöld karasiaposztó, ulnae 8.

Egy darab szederjes zsája, ulnae 3, id est R 14.

[Non est] Egy darab slesiai kék közfájlondis, aestimáltuk id est R 18 d 75.

[Non est] Egy vég sárga fodorigler, id est R 18 d –.

[Est] Egy vég dirib-darab maiszner, id est R 18 d –.

[Non est] Item egy vég maiszner, id est R 18 d –.

[Est] Item jutott Wicej Antalnak egy jó paplan, melynek az közepi törökarrannyal szűtt, aestimáltuk id est R 25 d –.

[Nota. Igazítás] Az bátyjának, Wicej Máténak ebből az paplanból tartozik Wicej Antal fordítani R 3 d –.

Kalmármarha jutott mind atyai két részből, mind anyai harmadból Wicej Antalnak

[Est] Egy kötés síkfonal.

[Est] Veres hajfonó jutott nyolc kötés, kötését tultuk d 75, teszen id est R 6 d –.

[Est] Szalagszí jutott tizenhat kötés, kötését d 40, id est R 6 d 40.

[Est] Rézlebegő jutott négy kötés.

[Non est] Négy evangelium, egy grammaticával d 50.

~~[Non est] Egy bokor papucs, –kapcával együtt.~~

[Est] Egy levél gombostó.

[Est] Négy bokor nyári kesztyű.

[Non est] Nyolc hüvely elegy-belegy kés.

[Est] egy papirosba takarva atlacselyem, aranyas selyemszéllel együtt.

[Est] Item más papirosban, elegy-belegy atlacselyem.

[Est] Item bakaselyem, egy papirosban takarva.

[Nota] Item síkfonal, nyolc kötés.

[Est] Jártatott almadin, hét levéllel.

[Est] Apró ónosszeg jutott numero 65.

[Est] 3/8. Fél sing veres dupla bársony.

[Est] Tarka szőrmateria, veres vesszős.

[Est] Sárga, kékes papucs, olának való övek, kék-veres-sárga.

[Est] Item két kötés síkfonal.

[Sunt] Egy paplanközép. Két bokor veres olvasó.

[Sunt] Három kötés rézdrót, egy kis iskatulya hegedűhúr.

[Nota] Bors jutott atyai két részből libr. 9.

Gyömbér jutott két részből libr. 4.

Az tutor mást ad.³⁴

Szekfű jutott egy fertály, d 175 [Pénzre tultuk].

Szerecsendió-virág fél font.

Szerecsendió nro 15 [Az tutor mast adgyon].

Anyai első harmadból

[Nota] Bors jutott libr. 5 ½.

Gyömbér jutott libr. 3.

[Az tutor mást ad.]

Szekfű jutott 10 lot.

Szerecsendió-virág 20 lot.

[Pénzre tultuk.]

Sáfrány jutott 6 lot.

[Az tutor mást ad.]

Az első anyai harmadból jutott fejíruhák Wicej Antalnak

[Est] Egy sáhos abrosz, aestimáltuk id est R – d 90.

[Est] Item egy csinálatlan, sáhos abrosz, id est R – d 90.

[Est] Harmadik is egy sáhos abrosz, aestimáltuk id est R 1 d –.

[Est] Negyedik is egy sáhos abrosz, aestimáltuk id est R 1 d –.

[Est] Ötödik egy krakkaj abrosz, id est R 1 d 50.

[Est] Egy veres vígű, vászonból csinált lepedő id est R 1 d 25.

[Est] Egy sáhos abrosz, aestimáltuk id est R – d 80.

[Est] Más sáhos abrosz, id est R – d 80.

[Est] Item egy krakkaj abrosz, id est R 1 d 50.

[Est] Más, annál alábbvaló krakkaj abrosz, id est R 1 d –.

[Est] Egy vékony lepedő, gylcs, id est R 1 d 25.

[Est] Más vékony lepedő, id est R 1 d –.

[Est] Egy csinálatlan abrosz, id est R – d 80.

[Est] Egy viselt, lengeteg lepedő, id est R – d 35.

[Est] Egy asszonyembernek való fodros, fejíring, id est R 1 d –.

[Est] Egy szép, recés előruha, id est R 1 d 50.

[Est] Egy szász módon csinált ing, ujj nélkül, id est R 1 d –.

Egy lengeteg, gylcs előruha, id est R – d 75.

[Est] Egy gylcs, recés kendő, aestimáltuk id est R – d 80.

[Est] Egy szkófiomos, új keszkenő, id est R 1 d 50.

[Sunt] Két kis vánkoshaj, veres szélesek, aestimáltuk id est R 1 d 25.

[Est] Egy hitván ingváll, id est R – d 50.

[Est] Más, egy hitván ingvállacska, id est R – d 10.

[Non est] Egy előruhába való rece, id est R – d 50.

[Sunt] Két darab ruha, egyik kitte, id est R – d 32.

Atyai két részből jutott fejrúha Wicej Antalnak

Három vánkös. Egy darab vászonnal, id est R 2 d –.

[Non est] Egy új lepedő, aestimáltuk id est R 1 d –.

[Est] Más, egy sáhos lepedő, id est R 1 d –. Item egy szakadozott lepedő, id est R – d 35.

[Est] Egy szakadozott, hitván, sáhos abrosz, id est R – d 25.

[Est] Egy veres vesszős, új abrosz, id est R 1 d –.

[Est] Item egy veres vesszős, fejrő rózsás abrosz, id est R – d 80.

[Est] Egy sáhos, vékony abrosz, fejrő szíl az közepiben, id est R – d 80.

[Est] Egy hitván, szakadozott, veres vesszős derékaljhaj, id est R – d 45.

[Est] Egy krakkai, sáhos abrosz, id est R 1 d 50.

[Est] Mégis egy sáhos abrosz, id est R 1 d –.

[Est] Egy veres vesszős fejrő rózsás, új abrosz, id est R – d 80.

[Est] Egy asztalkeszkenő, id est R – d 40.

[Est] Egy veres vesszős abrosz, id est R – d 40.

[Est] Egy szép, vékony, sáhos abrosz, id est R 1 d –.

[Est] Egy szakadozott szőszlepedő, id est R – d 20.

[Est] Egy szakadozott, vékony, sáhos abrosz, id est R – d 50.

[Est] Egy durva lepedő, id est R – d 90.

[Est] Egy derékaljhaj, veres vesszős az csúpja, id est R 1 d –.

[Est] Egy veres fonallal szűtt kendő, új, id est R – d 50.

[Est] Egy merő kékes rózsás, csinálatlan fivaljhaj, id est R 1 d 25.

[Est] Egy selymes, kékes derékaljcsúp, aestimáltuk id est R 2 d –.

[Est] Más is ugyanolyan selymes, id est R 2 d –.

[Est] Harmadik is egy kékes, selymes derékaljcsúp hajastól, id est R 2 d –.

[Est] Egy viselt, kékes derékaljcsúp, id est R – d 50.

[Est] Egy veres rózsás derékaljcsúp, id est R – d 80.

[Est] Egy selymes fevaljhaj, kékes rózsás, id est R 2 d –.

[Est] Egy veres rózsás derékaljcsúp hajastól, id est R 1 d –.

[Est] Item egy veres rózsás fivaljhaj, id est R 1 d –.

[Est] Item egy kékes, veres vesszős is, új fivaljhaj, id est R 1 d –.

[Est] Mégis egy kékes fivaljhaj, id est R – d 90.

[Est] Egy veres vesszős, fejrő rózsás derékaljcsúp hajastól, id est R – d 80.

[Est] Mégis egy veres vesszős derékaljcsúp hajastól, id est R – d 50.

[Est] Egy veres rózsás, új derékaljcsúp, id est R 1 d –.

[Est] Item egy kékes derékaljcsúp hajastól, id est R 1 d –.

[Est] Item egy derékaljcsúp, veres rózsás, hajastól, id est R – d 60.

[Est] Ugyanolyan derékaljhaj, id est R – d 60.

[Est] Egy új, veres rózsás fivaljhaj, id est R 1 d –.

[Est] Item egy veres vesszős, fejrő rózsás fivaljhaj, id est R – d 60.

[Est] Egy veres, vékony fivaljhaj, id est R – d 70.

[Est] Mégis egy veres rózsás fivaljhaj, id est R – d 80.

[Est] Egy merő kékes fél derékaljhaj, id est R – d 70.

[Est] Egy veres vesszős, fejrő rózsás, új kendő, id est R – d 50.

[Est] Egy kékes szőszkendő, id est R – d 32.

[Est] Egy veres fonallal varrott, viselt kendő, id est R – d 40.

[Est] Mégis egy veres fonallal szűtt kendő, id est R – d 50.

[Est] Másik is ugyanolyan új kendő, id est R – d 50.

[Est] Harmadik is olyan kendő, id est R – d 50.

[Est] Item egy sáhos kendő, id est R – d 50.

[Est] Egy kékes szőszkendő, id est R – d 25.

[Est] Egy kékes ágyfűtől való, id est R – d 60.

[Est] Egy veres vesszős fivaljhaj, id est R – d 25.

[Est] Egy kékes vesszős fivaljhaj, id est R – d 25.

[Est] Egy kitsin, paraszt előruha, id est R – d 25.

Ónszerszám az anyai első harmadból jutott Wicej Antalnak

[Sunt] Egy öreg óntál. Kettő annál kisebbek. Egy törött szilű óntál.

[Sunt] Mégis egy rossz, kis törött tál.

Két óntálnyer.

Egy harmadfél ejteles kanna.

Egy ejteles palack egy félejtelessel.

Egy csatornászakanna, item egy fél ejteles.

Mind együtt nyomnak libr. 32.

Item ónszerszám atyai két részből Wicej Antalnak

[Est] Egy kétejteles ónkanna.

[Est] Item két egy-egy ejteles ónkanna.

~~[Non est]~~ Egy négyszegű palack.

~~[Non est]~~ Egy félejteles kanna.

[Est] Egy öreg óntál. [Más ónszerszám fog helyében lenni mértékben.]

[Est] Más, egy törött szélű óntál.

[Est] Öt bécsi tál, egy rossz tálacska.

[Est] Egy új óntálynér.

Ezek mind együtt nyomnak libr. 45.

Réz-, vas- és egyetmásból atyai és anyai részből jutott Wicej Antalnak

[Sunt] Egy szép eskatulyás láda, aestimáltuk id est R 2 d –.

Egy nagy, temérdek aranyas puska, aestimáltuk id est R 6 d –.

Két réz gyortyatartó, id est R – d 75.

Egy szablyavas, aestimáltuk id est R – d 75.

Egy töltött, német nyereg id est R 1 d –.

Egy jó hevér, aestimáltuk id est R 2 d –.

Egy fékagy zabolástul, szügyelő, id est R 2 d –.

Egy hitván szablya, id est R – d 50.

[Non sunt] Két új paraszta rosta, id est R – d 20.

[Est] Két szórkárpit, id est R 1 d –.

[Est] Item egy hevér R 1 d –, egy laposvas d 75, id est R 1 d 75.

[Sunt] Három apróvas, d 24. Egy vasas veder, R 2 d –, id est R 2 d 24.

[Est] Egy hitván, lyukas vafazék, id est R 1 d –.

[Est] Egy háromköldökű zár, id est R – d 60.

[Sunt] Egy vasnyárs, aestimáltuk id est R – d 12. Egy setzelszék, aestimáltuk id est R 1 d –.

Egy hitván borsszita, d 10. Egy aranyas falú, d 20, id est R – d 30.

Két mérőserpenyő, id est R – d 75.

Egy öreg famedence, id est R – d 12.

[Non sunt] Egy fél borító s négy fatálynér, id est R – d 6.

[Sunt] Egy ónos pléhkorsó, id est R – d 10.

Egy hitván pléhpalack, id est R – d 6.

Egy sing vas, egy karózókaor, egy vaskarika, id est R – d 16.

[Non sunt] Két szál új instrang, d 6, két hitván kapa, d 8, id est R – d 14.

Faszerszámból jutott Wicej Antalnak

[Est] Az első házban egy mennyezetes nyoszolya, aestimáltuk id est R 10 d –.

[Nota. Előaggya az tutor.] Item jutott egy vég fekete közigler, id est R 12 d –.

Ebből kell fordítani az négy atyafiainak R 7 d 63.

[Est] Jutott egy láda, mely vagyon az belső boltban, id est R 1 d –.

[Est] Más, öreg láda, aestimáltuk id est R – d 75.

[Nota] Jutott tíz hordó. Item csebrekből, szőlőhordó botból és azon kívül is egyéb dibdabból, id est R – d 70.

[Est] Egy pincetok, három régi palack benne, aestimáltuk id est R 1 d 50.

[Est] Egy pulhak puska, aestimáltuk id est R 2 d –.

[Nota] Egy sárgaréz medence, aestimáltuk id est R 2 d –.

[Non est abroncs] Egy kis vasabroncs, d 50. Egy hegyes tőr, R 1 d –, id est R 1 d 50.

Rámába csinált képek atyai és anyai részből jutottak Wicej Antalnak

[Sunt] Első az Philep apostol képe.

Az Charitas képe.

Chaius Caligula képe.

Octavianus Augustus képe.

Domitianus császár képe.

Neró császár képe.

Mausoleum képe.

Item egy hitván, veres szőnyeg.

Az Zeller Ferenc házánál az minemű marhák Wicej Antalnak jutottak, rend szerént így következnek

Egy hitván derékalj, egy szórkárpitba kötve, öt vánkoss hozzá, aestimáltuk id est R 3 d –.

Fejírúhából jutott Wicej Antalnak, az melyet megaestimálván teszen egy summában id est R 9 d 55.

Ónszerszámból jutott ugyan az Zeller Ferenc házától Wicej Antalnak

[Sunt] Két öreg óntál.

Egy közép tál. Három apró files tál.

Egy mosdó korsó.

Egy ejteles ónkanna.

Item négy fél-fél ejteles kannák.

Mindezek nyomnak együtt libr. 33, teszen R 8 d 25.

N. Item ezeken kívül jutott két réz gyortyatartó.

Item hasonló vas és egyéb dibdabból, mely teszen egy summában id est R 18 d 7.

Summa id est R 38 d 87.

Szőlőörökségből jutott Wicej Antalnak első anyai harmadból és atyai két részből

[Est] Hojában jutott másfél hold szőlő, az mely szőlőnek egyfelől szomszédgya Baczi Jánosné Wicej Anna asszony szőleje, másfelől az bátyya, Wicej Máté szőlejek szomszédtságában és köztök.

[Est] Az fenesi határon csórén való szőlőből jutott két hold szőlő.

[Est] Ugyan Wicej Antalnak Fenesen az két szőlőből fél hold jutott.

[Est] Item, ugyan Fenesen jutott fél hold szőlő, az Fenesi Mártonné és Wicej Tamásné szőlejek szomszédtságában.

Az mely szőlők mind együtt tesznek négy holdot és egy felet.

Szántóföldek jutottak Wicey Antalnak első anyai harmadból és atyai részéből

Nadasteri alatt, innét az Nádason, az híd mellett, az Szekeres János földje felől, az melyben vagyon mindenestől cub. 8. Ennek az fele jutott Wicey Antalnak, úgymint cub. 4.

Az mely négyköblös földet aestimáltuk id est R 45 d –.

Item az borhanczi oldalon mintegy cub. 4, aestimáltuk id est R 6 d –.

Item az Harsongart mellett, az Thordara felmenő országuta mellett, mindenestől megyen bele cub. 20.

Ennek az fele jutott Wicey Antalnak cub. 10. Az mely tízköblös földet aestimáltuk id est R 50 d –.

Item Tuzokmál alatt, melynek egy felől szomszéggya Varga György földje, más felől Fenesi Márton földje, melyet Borbeléy Mártonné-Bálintné vetett volt zálagban, ki-ről adóslevél vagyon, de hány köblös, nem tutták megmondani. Ennek az fele jutott Wicey Antalnak, aestimálták id est R 12 d 50. Búza jutott Wicey Antalnak cub. 10.

Lábasmarhákból az mi jutott Wicey Antalnak mind az két részről

Wicey Antalnak jutott öt tehén, melyek között borjús is vagyon, eggyel-mással becsülöttük az öt tehént id est R 26 d 50.

Item jutott két tulok Wicey Antal számára, melyet aestimáltunk id est R 12 d –.

Fejősjuh jutott Wicey Antal számára numero 20, ezeknek vadnak bárányi numero 18, mely megnevezett juhokat az bárányokkal együtt aestimáltuk id est R 24 d –.

Meddő juh kosokkal együtt numero 4.

Milvara jutott numero 8.

Egyiket tudván d 80, teszen id est R 9 d 60.

Fejőskecke jutott numero 2, az kettőt tuttuk id est R 1 d 25.

Wicey Antal inventariumának vége, az mi az házak divizióját nézi, és az külső jószágot.

Ez mellett az Nagy Ferenctől maratt kevés jókat, az Wicey Máté inventariumában meg vagyon írva.

Következik rend szerint az Wicey János jovai, az mi őneki is jutott első anyai harmadból és atyai két részéből

Legelsőben az Istenben elnyugott Wicey Máté uram testamentoma szerent, tanúságára és idegen országban való peregrinálására mint szinte az több atyafiainak, nényyéinek kiházásításokra és bátyainak tanúságokra elsőben megadtuk, azonképpen neki is megadtuk az százötven aranyforintot. [Est]

Aranyforintokból és pénzből az anyai első harmadból és atyai két részéből jutott Wicey Jánosnak

[Sunt] Vadnak valami termésaranyak, az melyeket öszveelegyítvén, úgymint az anyai első harmadot atyai két résszel, jutott Wicey Jánosnak termésaranya tizenkét nehezék.

[Nota. Non est] Item Wicey Jánosnak az első anyai harmadból jutott százötven aranyforinttya, id est numero 150.

[Nota. Non est] Az atyai két részéből is jutott aranyforinttya Wicey Jánosnak száznyolcvanhat, id est numero 186.

1630. die 15. Maii. Ez numero 336 aranyról és Nagy Ferencről jutott numero 6 aranyról az tutor ilyen számot ad: az mely függő Jancsinak jutott, az több atyafiak kifizetésében adott numero 155 aranyat. Item az házból való kifizetésre adott numero 175, az mint ezek az inventariumból constálnak. Így maradt meg nro 12, melyet megadott pogán-penzül való monetában.

Tallérokából is anyai első harmadból és atyai két részéből jutott Wicey Jánosnak

[Nota. Non est] Első anyai harmadból jutott tallér száznegyven Wicey Jánosnak, id est numero 140.

[Nota. Non est] Atyai két részéből jutott százhetvenöt talléra, id est numero 175.

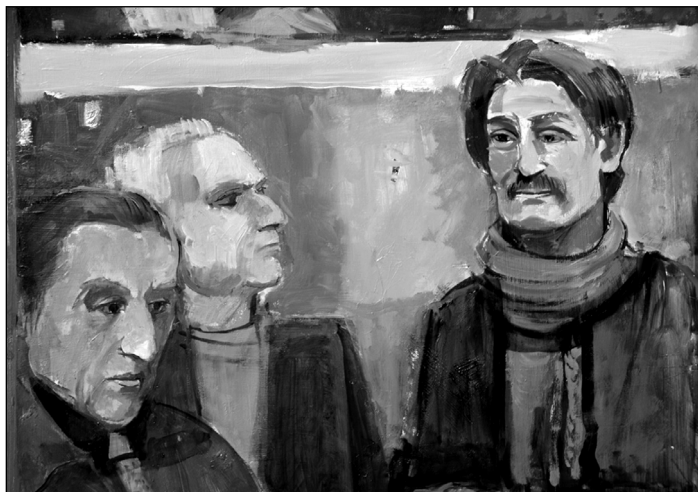
[Est] Wicey Jánosnak attunk részen kívül, mint az többinek, egy hegyes gyémántos gyűrűt.

[Est] Item egy pecsétnyomó aranygyűrűt, melyben az atya címere vagyon meccve, item egy befoglalatlan törkez. [Est törkez]

■ JEGYZETEK

1. Kovács Kiss Gyöngy: A kolozsvári osztóbírák intézménye. In: Uő: Rendtartás és kultúra. Századok, mindennapok, változások Erdélyben. Mentor Kiadó, Mvhely, 2001. 25–39.
2. A lakberendezési tárgyakat, ékszereket, öltözeteket, könyveket illetően lásd Jakó Zsigmond: Az ott-hon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron (Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához). In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Buk., 1957. 361–393; Kovács Kiss Gyöngy: Polgári viselet és ékszerek a 17. századi Kolozsváron; Könyvek a kolozsvári polgárok 16–17. századi hagyatékaiban. In: Uő: Rendtartás és kultúra. Századok, mindennapok, változások Erdélyben. Mentor Kiadó, Mvhely, 2001. 40–59.

3. Flóra Ágnes: Kolozsvári ötvösregesztrum (1549–1790). In: Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények. Bp., 2003. 25–74. Az osztálylevelek tételei gyakran szerepelnek a Szabó T. Attila szerkesztette Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kötetekben.
4. Fasc. I. 132. 1v.
5. Kolozsvár város levéltára (KvLvt) Fasc. I. 132. 31–31v.
6. KvSzám (Kolozsvári számadáskönyvek Kolozsvár város levéltárában) 8/XIV.15–16; 9/XXXV.5b–7; 12b/VII.761, 774, 784–786, 793, 801, 814; VIII. 2.8; 13a/VI. 4, 6, 8, 19; XVI. 11; XVI. 8, 16, 38, 44, 51; 13b/IX. 5, 16, 20–21, 36; 14a/I. 10; XXII. 13, 17–18, 41; XXV. 25, 36, 47, 72–73; 15a/IV. 57; 15b/VIII. 10; XVIII. 25–26. – Lásd Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közreadja Pap Ferenc. Kriterion Könyvkiadó, Buk.–Kvár, 2000.
7. KvSzám13a/XXVI. 23.
8. Fasc. I. 132. 18v, 25v.
9. Kiss András: Egy XVII. századi kolozsvári irodalom pártoló polgár. In: Uő: Források és értelmezések. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1994. 191.
10. Fasc. I. 132. 9, 22.
11. KvSzám 13b/V. 256, 258–260; 14a/XVIII. 135–136. – Lásd Kiss András: i. m. 193.
12. 14a/XVIII. 135.
13. Kiss András: i. m. 189–194.
14. Kiss András: i. m. 192.
15. A későbbi időpontban végzett számbavétel során a lapszélre írt megjegyzéseket szögletes zárójelben közöljük.
16. Az összeget nem írták be.
17. Az előző négy sorra vonatkozik.
18. A következő hat tételt bekeretezték.
19. A tételt bekeretezték.
20. A megállapítás az egész bekezdés tételeire vonatkozik.
21. A megjegyzés az előbbi tételre is vonatkozik.
22. A megjegyzés az előbbi tételre is vonatkozik.
23. A megjegyzés az előbbi tételre is vonatkozik.
24. Kiolvashatatlan szó.
25. A megállapítás az első két tételre vonatkozik.
26. A megállapítás a bekezdés többi tételére vonatkozik.
27. A megállapítás az egész bekezdésre vonatkozik.
28. A következő két tételre vonatkozik.
29. A megállapítás a bekezdés első négy tételére vonatkozik.
30. A megjegyzés a bekezdés első hat tételére vonatkozik.
31. A megállapítás a bekezdés valamennyi tételére vonatkozik.
32. A lapszálon e tételre vonatkozóan NB megjegyzés.
33. A megjegyzés más írással, a lap szélén.
34. A megállapítás a fennebbi két tételre vonatkozik.

TOLDI ÉVA

HOVATARTOZÁS-TUDAT, NYELVVÁLTÁS, POÉTIKAI TAPASZTALAT

■ Kevesen fogalmazták meg olyan egyértelműen író, irodalom és identitás összefüggését, mint Kosztolányi Dezső: „Magyar író az, aki magyarul ír” (Kosztolányi 1990²). Kosztolányi a nyelvet a legtágabb értelemben fogja fel, a szavak mellékjelentését kulturális diskurzusként értelmezi, amely magában foglalja egy nemzet kulturális örökségét, teljes hagyományát is. Humboldt követője ekkor, aki azt állítja, hogy „minden nyelvben sajátos világszemlélet rejlik”, egy új nyelv elsajátításával új szemléletre teszünk szert, csak hogy ez mindig részleges, mert a saját világszemléletünket visszük rá az idegen nyelvre (Szegedy-Maszák 2010. 537.). Viszont amikor a huszadik század végének jellegadó elbeszéléseiről, azok poétikájáról beszélünk, és azt állítjuk, hogy meghatározó társadalmi eseményét, a migrációt történetein, a kulturális és politikai diaszpóra azon elbeszélésein keresztül lehet megérteni, amelyek a köztes lét tapasztalatát szolgáltatták meg, azt látjuk, hogy a nemzeti, a kulturális és a nyelvi identitás tapasztalata nem esik szükségszerűen egybe.

Különbség van valódi kétnyelvűség és nyelvváltás között, az írás nyelvének eldöntése azonban mindig egyértelmű elhatározás kérdése, így „a legtöbb egységesnek mondható szöveg adott nyelvhez, azaz kultúrához kötött” (Szegedy-Maszák 2000. 101.). Még akkor is, ha egyetértünk Fejtő Ferencsel, aki az *Érzelmes utazás* című könyve előszavában, amelyet az ötvenhárom év utáni újrakiadáshoz írt, azt állítja: „Zágrábban, Ljubljánában, Dalmáciában ma is ott-hon érzem magam, mint ifjúkoromban. »Zwei Seelen wohnen ah! in meiner Brust«, de talán több lélek is lélegzik ott, mint kető. Gyermekkorom óta babonának tartom azt a felfogást, hogy az embernek mindenáron egyetlen identitásra kelljen szorítkoznia” (Fejtő 2008³. 15.). A huszadik század a kettősség, a hibriditás, a töredékesség identitásformáit is létrehozta.

Dolgozatom tárgyául azért választottam Agota Kristof, Terézia Mora és Melinda Nadj Abonji kötetaineinek vizsgálatát, mert mindhárman nagy szerepet szánnak a migráció

során új perspektívába került identitásuk definiálásának, problematizálják származás és hovatarozás kérdését, amelyek kódjai specifikus kulturális helyzetben jelenítik meg őket.

Az identitás topográfiája

■ Agota Kristof Magyarországon született, huszonegy éves korában az osztrák–magyar zöldhatáron keresztül emigrált, Svájcban telepedett le, francia nyelven írott művei váltak ismertekké. Melinda Nadj Abonji a Vajdaságban született, gyermekként került családegyesítés címén már ott élő vendégmunkás szüleihez Svájcba, ma is ott él, németül ír. Terézia Mora Magyarországon született, minden bizonnyal német családi háttérrel rendelkezik – a szerző mára kialakította magánmitosztát e kérdésben, még a valódi nevet sem árulja el –, kétnyelvűségben nőtt fel, a rendszerváltozásokra távozott, Németországban él, németül ír.

Hányféle paradigma mentén lehet meghatározni a magyar irodalmat és elhelyezni az említett szerzőket? Agota Kristof neve párizsi *Irodalmi Újság* és a *Magyar Műhely* hasábjain, a franciát emigrálása után sajátította el, igazi nyelvváltó író, azóta kizárólag franciául ír. Része a svájci, a francia/frankofón és a magyar kulturális paradigmának. Vannak értelmezők, akik szerint a francia irodalomtörténet bizonytalan a hovatarozását illetően (lásd Bende).

Melinda Nadj Abonji kezdettől fogva németül ír. Tavaly kapta meg a német, majd a svájci legjobb könyvtér járó irodalmi nagydíjat, a svájci és a német irodalom része. Esetében az a kérdés, vajon része-e a vajdasági magyar irodalomnak s azon túl az egyetemes magyarnak is. A német irodalom nem bizonytalan, német nyelvű szerzőnek tartja, és mivel mára már a *Gastarbeiterliteratur*, a *Literatur der Betroffenheit*, a *Gastliteratur*, a *Nicht nur deutsche Literatur* vagy a *Migrationsliteratur* politikailag nem korrekt fogalmak, és esztétikai tekintetben sem állják meg a helyüket, az újabb elméleti szövegek szerint „német nyelvű írónő interkul-

turális háttérrel” (*deutschsprachige Autorin mit interkulturellem Hintergrund*).

Terézia Mora interjúiban olvashattuk, hogy csak németül publikált, magyarul csak feljegyzései, jegyzetei vannak. Szegedy-Maszák Mihály *A magyar irodalom történetében* magyar íróknak nevezi, éppúgy, ahogy Agota Kristofot (Szegedy-Maszák 2007. 831.). Terézia Mora az osztrák határ mellett egy kis faluban született, ahol a magyar mellett a német és a horvát nyelvet is beszélték az emberek. A származás mellett az ide sorolást a szerző témái is támogatják: különösen első kötetében találta meg a kritika a határ menti kisváros jellegzetes helyszíneit és figuráit. Füzi László lényegesebben disztigvál, amikor azt mondja, számára nem is kérdéses, hova kell sorolni: „írásait a magyar irodalom részeként olvastam, mi több, fordításban is magyar nyelven írott elbeszéléseként”. Magyaroként való olvasásának indoka pedig az, hogy rá lehet ismerni a tájra, ahol gyermekkorát töltötte: „Ezt a falut-faluképet életem kitörölhetetlen részeként őrzöm magamban, hiszen arra a falura utalnak, amelyikben magam is felnőttem” (Füzi 2001). Terézia Mora ma a német nyelvterület jelentős alkotója, de számos interjújából kiderül, Németországban masszív idegenségtapasztalattal találta magát szemben. Sokat kellett harcolnia a disztigválásért, ugyanúgy idegenként, bevándorlóként tekintettek rá, mint a más kultúrkörből származó vendégmunkásokra. Ma is fő kérdés minden interjú során a magyar származás mibenléte. Első kötetében a recepció felfedezni vélte a német tájnyelvnek azon regionális változatát is, amelyet szülőfaluja környékén beszéltek. Esetében a német nyelvterületen a regionális identitás specifikumai ugyanolyan fontos szerepet játszottak, mint ha valódi nyelvvaltó író lett volna, holott arról van szó, hogy nemcsak a német, hanem a magyar esetében is megilleti az *anyanyelvi beszélő* státusa, ami nem azonos identitásával, de nem is pusztán nyelvi kérdés, hanem összetett identitástapasztalatok megfogalmazására vagy felszínre juttatására is alkalmassá válik.

A recepció többé-kevésbé egyetért azzal a megállapítással, hogy az idegen nyelven is alkotó magyar anyanyelvű szerzők életművének feldolgozása – némelyek szerint részben, mások szerint elsősorban – a magyar irodalomtudomány feladata, amely meglehetősen mostohán bánt a két nyelven író szerzőkkel, általában csak magyar nyelven megjelent köteteket méltatta, ha méltatta. Még rosszabb a helyzet a nyelvvaltó írókkal, akik egyenesen „vesztésglistára” kerülnek.¹ Agota Kristofról Esterházy Péter is azt állít-

ja: „nem magyar szerző, hanem svájci vagy francia, minthogy franciául ír”.² Ez a szemléletmód mára tarthatatlanná vált. „Ismerve... Kristof nagyon is erős kötődését szülőföldjéhez, ismervé gondolkodásmódját [...] én őt olyan frankofón íróknak nevezem, aki semmiképpen sem rekeszthető ki az egyetemes magyar irodalomból” – mondja *Az analfabéta* című könyvének fordítója (Petőcz 2007. 87.). Szegedy-Maszák Mihály szerint a 20. század magyar irodalmának jelentős része az országhatárokon kívül keletkezett, az idegen nyelven alkotó írók pedig a magyar irodalom függelékének tekinthetők (Szegedy-Maszák 2007. 831.). Mintegy a mostoha bánásmód ellenpéldájaként, a balkáni nagyvonalúság jelölőjeként Bányai János egy másik nemzeti irodalom képviselőjét említi. Szerinte Aleksandar Hemont a boszniai irodalom fenntartások nélkül öleli a kebelére, sajátjáték tartja számon.³ Ehhez viszont hozzá kell tenni, hogy nem feltétel nélkül: állandóan kétnyelvűségét is számon kéri, a befogadás feltétele, hogy Hemon bosnyáknak vallja magát, és írjon is bosnyák nyelven.

Az identitásreprezentáció formái

■ Az említett szerzők szövegeiben az identitás szempontjából jellegzetes toposzok: a nyelv, a migráció kiváltotta új helyzet, a saját és idegen megfogalmazása jut centrális szerephez. Ha a multikulturalitást a Stuart Hall-i felfogás nyomán etnikai szubkultúrák találkozásaként fogjuk föl, elfogadhatjuk Szigeti L. László érvelését is, miszerint a multikulturális szöveget egyfajta „írástechnikai konzervatívizmus” jellemzi (Szigeti 2002. 415.), ami esetünkben nem értékítéletet jelöl, csupán azt jelenti, hogy jól követhető története van, és hangsúlyosan ezek köré a toposzok köré épül. Mindhárom alkotó regényei és elbeszélései – különösen az elhagyott diktatúra világát megjelenítő – rendkívül szigorú és különösen zárt világot képeznek le, jellegzetes tér- és határreprezentációkkal, testfelfogással, többnyire nélkülöznek mindenfajta megszépítő nosztalgiait, sokkal inkább test és lélek tűrőképességének határai foglalkoztatják őket. Dolgozatomban ezúttal csak a nyelvfelfogás tematikai és poétikai vonatkozásaira korlátozódhat.

A nyelviség tematizálása.

Anyanyelv – titkos nyelv – ellenséges nyelv

■ A nyelv mindhármuk esetében meghatározó identitásjelölő toposz. A nyelvvaltás tematikusan Agota Kristof regényeiben jelenik meg közvetlen módon, elsősorban *Az*

analfabéta című, *Önéletrajzi írások* alcímet viselő kötetében. A nyelvválasztás Agota Kristof számára kényszer, Melinda Nadj Abonji számára szükségszerűség volt, egyedül Terézia Mora élhette meg mint a határok kinyílásának eseményét, a választás szabadságának lehetőségét. Ebből következően az első kettő számára a nyelv váltás sorseseemény, a nyelvhez kötődő asszociációk traumakérdésként jelennek meg, míg ez a vonatkozás legkevésbé Terézia Mora szövegeiben mutatkozik meg.

Agota Kristof az anyanyelv iránti feltétlen bizalmat tematizálja. A bizalmatlanság mozzanata a titkos nyelv felfedezésével kezdődik: „Mondták, hogy a cigányok, akik a falu szélén telepedtek le, egy másik nyelven beszélnek, de azt gondoltam, hogy az nem igazi nyelv, az csak valamiféle kitalált nyelv lehet” (Kristof 2007. 28.). Mivel a nyelv a diszkrimináció más formáival is társul – a cigányoknak megjelölt poharaik vannak a falu kocsmájában –, a figyelem nem elsősorban a nyelv nem értésére, hanem az idegenségre összpontosul.

A lokális referenciális jelzések közé tartozik, hogy Terézia Mora első, *Különös anyag* című novelláskötetében az anyanyelv bizonyul ellenséges nyelvnek. „A tanárnő épp most magyarázta el: Aki úgy beszél, ahogy nálunk beszélnek a családban, az fasiszta. Aki az anyámhoz jár magánórára, az az ellenség nyelvét tanulja” (Mora 2001. 99.). De ellenséges az a nyelv is, amelyet a határ mindkét oldalán beszélnek.

Agota Kristof a nyelvek egymás mellett élését nem természetes állapotnak, hanem harcnak fogja fel. Így válik ellenséges nyelvvé a katonák nyelve, előbb a német, majd az orosz. Ez a nyelv nemcsak a nyelvi identitás, hanem a személyi integritás veszélyeztetésével is fenyeget, ezért ignorálásuk a passzív rezisztencia jele. De számára az új, választott nyelv is gyakran bizonyult ellenségesnek: „Több mint harminc éve beszélek, húsz éve írok is franciául, de még mindig nem ismerem. Nem beszélem hiba nélkül, és csak szótár gyakori használatával tudok rajta helyesen írni. Ezért hívom a francia nyelvet is ellenséges nyelvnek” (Kristof 2007. 30.).

Az irodalom nyelve

■ Agota Kristof számára a francia az irodalom nyelve. A nyelv birtoklásának hiányáról szerzünk tudomást: „Tudom, hogy soha nem leszek képes úgy írni franciául, ahogy a született francia írók írnak, úgy írok tehát, ahogy tudok, a tőlem telhető lehető legjobban” (Kristof 2007. 61.). Regényei – különösen *A Nagy Füzet* – a diktatúrára való reagá-

lás viselkedéssémáit képezik le. Szövege az elhagyott világot jelzi referenciálisan, de ahhoz semmi nosztalgia nem fűzi. A főhős ikrek a kegyetlenséget gyakorolják, testük tökéletes kontrolljára törekednek, mintegy válaszként az idegenségre, sajátuk téve meg az idegenséget. Kiirtják magukból az érzelmeket, hogy ne fájjon nekik, ha szidalmazzzák őket, de ne érzékenyüljenek el a szép szavaktól sem. Írásgyakorlatokat végeznek, és az érzelmeiket kifejező szavakat kerülik: „Azt írjuk, hogy »Sok diót eszünk«, és nem azt, hogy »Szeretjük a diót«, mivel a »szeret« szó bizonytalan szó, nem pontos és nem tárgyilagos. [...] Azok a szavak, amelyek érzéseket jelölnek, igen homályosak, jobb, ha kerüljük a használatukat, és ragaszkodunk a tárgyak, az emberek és önmagunk leírásához, vagyis a tények hű leírásához” (Kristof 2006². 30.). Nagyanyjuk nem sokat törődik velük és a nevelésükkel, de egyik legfontosabb életelvét így foglalja össze, amikor a fiúk közlik vele, hogy most az ölést gyakorolják: „Igazatok van. Jó, ha tud ölni az ember, amikor muszáj” (Kristof 2006². 48.).

Melinda Nadj Abonji regényének nyelvisége ezzel szemben a nyelvi perfekcionizmust, a tökéletes nyelv váltás helyzetét mutatja meg. A tökéletes nyelvtudás hiányának diszkriminatív eseteit szülei, az első generációs vendégmunkások példáján szemlélteti. Az elbeszélő nagy empátiával említi, hogy édesanyja sokáig „gelbe Regen”-nek mondta az aranyesőt, az állampolgársági vizsgán pedig megbukik, mert összetéveszti a Sudel (mocsok, szenny) szót a Strudellal (rétes). A magyar szólások, közmondások, nép- és műdalok fordítása, magyarázata egyértelműsíti a közeget, amelyről beszél, amelyre utal. Ugyanakkor a délszláv vendégmunkások svájci németiségét, német nyelviségét is megidézi. Szerbül viszont nem tud a narrátor, s amikor megismerkedik egy a háború elől Svájcba menekülő fiúval, az angol lesz a kommunikáció nyelve. A nyelv a többszörös idegenség pozíciójában van: Svájcban nem igazi német, de nem is igazi svájci, elhagyott országában a kisebbséghez tartozó, a többség idegenként jelenik meg.

A recepció rendre megemlíti kivételes nyelvi teljesítményét: „Micsoda nyelv! Micsoda fantázia!” (Müller 2010) „Abonyi története kiváló, de az igazi élményt a regény nyelvezete jelenti” (Becker 2010). „Nyelve nagyon szép”, „dallamos és ellenállhatatlan” (Diener 2010). De azt is hozzátézik, a szerző maga „egy leheletnyi kedves, svájci-német akcentussal” (Sternburg 2010) beszél. Némi malíciával említik azt is, hogy regényében a svájci német kifejezéseket rendre átírja német irodalmi nyelvre, vagy gyak-

ran reflektál rá, hogy egy-egy szó, kifejezés hogyan hangozhatna Svájcban, magyarázatot fűz hozzá. A nyelvi pontosság és minuciozítás, a teljes körű nyelvi beilleszkedés, a tökéletes nyelvtudás bizonyítása, az irodalmi nyelv birtoklásának bemutatása jellemzi.

Terézia Mora legújabb, *Az egyetlen ember a kontinensen* című regényében váltakozik a virtuális világ a fiktív világgal, beszél a párbeszéddel és a narrátori kommentárral. De a nyelvek is keverednek. A munkahelyi kommunikáció nyelve az angol. A nyelvek követik a munkahelyi interakciót:

„Oh, I am sorry, mondta Kopp csikorgó hangon. I did not want to hurt you.

You did not hurt me.

Kopp megint sorry volt, ha rosszul fejezte volna ki magát. Tudod, English is not my mother tongue. Azt hiszem, azt kellett volna mondanom, hogy harm you. Nem, ez sem a megfelelő kifejezés. Nem is tudok ártani neked. Tudod, mire gondolok: harmadszor is sajnálatomat szeretném kifejezni. Megígérem, hogy mostantól jó leszek, But please, Anthony, never ever talk to me like this” (Mora 2011. 34.).

Az idézett példákblól is kiderül, hogy az angol kommunikáció meglehetősen egyszerű formában és nyelven zajlik, s hogy ennek következtében az egyik fél mindig törvényszerűen alulmarad az érvelésben.

Ebben a regényben – bár változatos a multikulturális társaság: van közöttük angol, amerikai, örmény, görög, orosz, a főhős, Darius Kopp keletnémet, felesége, Flora Meier pedig magyar – nem csupán a nemzeti, hanem a főhős egyéni identitása a fő téma. Korunk hőse a világ lustája, aki ugyanúgy metafizikai dimenziók közepette közvetíti világrzését, mint például Csehov alakjai.

Az alteritás tapasztalatának hatása a poétikai megformáltságra

■ Agota Kristof majdhogyanem csak alanyból és állítmányból álló tómondataival újdonságot vitt a francia irodalomba. A legnagyobb feltűnést viszont igeidő-használata keltette. A *Nagy Füzet* végig jelen időben íródott. „A francia nyelv múltidőhasználatát közismerten bonyolult egy nem anyanyelvi beszélő számára, a jelen idő tehát »kényelmesebb« megoldást jelentett az írónak. A *Nagy Füzet* nem vált idősíkot, az, ami történik, az most, ebben a pillanatban történik, még akkor is, ha érzékeljük a történet múltbeliségét. Ugyanakkor [...] a kortárs francia irodalomban éppen az utóbbi évtizedekben jelent meg, és lett népszerű a történetmesélésben a jelen idő mint lehetséges

forma” (Petőcz 2007. 73–74.). A redukált nyelv és stílus, egyszerű nyelvhasználat általában is a nyelvváltó vagy két nyelven író szerzők írástechnikai jellegzetessége. Gondolhatunk ezen a helyen a szintén több nyelven író Beckett Godot-jára, melyben a csönd válik a nyelvi kifejezés végső állapotává. De hozzám közelebbi példákra is hivatkozhatom: Vasko Popa román származású író szerb nyelven írott versei is kifejezetten jelzesszerű, puritán jelhasználatával vitt új hangot a szerb irodalomba, ezen a helyen talán elég két versciklusára, *A kis dobozra* vagy *A kavics álmára* utalni. És egy vajdasági példa: Domonkos István, miután megírja *Kormányeltörésben* című paradigmaértékű versét a migráció idegenségéről, versét úgyszintén a „Nem gondolni kollektív / nem gondolni privát”, vagyis nem gondolni sehogyan sem, nem is gondolkodni gondolatával zárja. A versbeszélő agrammatikus töredékeket illeszt egymás mellé, s eközben nem leírja és ábrázolja a nyelvvesztést, hanem a maga tragikusságában, tragikomikusságában, iróniával és szarkazmussal – felmutatja. A vers végére pedig a minden mindegy gesztusával még az agrammatikus kifejezőmód lehetőségességét is felfüggeszti, nem a beszéd képtelenségét panaszozza fel immár, hanem eljut a mondhatatlansáig, amin túl a közösségét veszített ember magánya sem jeleníthető meg, mert utána nincs már semmi, csak a csönd. A migráns írók tapasztalatára gondolva talán nem véletlen, hogy Svédországba való költözése után Domonkos István hosszú időre elhallgatott, és bár néhány verset még írt, sőt *YU-HU-RAP* címmel kötete is jelent meg, vajdasági tevékenységével együtt költői munkássága is lezárult.

Terézia Mora nincs ráutalva az egyszerűsítés eljárásaira, megengedhet magának némi lezserséget és pongyolaságot is. Német kritikusai a szövegében előforduló szóképi eredetiséget, furcsaságot emelik ki, amelyek „részben németesített magyar kifejezések” (Urfi 2011). Főleg a *Különös anyagban* alkalmazza ezt az eljárást. Ha „egy idiómát, szófordulatot tükörfordításban beillesztek a szövegbe – nyilatkozta –, vagy azt írom németül, hogy »elvadult tájon gázolok«, »dolgozni csak pontosan, szépen« – ezekről csak én tudom, hogy idézetek, az olvasónak egyszerűen idegenül hatnak... Aki meg ráismer a magyar háttérre, annak »insider vick«” (Urfi 2011).

Melinda Nadj Abonji tökéletes stílusát dicséri a kritika. Regényének újdonsága nem abban keresendő, hogy a vajdasági magyar identitás kérdéséről még senki nem beszélt – hosszasan lehetne sorolni például a

Gastarbeiter figuráját a vajdasági magyar irodalomban, s a legutóbbi háború sem tematikai ritkaság –, még csak nem is poétikai jellegű. Újdonságát célközönsége határozza meg. Célközönsége ugyanis az a domináns társadalmi közeg, amellyel a narrátor kommunikál, amelynek hiányos ismeretei lehetnek a térségről. A regény éppen ezért teheti fel koncentráltan a legfontosabb identitáskérdéseket, és jeleníthet meg identitásmozzanatokat aprólékosan.

Az elbeszélői identitás szempontjából érdemes felemlíteni, hogy Agota Kristof *A Nagy Füzetének* a diktatúra idejét reprezentáló narrátor főhősei többes számban beszélnek, identitásukról még az sem derül ki teljes bizonyossággal, hogy valóban ikrek, vagy csak elképzelik a többes identitást. A mi-tapasztalat az egyezményes rossz poétikai kifejezésére szolgál. Melinda Nadj Abonji pedig a hűgával való szoros, azonos élményeket és életminőségeket közlő mi-identitásról vált át énre, amikor szakít a belletörődő vendégmunkásszereppel, amelyet szülei erőltetnek rá, ily módon lázad a sztereotípiák ellen, melyek előírják gondolkodás- és viselkedésmódját, s elindul saját identitáskeresésének útján.

Végezetül

■ Agota Kristof, Terézia Mora és Melinda Nadj Abonji regényeinek olvasata azt a következtetést sugallja, hogy nem – vagy nemcsak – a születés, a származás határozza meg az identitást, s a nyelvet sem mondhatjuk reflektálatlan identitásjelölőnek, ezek a szövegek „nem a nyelv révén kapcsolódnak a magyarsághoz” (Szegedy-Maszák 2007. 831). Nyelv és identitás összetartoznak, de nem oly módon, hogy meghatároznák egy-

mást, kizárólagossá tennék összetartozásuk módját. Az identitást a kulturális örökség egészéhez, a hagyományhoz való viszonyulás teremti meg. A most vizsgált szerzők munkáinak olvasástapasztalata, hogy nyelvet váltani nem jelent automatikus és azonnali identitásváltást is, a régi, a lecserélt még sokáig – és gyakran nem is túl rejtett háttértextusként, néha kulturális tapasztalat formájában, máskor a nyelviség tematizálásával vagy a kifejezés logikájának alkalmazásával – ott munkál az új háttérben, meghatároz világszemléletet és poétikát egyaránt. Kosztolányit nem kell hatályon kívül helyezni, legfeljebb némileg felülírni. A nyelvváltó írók nyelviségükkel és több kultúrára való utalásaikkal kitágítják a nemzeti kánont. Identitásukra reflektálva „átírják” a nemzeti identitást, és elmozdítják a deterritorializáltság irányába. Ugyanakkor nem véletlenül említettem a kettős, sőt hármas paradigmát és a regionális hovatartozás-tudatot. A mai vajdasági magyar irodalomnak is egyik központi kérdése, hogy hova tartoznak az írók, akik a migrációt választották, de esetenként csak az anyaországig jutottak, váltottak-e ők nyelvet és identitást, perspektívát, hogyan látják és látattják a sajátként elképzelt idegenség kontextusát. Léteznek-e párhuzamos paradigmák, szükség van-e behatárolásra, vagy az irodalmat – különösen a nyelvváltó irodalom egyre bővülő és új komponensekkel gazdagodó jelenségét – egy új, jellegéhez hasonló, „mozgó” fogalom segítségével is lehetséges leírunk, olyan rizómahálóként kell értelmeznünk egyre inkább, amely több ponton is áttöri a hagyományos, nemzeti irodalomról szóló diskurzusainkat.

■ JEGYZETEK

1. Bende József Valami idegen című írásában utal erre. Tény, hogy az emigráció irodalmának kanonizációs kísérletei során az idegen nyelven írt köteteket többnyire nem tárgyalják. Ennek csupán egyik példája Szilágyi Zsófia Ferdinandy-monográfiája (Kalligram, Pozsony, 2002.), amelyben ugyan felsorolja a szerző francia és spanyol nyelvű könyveit, de sem recepciójuk feldolgozására nem vállalkozik, sem értelmezésüket nem kísérli meg.
2. Ajánló szöveg Agota Kristof Trilógia című kötetének fedőlapján.
3. Bányai 2010. A tanulmányíró nem említi, hogy Hemon is két nyelven ír, és minden vele készült interjúban arra vonatkozó megerősítést várnak tőle, hogy bosnyák nyelven álmodik, emlékezik és nem utolsósorban: ír.

■ KIADÁSOK

- Kristof, Agota: Az analfabéta. Fordította Petőcz András. Palatinus, Bp., 2007.
 Kristof, Agota: A Nagy Füzet. Fordította Bognár Róbert. In: Uő.: Trilógia. Palatinus, Bp., 2006.2
 Mora, Terézia: Különös anyag. Fordította Rácz Erzsébet. Magvető, Bp., 2001.
 Mora, Terézia: Az egyetlen ember a kontinensen. Fordította Nádori Lídia. Magvető, Bp., 2011.
 Nadj abonji, Melinda: Tauben fliegen auf. Jung und Jung, Salzburg und Wien, 2010.

■ IRODALOM

- Bányai János: Nemzeti irodalom idegen nyelven? (Nyelvcseré és nemzeti irodalom – Aleksandar Hemon három könyve). Híd 2010. 3. 93–108.
 Becker, Tobias: Hier wachsen Ihnen Hörner beim Lesen! Spiegel On-line URL: <http://www.spiegel.de/kultur/literatur/0,1518,721656-9,00.html>

- Bende József: „Valami idegen”. Magyar–francia írói kétnyelvűség és nyelvváltás 1945 után. Forrás 2005. 2. URL: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0502/bende.html>
- Boka László: A látszat szabadsága a negációk tágasságában. In: *Uő.*: A befogadás rétegei. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kvár, 2004.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: Kafka. A kisebbségi irodalomért. Fordította Karácsonyi Judit. Quadmon Kiadó, Bp., 2009.
- Diener, Andrea: Ein Krieg ist ein Krieg, ein Arbeitslager ist ein Arbeitslager. Frankfurter Allgemeine Zeitung. 09. 10. URL: <http://www.faz.net/artikel/C30347/melinda-nadj-abonji-tauben-fliegen-auf-ein-krieg-ist-ein-krieg-ein-arbeitslager-ist-ein-arbeitslager-30306615.html>
- Ette, Ottmar: ZwischenWeltenSchreiben. Literatur ohne festen Wohnsitz. Kulturverlag Kadmos, Berlin, 2005.
- Fejtő Ferenc: Érzelmes utazás. Kossuth Kiadó, Bp., 2008.³
- Füzi László: Elbeszélések a félelemről. Új Könyvpiac 2001. 07. 17.
- Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): Multikulturalizmus. Osiris, Bp., 1997.
- Kosztolányi Dezső: Üzenet Tamási Áronnak. In: *Uő.*: Nyelv és lélek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1990.²
- Müller, Uli: Financial Times Deutschland, 01. 18. URL: <http://www.masterplanet.ch/page/89>
- Petőcz András: Utószó. Agota Kristof, a svájci magyar frankofón regényíró. In: Agota Kristof: Az anal-fabéta. Palatinus, Bp., 2007. 63–86.
- Sternburg, Judith von: Schöne Überraschung. Frankfurter Rundschau. URL: <http://www.fr-online.de/kultur/schoene-ueberraschung-/1472786/4712606/-/index.html>
- Szegedy-Maszák Mihály: Kétnyelvűség a huszadik századi magyar irodalomban. In: *Uő.*: Újraértelmezések. Kronika Nova Kiadó, Bp., 2000. 101–110.
- Szegedy-Maszák Mihály: A magyarság (nyelven túli) emléke. 1992: Megjelenik Tibor Fischer regénye az 1956-os forradalomról. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk.: A magyar irodalom történetei. 1920-tól napjainkig. Gondolat, Bp., 2007. 831–837.
- Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső. Kalligram, Pozsony, 2010.
- Szigeti L. László: A multikulturalizmus esztétikája. Helikon 2002. 4. 395–421.
- Urfi Péter: „Mutassam, hogy írok”. (Interjú Terézia Morával.) Magyar Narancs 2011. június 2. Kultúra II–III.
- Yeşilada, Karin E.: Deutsch? Türkisch? Deutsch-türkisch? Wie türkisch ist die deutsch-türkische Literatur? URL: http://www.migration-boell.de/web/integration/47_1852.asp

„ÉN JÓT AKARTAM...”

Ligeti Ernő pályaképe születése 120. évfordulóján

■ A 19. század második felében Kolozsvár lakossága, nemzetiségi összetétele új színnel gyarapodott. Egyre népesebbé vált a zsidók közössége. A század közepén még ötszázan sem éltek a városban, s akkoriban építették első közsinagógájukat a későbbi Zsidótemplom utcában. Az 1867-es kiegyezést követően a zsidók emancipálása lehetővé tette szabad beköltözésüket a városokba. Ekkoriban főleg kereskedelemmel foglalkoztak. Tevékenységüknek igen kedvezett a vasút kiépítése Kolozsvárig, s 1870-től már a nagykereskedelmet is űzhatték innen. Újabb vonzó lehetőséget kínált az egyetem 1872-es megnyitása. Ezután a tanulni vágyó zsidó fiatalok főleg a jogi és az orvosi karra irakoztak be tömegesen. A század végére az orvosok, ügyvédek jelentős része már közülük való volt. De az egyetem tanári karában is megjelentek a zsidó származású oktatók. A fellendülő sajtóéletben szintén szerephez jutottak. A kiegyezés után, 1869-ben számuk még nem érte el az ezret, tíz évvel később 1600-an,

1890-ben pedig már 2500-an voltak. Ekkoriban csak felekezeti alapon tartották őket nyilván mint izraelita vallásúakat. 1900-ban a 49 000 lakosú városban 4730-an voltak, közel 10 százalékot tettek ki. Az eleinte egyseges és a hagyományokat ápoló felekezet a sok beköltözéssel megbomlott: megjelentek a modernebb gondolkozású, a magyarnyelvűséget is vállaló, tanult hitsorsosok, akik 1881-ben kiváltak az addigi hitközségből, s 1884-ben neológ alapon külön hitközséget szerveztek. Ennek részére emelték 1886-ban az állomás felé vezető Nagy utcában, utóbb Ferenc József úton mór stílusú zsinagógájukat. A neológ hitközség élére 1891-ben Eisler Mátyást választották főrabbinak, aki az egyetemen megszerezte a sémi nyelvek magántanári címét, s tudós vezetője lett a magyar érzelmű kolozsvári zsidóságnak.

Ez a modern gondolkodású közösség adta Kolozsvárnak egyik jelentős írófiát, Ligeti Ernőt. Édesapja, a Borsod megyei születésű Lichtenstein József bírósági végrehajtó volt,

édesanyja, Diamant Júlia fővárosi módos családból származott. Az apa szorgalmas munkával egyre gazdagodott, úgyhogy 1906 táján a Szentegyház utca végéhez közel öt-ablakos emeletes, erkélyes házat (39. sz.) vásárolhatott, amelyben bérlakásokat is kiadott. A család a századfordulón magyarította a nevét Ligetire. Az 1891. március 19-én született Ernőt nyolc nappal később orvossal metéltették körül, mint azt a felekezet születési anyakönyve is bizonyítja. (Az eddigi életrajzokban mindenütt *február* 19. szerepel születésnapként.)

Ligeti Ernő gimnáziumi tanulmányait a kolozsvári Unitárius Kollégiumban végzi. Mikor 1901 őszén beiratkozik a nagy múltú tanintézetbe, éppen megnyitják a Pákei Lajos tervezte pompás kétemeletes Kossuth Lajos utcai új épületet. A kollégium igazgatója, dr. Gál Kelemen német–latin–filozófia szakos tanár fegyelmet tart, s magas szintű képzést biztosít az ifjúságnak. A kis Ernő a 35–40-es létszámú osztályokban (ahol a diákok negyede-harmada izraelita) eleinte nehezen találja helyét. Aztán beilleszkedik, s egyre jobb tanulmányi eredményeket ér el. Nagy hatással van rá magyartanára, Pálffi Márton, aki az intézet könyvtárosa is, s bármilyen könyvet a diák rendelkezésére bocsát. A némettanár, Barabás Ábel a diákok kedvence, nem győzik hallgatni szabadelőadásait Goethéről, Schillerről, Petőfiről és Meltzl Hugóról. Benne Meltzl tanszéki örökösét sejtik. De a történelemtanár Kelemen Lajost is megszeretik, s Gál Kelelent egyenesen tisztelik. „Magunk között, idehaza rekedt »venddiákok« gyakran emlegetjük igazgatónkat, Gál Kelelent. Valami hűvös fal ereszkedett közte és közöttünk, de rendkívül nagyra becsültük. Filozófiai propedeutikára tanított. Józan, okos fej volt, kissé gunyoros. [...] Gál Kelemen vezette a vasárnap-i oráció-gyakorlatokat is. Azt hiszem, ez egészen sajátos unitárius kollégiumbeli intézmény volt. A vasárnap délelőtti istentisztelet után jöttünk össze a tornateremben. Minden nyolcadikosnak önálló beszédet kellett tartani szabadon választott témáról. Emlékszem, Jókairól beszéltem. Az akkor még Berde Mózes, Bölöni Farkas Sándor, Arany és Petőfi után modern téma számba ment. Ennek az oráció-gyakorlatnak az volt a célja, hogy az ékesszólás elemeivel ismerjessék meg bennünket, és már az iskolában leküzdesse velünk az életben oly sok bajt okozó lelki gátlást: a lámpalázat. Gál Kelemen vállára vetett télikabátban hallgatta végig ebbeli kísérleteinket, és amikor a végén véleményt mondott, valamennyien elcsodálkoztunk, hogyan is tudott minden elkép-

zelhető témáról a legnagyobb beavatottsággal, a legszilárdabb mondatfűzésekkel ex abrupto beszélni”. (*Elsüllyedt világ*, 39–40.)

Iróvá érését nagyban elősegítette a kollégium Kriza János Önképzőköre. Ennek tanárirányítója Pálffi Márton volt, de a diákok önmagukat szervezték meg, elnököt, szerkesztőket választottak, s hetente üléseztek. Minden VI–VIII. osztályos gimnazista kötelezően tagja volt a körnek. A tisztségviselők általában a végzősök közül kerültek ki. VII. osztályos korában Ligeti már felolvasásáért jegyzőkönyvi dicséretet kap, Jókairól és Petőfiről írott pályamunkáját kitüntetik, latin tudásáért is díjazták. VIII.-ban még több elismerés éri. Ezúttal Aranyról mint műkritikusról ír jutalmazott dolgozatot, és sikerrel vesz részt a „Helyes-e a »Holnap« költői társaság irányra vagy sem” című vitán. Az önképzőkör kézírásos hetilapot ad ki *Remény* címmel, évente 20–24 szepelen illusztrált számot 200 oldal körüli terjedelemben. E gondosan bekötte megőrzött évfolyamok tükrözik Ligeti irodalmi szárnybontogatásait. Az 1907–1908-as kötetben egy hat folytatásban közzétett Kiss József-megemlékezéssel (írói működésének 40. évfordulóján) és egy balladaszerű verssel szerepel. Nem véletlenül esett választása Kissre, hiszen valamennyire át kellett már ekkor is éreznie a zsidó-magyar sors terhét. Ilyeneket vet papírra: „Barátai nincsenek a 8–9 éves gyermeknek, a parasztgyermeknek nem nagyon szeretnek játszani zsidó gyerekekkel.” A református pap tanítja az elemi tudományokra, „otthon pedig a tűz parázsa mellé ültetve mesélt az apa kis fiának Makali harcáról, Józsué diadalairól, hogy miként omlott le a magas Cion vára és mikor veszett el Izrael népe”. Utal arra is, hogy Kisst gyakran megvádolták: nem magyar, ez nem az ő hazája. Kiss verseivel mutatja be ennek cáfolatát.

Nyolcadikos korában Ligeti három értekezést, két elbeszélést, három verset és néhány fordítást közöl a *Remény*ben. Két tárcanovellája egy-egy leány nevét viseli címül: *Mártha* (2–3. sz.), *Ninette* (14–16. sz.). Mindkettő halállal végződő szerelmi történet. Egy esszében Shakespeare, Ibsen és Bernstein stílusát hasonlítja össze (9–11. sz.), s megállapítja: „Bernsteint jobban szeretjük.” Egyik tanulmánya a magyar zene történetét vázolja fel (4–7. sz.), megjegyzendő, hogy ő maga is jól zongorázott. Heinepályaképeinek megrajzolása azért is érdekes, mert saját fordítású Heine-dalokat illeszt belé. Két eredeti verséből a *Vágy* (16. sz.) szonett formájú ars poetica, s az iskolai értesítő szerint az évfolyam legjobb verse címet érdemelte ki. Íme, első szakasza:

*Dalt szeretnék, melyben lelkeket kísírom,
Dalt szeretnék, csodást, szüzet, hóféhéret,
Mámorosat, izzót, mely miként a lótusz
Csókot dob az égnek.*

Nem véletlen tehát, hogy így ír emlékiratában iskolájáról: „Késői fővel szeretnék vallomást tenni a tanoda mellett. Itt minden jó volt, mindenkire csak barátsággal tudok visszaemlékezni. Ez az iskola egyforma igazságot osztott mindenkinek, és nagyban segítségemre volt, hogy az lehessenek, ami akartam lenni. Ez az iskola örök kötőerő, amely megtartott az ifjú világnézeti sodródások idején is a legőszintébb magyar közösségben. Megjelölte számunkra azt az utat, amelyről nem lehet letérni. És megjelölte – legalább az én számomra – az irodalmi törekvéseknek is azt az útját, amelyhez sok elkalandozás ellenére is hű maradtam.” (*Elsüllyedt világ*, 40.)

Az 1909-ben letett érettségi után latin-görög szakra akar az egyetemre menni, de szülei rábeszélik, hogy előbb a jogot végezze el. Enged a készletésnek, arra gondolva, hogy e szakon „sokat lehet lógni”, s így némi pénzkeresésre is jut ideje. Három és fél éven át volt egyetemi polgár, de vizsgáit elhanyagolta. Két professzorát említi tisztelettel: a jogtörténész Óvári Keleмент és a római jogot előadó Farkas Lajost. Utal rá, hogy a jobb diákok szorgalmasan eljártak Somló Bódog jogbölcséleti szemináriumaira. Egy szerelem hatása alatt, hogy a leány szüleinek imponáljon, hozzáfog a vizsgák letételéhez, de egyik tárgyból elbuktatják, úgyhogy sohasem szerez jogi diplomát, s így doktorátust sem, amire egyes életrajzai utalnak.

Az egyetemi tanárokkal inkább a kávéházakban és szerkesztőségekben találkozik. Több lapnak is munkatársa lesz, közlik néhány versét. 1909-ben megjelenik Orbók Attila összeállításában a *Közös úton* című 45 lapos antológia. Ligeti négy verssel szerepel benne.

Mintájuk a váradiai két Holnap-antológiája volt. Kovács Dezső kissé gúnyosan írta a kötetéről: „Hét kolozsvári fiatal poéta állott össze azzal, hogy ők közös úton mennek. Azonban dehogyan mennek közös úton; csak közös kötetkében adták ki a verseiket. Más a nótájuk, más az útjuk. [...] Ligeti Ernő a legszertelenebb a kötetben. Ő az, aki a legakaróbban akar. [...] Előttük a jövőndő; mind fiatalok. S »a fiatalság olyan hiba, amely napról napra fogy.« Az egy Homerosért hét város verseng, hogy ő röpítette világgá. Miért ne adhatna nálunk egy város hét poétát a világnak! – Kolozsvártól kitelik az efféle.” (*Erdélyi Lapok*, 1909. júl. 15.) Utóbb Ligeti azt írta, hogy ez a kötet volt az irodalmi decent-

ralizáció első kísérlete Magyarországon, az erdélyi irodalom elkülönülésének kezdete. A kötetben Berde Mária, Harsányi Zsolt és Indig Ottó neve is feltűnik.

A jogi tanulmányok mellett Ligeti beiratkozik a Farkas Ödön vezette Zenekonzeratórium zongora szakára is. Állandó látogatója a színházi előadásoknak. Az 1910-es évek elején Janovics Jenő igazgatása alatt a kolozsvári társulat országos színvonatra emelkedik. Az 1910-ben Révész Béla és Zigány Árpád szerkesztésében megindított *Renaissance* című „politikai, társadalmi, művészeti és közgazdasági folyóirat” munkatársává szegődik. Öt versét közlik és egy Lukács György-könyvről (*A lélek és a formák*) írt ismertetését. Talán ezért kapja élete első honoráriumát. 1911-ben Gábor Jenő újságíróval együtt megindítja saját „Illusztrált színházi és művészeti hetilap”-ját, a *Kulisszát*. A színházi műsor és a darabok tartalmi ismertetése mellett rengeteg reklámot, hirdetést közölnek, s minden számhoz egy színészportrét mellékelnek. Emlékiratában ekkori szerelmi kalandját említi egy dán artistanóval, Elna Sörensennek. Bécsebe akarunk szökni, de a szülők Szolnokon rendőrséggel leszedetik a vonatról. Minden vágya, hogy Pesten legyen újságíró, gyakran látogat a fővárosba nagyszüleihez. Pestre ugyan nem hívják, de 1912 nyarán Emőd Tamástól kap levelet, melyben a *Nagyváradai Naplónál* ajánl számára állást.

A nagyváradai sajtóélet akkoriban a fővárosi után a legrangosabb volt. Abban a szerkesztőségben dolgozhatott, ahol még élt Ady szelleme. Olyan mesterektől tanulta a sajtó titkait, mint Hegedűs Nándor, Dutka Ákos vagy Fehér Dezső. Itt vált vérbeli újságíróvá. 1913 végén már felelős szerkesztői tisztséget kapott. Visszaemlékezése szerint váradai pályafutásának egy szerelem vetett véget: beleszeretett egy éppen svájci tanulmányok után hazatért Erzsébet nevű hölgybe. Az ügyvéd apa csak diplomához akarja lányát adni. Így Ligeti hazasiét Kolozsvárra, hogy diplomáját megszerezze. Közben váradai szerkesztői állását elveszti, de diplomát sem szerez. S kitör a világháború.

Még 1913 végén jelenik meg első önálló verseskötete Váradon: *Magányosan ezer tavasz közt* (104 lap). Valamennyi verse ott született. Alaptónusát a szeretet, megértés, gyöngédség utáni vágy adja meg: „...úgy kéne nekem most egy kis melegség, / egy kicsi, kicsi szeretet” (*Fájdalom*). De az imádkozó nő rideg marad vele szemben. Ezért kénytelen a cselédlányok közt testvért, szeretőt keresni. Valóságos cselédlány-lírárt teremt. Dolgos, keserves életükkel szembeállítja az úrilányok semmittevését. *Kolozsvár*

című versében összehasonlítja szülővárosát Váraddal, s a Szamos-parti város az elmara-dottság jelképe lesz:

*Másutt szikrázó kék az ég,
de engem megkötött magához
a Hóstát: bűbájverte város,
lezárta vágyaim szemét,
megfojtja torkomban a szót.*

Versformái változatosak. Nagyon kedveli a szonettet, de gyakran szabadverset ír. A kidolgozáson néha látszik a sietség, a műgond hiánya. Mégis egész életében büszkén hivatkozhatott rá Ligeti, hogy a *Nyugatban* Tóth Árpád (1914. 725.), majd Ady (1914. 795–696.) írt a kis kötetéről. Tóth szerint „...kitűnő és egészen gyöngé sorokat egyaránt lázas buzgósággal halmoz. [...] Fantáziája kétségkívül erős, lírai heve is magasfokú, de izlése, műgondja fejlődésre szorul.” Ady így összegezi: „Ligeti erős le-gény, ma még sokat kell elképzelnie és afektálnia az át nem éltek helyett.”

A világháború alatt a frontra is kive-zénylik, s mikor lovas szekerét lövedék ta-lálja el, idegsokkal prágai kórházba kerül. 1918 őszén Marosvásárhelyen éri a háború vége. Hazatérve mint a *Kolozsvári Hírlap* munkatársa átéli az őszirózsás forradalmat. Ó is helyet kap azon a különvonaton, mely két vagonnal viszi a kolozsvári küldöttséget Budapestre a népköztársaság kikiáltására: „Soha olyan kísérteties, felejtethetlen uta-zást, mint akkor. A vonat megállás nélkül robogott egészen Budapestig. A vonatot tel-jesen el kellett sötétíteni, mert az a veszede-lem fenyegetett, hogy rálőnek, mint ahogy már több vonatra rálőttek. Az ablakok mé-lyen lefüggönyözve. Én, mint óvatos duhaj, egész úton fekdtem a bársony pamtagon, mert ha történetesen mégis belőnek, akkor fejem fölött szalad majd el a golyó.” (*Függet-len Újság* 1935. jún. 16–23.)

A *Kolozsvári Hírlap* bukása után 1919 őszén átmegy az újonnan alapított *Keleti Új-sághoz*, s tizenhét évig a kötelékükben ma-rad. 1920-ban jelenik meg Marosvásárhe-lyen első novelláskötete, a 100 lapos *Asszony*. (Új Könyvtár 25–28.). Tizenhárom novellájának központi alakja a nő. „Az övé az a nő, aki bábként, játékszerként bánik örökké a férfakkal, lenézi, megveti, ki-játssza, megcsalja, kicsúfolja őket, s ennek eléréseért semmi nőietlentől, izléstelen-től, becstelentől nem riad vissza. Ligeti ilyen-nek, kizárólag ilyennek látja, vagy talán csak akarja mutatni a nőket” – állapítja meg Walter Gyula a *Pásztortűzben* (1921. máj. 29.). Elismeri Ligeti tehetségét, de írásai gondosabb kidolgozására biztatja.

Török Vilma – meg nem nevezett forrás alapján – 1920-ra teszi Ligeti nősülésének idejét. A színiakadémiát végzett, egy ideig Pesten játszó Szántó Margitot (Szántó Soma lányát) veszi nőül, aki 1930-ban Kolozsvárt is fellép. Ligeti visszaemlékezése szerint a világegés után édesapja eladja Szentegyház utcai emeletes házát, hogy pénzét Pestre menekítse, de a pénz pár nap alatt elveszti értékét. A szülők a háború végét követően rövidesen meghalnak. Valószínűleg Buda-pestben, hisz az édesanya odavaló volt. (A kolozsvári izraelita anyakönyvekbe 1916–1930 között nem jegyezték be halálukat.) Ligeti két házzal arrébb, a Szentegyház – most már Luliu Maniu – utca 43. szám alatti sarokházban bérel lakást.

A *Keleti Újság* irodalmi-művelődési mellékleteként indult meg 1920. szeptem-ber 15-én a *Napkelet* című „félhavi folyó-irat”. Főszerkesztője Paál Árpád, szerkesztői Ligeti Ernő és Kádár Imre, segédszerkesztő-je Szentimrei Jenő. Főmunkatársként Bárd Oszkár, Janovics Jenő, Kós Károly, Nagy Dá-niel, Nyíró József, Szombati Szabó István, Zsolt Béla és Tabéry Géza nevét sorolják fel. Közölnek verset, prózát, tanulmányt, esszét, életrajzokat és ismertetéseket. A harmadik évfolyam utolsó számai (1922. május–sze-ptember) már nagyobb formátumúak és külö-nösen szépen illusztráltak. Ligeti emléke-zése szerint a lap „először nyújtott olyasmit, ami messze túlnőtt Erdély határain. A *Nap-keletnek* olyan magas színvonala volt, mint akkortájt egyetlen magyarországi folyóirat-nak sem. A *Napkeletben* az erdélyi magyar szellem, más magyar nyelvterületek szelle-miségének képviselői, sőt az akkori emigrá-ció írói adtak találkozót. Itt jelentek meg Gulácsy Irén, Sipos Domokos, Karácsony Benő, Nyíró József, Makkai Sándor, Bartalis János, Áprily Lajos, Szombati Szabó István, Berde Mária stb. legjobb írásai.” (*Súly alatt a pálma*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004. 58.) A lap írógárdája a kolozsvári színház néhány tagjával vidéki irodalmi este-ken vett részt. Kétségtelenül főleg a baloldali ér-telmiségiek tömörültek a lap köré. A jobbol-daliak megalapították a *Pásztortűzet*.

A *Napkelet* könyvkiadója, a Lapkiadó és Nyomdai Rt. adta ki Ligeti következő két könyvét is. Az 1922-ben Hosszú Márton és Papp Domokos illusztrációival közzétett *Erdély vallatása* (Cluj-Kolozsvár, 86 lap) a *Napkeletben* megjelent politikusportréinak (Bernády György, Dózsa Endre, Grandpierre Emil, Gyárfás Elemér, br. Jósika Samu, Kecskeméthy István, Nagy Károly, Paál Árpád, Sándor József) gyűjteménye megtoldva két ta-nulmánnyal. A jellemzéseknek nem minden-ki örvendt, néhányan meg is haragudtak Li-

getire. A másik kötet Ligeti első regénye: *Belvedere* (Cluj-Kolozsvár, 1921. 113 lap).

A naplószerű regény főhőse maga az író, aki a frontról kerül Prágába, ahol idegösszeomlás miatt kezelik, s itt beleszeret egy prágai lányba. „A megpillantás és az első csók között kitöltő időszak pontos tünetmegfigyeléseit jegyzi le, egy finom és törékeny szerelemét, mely annyira eltelik ennen szépségével, hogy a beteljesülést már borzadva tolja el ajkától...” – összegzi a „cselekményt” Szentimrei Jenő (*Napkelet*, 1921. II 877.). A szereplők mind csak beszélnek, alig tesznek valamit. Lélektani regény, melyre az akkor divatos avantgárd is hatott. Az egykori iskolatárs, Tóth István grafikusművész tervezte a kis kötet szép kivitelezését.

Ligeti többször hivatkozott egy 1922-es kezdeményezésére: „levélben fordultam tizenkilenc író társamhoz, hogy válaszolják meg nekem: lehetséges-e a napi politika fölött álló szellemi együttest létrehozni, és ha igen, mi az első teendő? Ez lett volna az a bizonyos »Húszak Céhe« (*Súly alatt a pálma*, 115.). Politikai állásfoglalástól függetlenül fogta volna össze az erdélyi magyar írókat. Vita alakult ki arról, hogy kiket is vegyenek be a csoportosulásba. De kétségtelenül ez tekinthető az egyik első írói szervezkedésnek a hatalomváltozást követően.

A *Napkelet* megszüntése után Ligeti a *Keleti Újság* külpolitikai rovatának lesz a szerkesztője, s e minőségében évente külföldi útra küldik, amelyről aztán tudósítása jelenik meg a lap hasábjain, s élményeit regényeibe is beleszővi. Pontosabb útjai: 1922 Németország, 1924 Törökország, 1925 Olaszország, 1926 Jugoszlávia, Bécs, 1928 Köln (sajtó-világkiállítás), Svájc, 1930 Olaszország, 1932 Szlovákia, 1937 Párizs (világkiállítás).

Utolsó verskötelete Szatmáron jelenik meg 1924-ben *Én jót akartam* címmel 112 oldalon. Egy bevezető szonett után négy főcím alá csoportosítja verseit: *Ifjúság a te himnuszod* (9 vers), *És énekel a szerelmünk* (13 vers), *Háború* (10 vers), *Az összetörtség gyönyörűsége – Feleségem kezébe* (15 vers). A kötetet a *Gyertyák a délutánban* című „együgyű bábjátéka” zárja. A versek jó része keltezett, s eszerint 1914–1922 között keletkeztek. A bevezető szonett (*Hajótörött*) még előző, 1913-as kötetének vezérmotívumát, a magányt fűzi tovább:

„hullám, ha lelsz még embert és szívet,
én jót akartam, ezt mondd néki meg,
de óceánon voltam egyedül”

A szerelemben nem a polgári harmóniát, a kiegyensúlyozott családi életet keresi (*Szeretni nékem nem víg kedvtelés*):

*Szeretni nékem nem víg kedvtelés,
gyehenna az és dantei pokol,
száz tőr, seb és száz mártírhalál,
gigantikusra eltorzult nadály,
gonosz kísértet, aki hazajár,
örök panaszfal, zsidó és komor.*

A világot már nem a vallás felől közelíti meg, hanem a tudomány perspektívájából (*A végtelen áhitata*):

*A múlt költőt könnyű fűszerek
érdekelték. Engem: műszerek.
Benne: Isten. Engem átítat
néhány tudós. – Ez is áhitat.*

*Ami benne érzés volt, nekem
fontosabb, mert agyamból terem
s indukciók szűrik le a hit,
örök mozgás élő tanait.*

Humanista felfogásával nem fér össze a háború borzalma (*Barátom emlékezete*):

*Valami, amelyhez nincs közöm:
ablakomhoz áll a vérözön.
Ablakomat elfüggönyözöm.
Közöny.*

Mint több kortársát, őt is gyötri a kérdés, hogy miként sülyedhetett az emberiség tömeggyilkosságba, kiknek szolgált a háború (*Episztola egy késői barátához*):

*Bévíl görcs, kín: miért volt? Miért
az égbe zengő tragikus tusa?
S miért száradt el a bús vetés,
s kókadt le az ember teste és
tikkadt el az élet taktusa?!
Ki szürcsöli a békét, égi jót
nem keltve fel az alvó légiót;
ki érzi ízét foszló, lágy kenyérnek,
ha magvai a holt foszforból érnek?!*

E kötet is urbánus, városhoz kötődő verseket tartalmaz. Versei kiérleltebbek, csiszoltabbak, néha játékosak. Nem mindegyik bírálója fogadta el a központosítás szabados, „modern” használatát. Ezzel a könyvvel tulajdonképpen Ligeti elbúcsúzott a költészet-től. A *Napkelet* I. évfolyamában (238. lap) a *Kerülgetem a verset* címmel erre magyarázatot is ad:

*Ritkábban emeli poharát számhoz a vers.
Mindéig fenekén valami keserű, nyers,
Mindéig fenekén: áfonya, keserű bor,
mint a torokban ragadó-kaparó, keselyű por.*

*Tán a pohártól van ez íz, oly reszelő?
Tán a nedv maga: lötyty, rossz szagú borseprő?*

*Tán az ivónak ínye az, aki szakadt,
mit tudom – csömörrel unom a szép szavakat.*

*Tétova ívbe bukik elalélt rímhez a rím.
Nem nyújt hús pihenést, nem gyógyszer, nem
kokain,
nem altat hallgatagon, nem hallgat benne
hajom,
nem kulcsol zengzete már, mint férfit szűz
hajadon,*

*nem kendő, könnytűrölő; nem hangszer,
mély hegedű,
nem játék, esteli jó; nem száraz ajkra nedű.
Mély szakadék, nem vers. Nem vers, nem
tarka öröm.*

– *Félretolom a pohárt s holnap összetöröm.*

Utólag, 1928-ban állapítja meg Tabéry Géza, hogy 1924-es kötetével „a költő lírikus korszaka nagyjából bezárult” (*Erdélyi Helikon*, 1928. 549–550).

A következő Ligeti-könyv egy modern regény, először a *Keleti Újság* 1925-ös évfolyamának január 18.–február 14. közti számaiban jelent meg folytatásokban. Az előző verseskötet még *A szunamita* címmel harangozta be, de végül a sokkal hangzatosabb *Az ifjító szűz* (Cluj), 1925. 112 lap) került a címlapra, s a Lapkiadó Rt. adta ki. Az örök ifjúság keresésének ősi kérdését, a bibliai Dávid király és Szunamit történetét, a Faust-legendát fogalmazza újra. Egy gróftot vidéki kastélyában egy pap és egy kirurgus igyekszik megfiatalítani, de csak egy vándorszínész-csapatnak sikerül ez átmenetileg. A grófnak rá kell jönnie, hogy csak gyermeke útján hosszabbíthatja meg létét. A konzervatív kritika felháborodással fogadta a könyvet. Rass Károly így fejezi be ismertetését: „A könyvben kétségkívül a papiros a legkifogástalanabb, ez még a régi jó időkre emlékeztet, a sajtóhibák tekintélyes száma azonban a szomorú jelenre utal.” (*Pásztortűz* 1925. május 31.).

Az erdélyi irodalom legrangosabb kiadójának, az Erdélyi Szépműves Céhnek is az alapítói közé tartozott Ligeti. Mint a *Súly alatt a pálmában* elmeséli, a Keleti Újság szerkesztői, munkatársai közül Paál Árpád, Nyíró József, Zágoni István, Kádár Imre, Kós Károly vele együtt többször is tárgyalt 1924-ben egy kiadó létesítéséről, s így született meg a Céh alapításának az ötlete, Kós végezte a számításokat, lett az igazgató, Kádár Imre húga a titkárnő. Így természetesen, hogy már az első, 1925-ös sorozatba a IV. kötetként bekerült Ligeti regénye, a *Föl a bakra* (Cluj-Kolozsvár, 159 lap). Tulajdonképpen ezzel a regényével lépett be az erdélyi szépírók közé. Mint emlékiratában (*Súly alatt a*

pálma, 100.) rámutat, saját édesapja, családja történetéből ihletődött a cselekmény. Kós Károly túl hosszúnak találta a művet, úgy-hogy a kéziratnak majdnem a felét ki kellett vágni.

A Kós Károly illusztrációival megjelent regény az esküt nem tett alügyész, Elekes Péter életének tragikus fordulatát és magára találását mutatja be. Mások tanácsára tagadta meg az esküt a román állam iránt, utóbb jelentkezett eskütételre, de hiába várja, hogy hívják. Eleinte eladogatja fölöslegesen vélt dolgait, a végén már maga jár ki az ószerre. Kénytelen állás után nézni, ám jogi végzettségével az új, román világban semmire sem mehet. Végül egy banknál lesz segédpénztáros. Megismerheti a pénzvilágot. De a bank csödbe jut. Közben legjobb barátjuk, a Tarnóczy tanácsalád kivándorol, repatriál. Elekesné Domáldi Mariska, egy kézdívarshelyi főszámvéevő – ekkoriban harmincéves – lánya, hogy két gyermeküket eltartsák, kénytelen elhelyezkedni: gépíró-nő lesz az egyik kolozsvári vezető napilap, a *Közvélemény* szerkesztőségében. Itt a szerkesztőségi életbe is betekintést nyerünk. Megismerjük a mindig rohanó, a lapot kezében tartó, magyarzsidó identitású Stern Emil szerkesztőt (többnyire a szerző szócsövé) s a bohém költő segédszerkesztőt, Kelemen Istvánt, aki mindig Párizsról ábrándozik. Az utóbbi behálózza a fiatalasszonyt, szeretőjévé teszi. A nő, mikor Kelemen beajánlja színinövendéknek, a züllés útjára kerül. Már családjával, gyermekeivel sem törődik. A végén a tordai színigazgató szeretője lesz. Tordára költözik. Elekes egy hosszas betegség után felépülve nyomorog, kegyelemkenyéren él, míg végül egy hóstáti gazdától fiákerl bérel, s ezzel munkát talál, felülemelkedik a nyomoron. A hivatali ranglétrán szépen emelkedhetett volna egyre magasabb fizetési osztályba. A hatalom-változás nemcsak ezt, de a családi életét is tönkre tette. Végül mégis magára talál: „Elekes lovas ember módjára, aki csak a nyeregben érzi jól magát, hozzászoktatta magát, hogy másfél méterrel magasabbra állítsa be életszükségét, mint a többi halandók. Az emberek is szeretni kezdte, mert udvarias volt, előzőkeny, nem gorbáskodott, nem dugta el a tarifát, nem hagyta lezúlleni a kocsit. Másfél méterrel feljebb ült, mint a gyalogjárók. Már-már azt hitte, hogy jobban is látja a világ furcsa berendezkedését, mert felülről nézi.” (158.). Elekes fia, Laci, „már biztosan áll a maga lábán”, nem fog bukdácsolni, jól beszél románul, s iparos, talán feltaláló lesz, nem sokat törődik a múlttal.

A regény Kolozsvárt játszódik, Elekesék a Donát út egy szerény külterki lakásában

laknak, de valamikor háromszobás belvárosi úri lakásuk volt. A közeli Burgyavendéglőből hozatják a kosztot. Atjárnak a Sétatéren, néha a Botanikus kertben is megfordulnak, s a Főtér minduntalan szintérré válik hatalmas templomával, banképületével, kávéházaival, szállodáival. Kevés a hangulatos leírás, inkább csak utalást találunk a helyszínre. A repatriáló tanár így búcsúzik a Farkas utcától: „Elidőzik a Farkas utcán, hiszen ez az utcarészlet őrzi még leginkább városa múltját. Rámered a régi színházra. Egy kicsit sírhatnakja is van. De nem mer zokogni. Erősnek kell lennie: nagy útra megy. Ám az egy gördülő sós csepp megindulása kíséri tovább az úton. Farkas utca! A repatriáló vonat egy hét múlva indul. Hadd próbálja ki még utoljára a visszhangot. Mert – ha nem tudnátok – a Farkas utcának visszhangja van.” (13.)

Ligeti újat hozott ezzel a regényével az erdélyi irodalomba. A városi életet, a magyar középosztály hatalomváltást követő deklaszálódását örökölte meg. Elekes abban az időben típusnak számított, képviselőinek többsége a kivándorlást választotta, csak kevesen tudtak helyben megoldást találni. Elekesné Mariska alakja már sokkal vitathatóbb, egyáltalán nem volt jellemző a jómódú polgárraszonyok ilyen fajta elzülése, család-elhagyása. Ligeti saját tapasztalatai alapján írhatott a bankok, szerkesztőségek belső harcáról. Stern szerkesztővel mondatja el véleményét a korabeli íróársadalomról, színházról, politikáról, a magyar–zsidó, magyar–román viszonyról. Kristóf György szerint Ligeti eposzt írhatott volna, de elnagyolta a témát (*Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben*. Cluj-Kolozsvár, 1931. 110.), Kómíves Lajos szerint is „feladatának kolosszusához nem rakta fel architektonikus monumentálissal az alkatrészeket. A vastraverzek helyett fagerendázatot használt fel...” (*Keleti Újság* 1928. nov. 4.). Találón állapítja meg Gulácsy Irén a regényről: „Forrásmunka lesz valamikor, és majd, ha késő utódok megsárgult leveleit lapozgatják: tanulni fogják belőle vértelen csatánk könnyes történetét, mert ez a könyv nem más, mint a mánk síró krónikája.” (*Keleti Újság* 1925. december 25.).

A regény meghozza az írói elismerést. 1926. január 9-én a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság választja tagjává, még mint szerkesztőt. 1928. május 30-án *Miben különbözik Erdély* címmel tartja székfoglaló beszédét. Ő is bekerül azon 26 író közé, akiket Kemény János meghív az első marosvécsi tanácskozársra, úgy véli, hogy az ő korábbi „Húszak Céhe” kezdeményezése válósul meg. 1939-ig rendszeresen részt

vesz a tanácskozársokon, a belső ellenzék egyik tagjának számít. Legismertebb regényei a Helikonnal összekötötésben lévő Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában jelennek meg. 1939-ben éppen a Céh kiadópolitikája miatt romlik meg kapcsolata a Helikonnal is. Az 1928-tól megjelenő Erdélyi Helikon című folyóiratban többször is közöl, műveiről ismertetések-elemzések jelennek meg.

A Helikonnal ellentétes szellemiséget képviselt a *Korunk*, erről Ligeti így írt: „Ami a baloldalt illeti, szellemi tevékenységének csak egyetlen gyűjtőmedencéje volt: a *Korunk*. 1926-ban indult meg, Dienes László szerkesztette és tulajdonképpen a megszűnt *Napkeletet* igyekezett pótolni. A folyóirat tartalmas és színvonalas volt, és még nem vette fel azt a társadalomszemléleti merevséget, amelyet új szerkesztője, Gaál Gábor hozott magával. A *Korunktól* bennünket szemléletben egy egész világ választ el, mégsem tagadhatjuk meg a folyóirattól, hogy információi egyik-másik társadalmi kérdés megvilágítása tekintetében hézagpótlóknak bizonyultak, és hogy irodalompolitikájának is, amely mindvégig szöges ellentétben állott a szellemi gironde, a Helikon irodalompolitikájával, jelentős szerepe volt az elburjánzó kritikátlanság és a fel-felütő szölam-dagály megfékezésében.” (*Súly alatt a pálma*, 172.)

A *Keleti Újság* sem marad meg a korábbi, polgári radikális irányzatánál. 1927-ben átveszi a Magyar Párt. Ligeti továbbra is kötelekében marad, néha vezércikkeket ír, de ezekben nem mindig saját álláspontját, hanem pártja nézeteit hirdeti.

Ligeti második, Kolozsvárhoz kötődő regénye, *A két barlang* (I–II. köt. Cluj-Kolozsvár, 211+251 lap) szintén a Céh kiadásában jelenik meg 1927-ben Kós Károly illusztrációival. A három fejezetre osztott mű Aranyosvár, vagyis Kolozsvár magyar nagypolgári világába vezet el az 1920-as évek közepén. Itt már csak halvány utalások történnek a világháborúra, a hatalomváltásra. A pénzemberek beilleszkedtek az új körülmények közé, s csak az üzlet fontos számukra. Nemzetiségük helyzetére sincsenek figyelemmel. A regény középpontjában Egyedi Pál ügyvezető gyárigazgató és felesége, Gaby házasságának válsága bontakozik ki. Az első részben megismerkedünk Egyedivel, akinek minden gondja a gyár vezetésével, az érvényesüléssel kapcsolatos. Min-tahivatalnok, hatalmát érzékelteti beosztottjaival. Nincs gyermeke, s meglehetősen elhanyagolja feleségét. Gaby polgárcsaládból származó, egyetemet járt művelt asszony, aki úgy érzi, hogy méltatlan hozzá csak a háztartás vezetése a főtéri luxusla-

kásban. Harminchárom éves szép nő, valami kalandra, eseménydús életre vágyik tizenhárom évi házasság után. Mind jobban elhidegülnek egymástól. Gaby már majdnem egy szerelmi kalandba bonyolódik. Hogy házasságukat helyreállítsák, Egyedi szabadságot vesz ki, s Olaszországba, Capri szigetére utaznak nyaralni. A regény második része a capri heteket mutatja be igen ihletett leírásokkal, fordulatosan. Gaby bele-szeret egy olasz legénybe, Rodolfóba, akivel csak a csókolózásig jut el, végül majdnem öngyilkosságba menekül. Hazatértük után kiderül, hogy Egyedit a gyártulajdonos, Gajzágó megfosztotta igazgatói állásától, saját fiát ültette a vezetői székbe. De Egyedinek van ereje új vállalatot alapítani s megőrizni nagypolgári helyzetét. A házasság viszont teljes csődbe jut. Gaby készül a válásra és az elköltözésre, Egyedi szerelmi kalandot keres. Gaby reménye nem valósul meg: ifjabb Gajzágó más nőt vesz feleségül. Egyedi kalandja sem hoz kielégülést. Úgyhogy végül mindketten beletörődnek szürkeségbe fúló házasságuk folytatásába. Gaby egy nagytakarítással zárja le a válságkorszakot.

Kolozsvár minduntalan megjelenik a háttérben az I. és III. részben. „A főtérén még a világháborút megelőző években cikornyás négyemeletes bérkaszárnnyát építettek. Ez volt a legelső négyemeletes ház Aranyváron. Egyedi Pál a harmadik emeleten vett ki minden kényelmességgel berendezett lakást” (I. 19.) – itt az Egyetem utca sarkán álló biztosítási palotára ismerünk. „Különböző nyájias látvány az aranyosvári főtér! Idegeneknek, külországiaknak minden bizonnyal az. A tér közepén áll a megragadó szépségű Mihály-templom. Szemben vele monumentális bronz lovasszobor, büszkesége a magyar képfaragó művészetnek. Marcipános-sátrak a gyalogjárók mentén. Néhány emeletes épület évszázados patinát őriz” – olvassuk a II. kötetben (102.). S felbukkan a Németek pallója, a Hóstát, a posta mögötti cselédpiac, a külváros földszintes házaival.

Gaál Gábor és Kőmíves Lajos is rámutat, hogy az új, városi magyar középosztálynak a „társadalmi és házasságregényét” írta meg Ligeti. Gaál szerint: „...ez az első polgári regény irodalmunkban, s nemcsak azért, mert minden alakja polgár, s mert a regény egész problematikája és motívumhálózata abszolútan polgári, de azért, mert úgy is végződik: a polgári reménytelenségben, szürkeségben és sivárságban.” (Keleti Újság 1927. dec. 12.). Többen is megfigyelik, hogy legsikerültebb a regény középső része, Capri színes bemutatása. Az író 1925 októberében járt ott, s tudósítást is közölt róla a *Keleti Újság*-ban. (1925. okt. 15.) A női főszereplő, Gaby

története némileg a Bovarynére hasonlít, de végül is alig lépi túl az illendőség határait. Tény, hogy e regény a szerző fejlődését, írói tökéletesedését bizonyítja. Néhányan legjobb műveként méltatják.

Egy év múlva, 1928-ban elbeszélésközzel jelentkezik Ligeti: *Vonósnégyes* (Lapkiadó Rt. Cluj-Kolozsvár, 158 lap). Tizenöt novella és egy jelenet olvasható a kis könyvben. Városi emberek elevenednek meg, tragikus alakok, többen muzikusok, költők. Rendszerint cselekvésre képtelen egyének, akik a megfutamodást választják. Az író a belső történeteket, lelki életüket ragadja meg. Jellemző alakja Schumacher, a kuruzsló gyógyító, akinek csak addig van sikere, amíg ki nem derül, hogy diplomás orvos. Tabéry Géza kis túlzással Ligetit „a legsúlyosabb erdélyi magyar novellistának” nevezi, aki „rávilágít az élet, az emberek és jelenségek jellemző, avagy számára fontos és érdeklő megnyilvánulásaira.” (*Erdélyi Helikon*, 1928. 549–550.) Kőmíves Lajos így vélekedik: „Novelláinak az adja meg a lüktető elevenségét, hogy alakjai a történetekbe gyorsan bekapcsolódnak, s ez magyarázza meg egyúttal az olvasók érdeklődésének mindjárt a novella kezdetén való megindulását és ébrentartását. Stílusának fűszere, hasonlatainak eredetisége van. Ösztönös ízléssel kerül a közhelyeket és a túlhalmozott képeket.” (*Keleti Újság* 1928. nov. 4.)

A Keleti Újság 1928-ban újabb melléklapot indított *Erdélyi Hétfői Hírlap* címmel Kádár Imre szerkesztésében. A 28. számtól Ligeti Ernő vette át a főszerkesztői szerepkört. Politikai, közgazdasági és sporthíreket közöltek. A 39. számmal, december 24-én szűnt meg a lap. 1929-ben többszöri jelöltség után a konzervatív Erdélyi Irodalmi Társaság is tagjai sorába fogadta Ligetit. 1922-ben még leszavatták, s mint Kelemen Lajos megjegyezte: „Ligetinek nem a tehetsége hiányzik a tagsághoz, de a lelke nem ide való” (*Helikon*, 2005. márc. 25.). Végül 1929. május 26-án megszavazták felvételét. 1930. február 28-án került sor székfoglalójára. Dózsa Endre elnök ismertette pályafutását, majd Ligeti felolvashatta *Talma* című novelláját Napóleon híres színész barátjáról. Utóbb a Társaság megbízásából több erdélyi városban irodalmi esten szerepelt, megnyitót mondott.

Családi életének újdonsága, hogy ekkoriban, 1929 táján születik meg Károly fia.

A húszas évek végén egyre aktuálisabbá vált az erdélyi magyar írók csatlakozása a PEN Klubhoz. Ennek Ligeti lett az egyik fő szorgalmazója azután, hogy 1926-ban megalakult a Magyar PEN Klub. Így vall erről emlékiratában: „A PEN Klub megalakítására

irányuló első kísérlet e könyv szerzőjétől származik, aki tanulmányt írt az erdélyi magyar íróknak e nemzetközi organizációba való tömörítéséről, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy kisebbségünknek ablak nyitassék a külföld felé. [...] A PEN Klubról írott cikket Nichifor Crainic, a későbbi román szélsőséges nemzetiesséideológia megteremtője, lefordította lapjában, a *Cuvântulban* és egy külön cikkben válaszolt olyképpen, hogy az erdélyi magyar szellemiségnek is joga van magára öltetni a PEN Klub jelvényét, de nem mint önálló tagozat, mert ez nem fér össze a román állameszmével. [...] Egy későbbi értekezleten, amelyet Bánffy Miklós kolozsvári lakásán tartottunk, meg is alakult a PEN Klub, Bánffy Miklós lett az elnök, Berde Mária az alelnök, a két titkár: Kádár Imre és Dsida Jenő.” (*Súly alatt a pálma*, 154–155.) A magyar alosztály 1932. május 15-én jött létre, alelnök lett még Dózsa Endre és Makkai Sándor is, főtitkárnak Kádár Imrét, titkárnak Dsida Jenőt választották, s a nyolc igazgatósági tag közé bekerült Ligeti.

A Kolozsváron játszó, kortárs erdélyi magyarságot bemutató harmadik Ligeti-regény 1931-ben jelenik meg, szintén az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában, annak 56. kiadványaként: *A két Böszörményi* (I–II. kötet, Cluj-Kolozsvár, 173+177 lap). Dedicációja: „Fiannak, ha majd húszeves lesz”. A könyvet Kolozsvári Sándor fametszetei díszítik.

A cselekmény alapötletét egy újsághír szolgáltatta: „A Majna melletti Frankfurtban január hónapban egyik szállodában szobát bérelt egy orvos és egy fiatal leány, akin az anyaság jelei mutatkoztak. Az orvos tiltott műtétet hajtott végre, amelybe a leány belehalt. Az orvos nyomtalanul eltűnt, a leányt pedig, akiről kiderült, hogy egy közismert táncosnő egyik frankfurti mulatóhelyen, eltemették. Tegnap egy ismeretlen felhívta a frankfurti rendőrfőnökséget, és közölte, hogy ő a leány gyilkosa. Előadta, hogy fia beleszeretett az utcai leányba, és amikor a viszonynak gyümölcse lett, elhatározta, hogy elveszi. Az apa tudni sem akart róla, és lebeszélni igyekezett fiát. Amikor ez hiábavaló volt, rávette a leányt, hogy műtétnek vessen magát alá, a műtétet pedig szándékosan halált okozón hajtotta végre, mert meg akarta szabadítani fiát a szerencsétlen házasságtól. Fia azonban búskomorságba esett. Az orvos belátta, hogy helytelenül cselekedett, és bejelenti, hogy öt perc múlva főbe lövi magát. A rendőrség a megjelölt lakásban megtalálta az orvos holttestét.” (*Keleti Újság* 1928. febr. 11.).

Ligeti a történetet áthelyezte Erdélybe, Kolozsvárra, s feltöltötte a kisebbségi és a nemzedéki problematikával. Erről így vall:

„Úgy véltük, hogy miután a kisebbségi sors ugyanúgy nehezedik az új nemzedékre, mint ahogyan reánk, a magatartás a világgal szemben sem lehet más. Így vélekedtek az apák is. Ebben a hitben éltem én is, aki most a *Fel a bakra* után a *Két Böszörményiben* az apák és fiúk nemzedéki szembekerülését igyekeztem megírni, de úgy, azzal a végkövetkeztetéssel, hogy az életkorból fakadó ellentétes látás ellenére is az ifjú Böszörményieknek ugyanazt az utat kell megtenniük, ha mindjárt a spirális más körében is, mint az öregeknek. Az olvasók egy része alighanem más megoldást várt, mint amit a nemzedéki probléma végkifejlesztésében nyújtottam, de akármennyire is nézelődtem, hogy mások talán okosabbak nálam, az ifjúsági sorskérdésnek megrázó exponálásán kívül maguk a fiatalok sem tudtak más kivezető utat találni, mint ami a kisebbségi életnek alkatából és az akkori európai helyzetből kiteljesedett. Az ifjú értelmiségi nemzedék regényét megírta Kacsó Sándor is *Vákvágányon* címmel.” (*Súly alatt a pálma*, 202.)

A regény középpontjában a konzervatív, politizáló orvosapa, az öreg Böszörményi áll, valamint a vele ellentétes nézeteket valló fia, Gábor. Az apa a Magyar Párt híve, fia a szocialistákkal rokonszenvezik, ifjúnakgyűlésekre jár. Gábor teherbe ejti szerelmét, a munkáslány Magdát. Az apa abortusz végzése során megöli fia kedvesét és leendő unokáját. Majd lelkiismeret-furdalás és politikai csalódás hatása alatt öngyilkosságot követ el. A fiú eleinte gyűlöli apjának még az emlékét is, de rendre hozzá hasonlóvá válik, s egy választáskor a Magyar Pártra üti pecsétjét.

Ligeti kora szinte minden problémáját bele akarja vinni a regénybe. Emiatt túl sok az elmélkedés benne. Borbély István szerint a regény két részre osztható. „Az egyik rész a cselekmény, a másik rész a meditáció.” (*Pásztortűz* 1931. nov. 22.) Az öreg Böszörményi jellemzése kitűnő, a fiáé már kevésbé sikerült. Gaál Gábor viszont úgy látja, hogy túlzottan a magánügyekre, nem pedig egy osztály szétbomlására irányítja a figyelmet a szerző (*Korunk* 1931. 836–837.). Általában a kritika kevésbé sikerültnek véli e művet az előző kettőhöz viszonyítva. Csak Molter Károly fogalmaz fenntartás nélkül dicsérettel: „E magas értelemben jó regény nem is célkitűzésével, hanem azzal állja a kritikát, ami a regény feladata: embereket, életet és kort hamisítatlan fényben megörögzíteni. Karakterekből csillogtatni az eszméket és az író külön világát tolokodás nélkül, háttéri fényforrásként a mű mögé helyezni. Ez az eddigelé legjobb Ligeti-könyvben sikerült is, de talán még jobban marad meg az olvasó

emlékezetében az a magyarázhatatlan hangulatkép, melyet az író érett stílisművésze te dalol ki ebből a korrajzból.” (*Szellemi beháború*, 238–241.)

Az újságíró Ligeti 1932-ben újabb elismerést kapott: az 1920-ban megalapított Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Szervezete a temesvári kongresszuson Sárkány Gábor elnök mellé Kádár Imrével együtt alelnöknek választotta. Nyolc évig töltötte be e tisztséget. Így emlékezik erre: „Ha átléphetem azt a határt, amelyre az illő szerénység kötelez, úgy legyen szabad megjegyznem, hogy egész kisebbségi pályafutásom alatt ezt a megbízatást tartottam a magam számára a legfontosabbnak. Valamilyen részem volt az irodalmi életünk megteremtésében is, nemcsak helikoni vonatkozásban, de az irodalmi társaságok körül is – így szép emlékeim közé tartozik, hogy az Erdélyi Irodalmi Társaság megbízásából emlékbeszédeket tarthattam Petőfi Sándorról a félegyházi síkon, Kazinczyról Érsemljénben, Petne Ferencről Szilágysomlyón, tevékenykedtem a politikában is, évekig tagja voltam a kolozsvári Magyar Párt intézőbizottságának – de ahol elgondolásaimat akadályok nélkül kifejtettem és megvalósíthattam, ez az újságírószervezet volt.” (*Súly alatt a palma*, 256.) Eredménynek tekintti, hogy a szervezetbe bevonták a magyar, zsidó, szász, de még a regáti ukrán és bolgár újságírókat is, a Nemzetközi Újságíró Egyesület önálló tagként felvette őket, állandó irodát tartottak fenn, segélyeket osztottak, üdülőotthont létesítettek Tusnádon, s évente más-más városban találkozókat szerveztek. Meg kell említenünk, hogy egyes utalások szerint Ligeti a szabadkőműves mozgalom tagja volt. A *Korunk* 1930-as évfolyamában ismertette Eugén Lenhoff könyvét a szabadkőműveség történetéről.

1932-ben ér írói teljesítőképeségének csúcspontjára Ligeti. Látszólag hirtelen elfordul a hazai témától, s a korabeli divatnak engedve életrajzi regényt ír: *Az idegen csillag. Ira Aldridge regényes élete* (Kolozsvár, 212 lap). Ezt is az Erdélyi Szépművészi Céh jelenteti meg.

Aldridge (1807–1867) egy szenegáli törzsfőnök unokája volt, apja már lelkész Amerikában, ő is szolgaként kezdi kora híres Shakespeare-színésze, Kean mellett. Ellesi mesterétől a művészet titkait. Egy időn túl együtt lépnek fel, majd a legsikeresebb Shakespeare-színészé érik. Amerika után fellép Londonban, Párizsban, Berlinben, Bécsben, Budapesten, Moszkvában. Uralkodók fogadják, bárói rangot kap, anyagi jólétbe kerül, csak épp az angolok nem tekintik magukénak, pedig ő mindig is angolnak val-

lotta magát. A lodzi gettóban hal meg boldogtalanul. „A világ legnagyobb Shakespeare-színésze volt, de az Encyclopaedia Britannica egy szóval sem emlékezik meg róla...” – zárja regényét Ligeti. A regény nemcsak kalandos, romantikus történet, hanem a főszereplő lélekrajza is. Végig érdekesfeszítő, szívvel írt szöveg. Az író azonosul hőisével. Szinte minden kritikus elismeri, hogy ez Ligeti legjobb regénye. Valósággal meglepő, hogyan tudott annyi adatot összeszedni erről a művészről és a helyszínekről. Az igényes kritikus, Kós Károly nem véletlenül vette fel a Céh sorozatába ezt a regényt. Utóbb bírálatában megmagyarázza, hogy a műben „ott van Ligeti Ernő, az erdélyi író-művész, aki jobban tudja, jobban érzi és pontosabban állapíthatja meg, mint talán bárki más a világon Ira Aldridge-nak a megvetett, lelicsinyelt, mindig és mindenki számára »idegen« zseninek kegyetlen lelki tragikumát. [...] Úgy érezzük, hogy ez az idegen tárgyú könyv sok kifejezetten magyar tárgyú könyvnél magyarabb, és sok erdélyi magyar kisebbségi regénynél erdélyibb és kisebbségibb regény. De mindenképp: szigorúan művészet.” (*Erdélyi Helikon* 1933. 133–134.)

Egy érdekes kísérletben vesz részt Ligeti 1933-ban: *A földalatti hármak* címmel „7 erdélyi író kollektív regénye” jelenik meg Tamási Áron előszavával (a Gyilkos kiadása, Cluj-Kolozsvár, 191 lap). A könyvet Győri Illés István szerkeszti és látja el bevezetővel. Mindegyik szerzője egy-egy fejezetet ír, egymástól veszik át a cselekmény szálát, mely 1916-ban, a világháború idején indul, s 1930 táján végződik. Az egyik fejezet Ligeti munkája.

Az 1930-as évek közepére Ligeti a szerkesztés minden csínját elsajátítja, vérbeli újságíró. Mégis egyre jobban kiszorul a szerkesztőségekből. Elérkezettnek látja az időt, hogy saját lapot indítson, amelyben érvényesítse polgári liberális szemléletét, szervezőképességét. 1934. december 31-én jelenik meg a *Független Ujság* (sic!) című „Politikai, társadalmi, gazdaság-kritikai hetilap” első száma. Egyedüli szerkesztője Ligeti, saját Szentegyház utcai lakása a szerkesztőség is. Egy-egy szám tíz oldal terjedelmű. Az első számban kissé eldugva, a 8. oldalon mutat rá célkitűzéseire a *Mit akar a Független Ujság* cím alatt: „Hangot akar adni azok véleményének és gondolkodásának, akik aggodalommal keresik az Erdélyben lakó kisebbségek anyagi és szellemi életének kibontakozását. Valamennyien egyetértünk abban, hogy meg kell óvnunk mindvégig az erdélyi magyar élet erkölcsi tisztaságát, hogy dolgoznunk kell azért, hogy politikánk ne me-

revedjék meg üres és az élethez nem alkalmazkodó formalizmusokban, hogy összeműködést hozjunk létre az Erdélyben élő kisebbségek között egyrészt, másrészt pedig a román többséggel együtt találjuk meg az őszinte és az ország javát előmozdítani akaró együttélés zavartalanságát, hogy beillesztjük az erdélyi kisebbségi gondolkozást az európai gondolkodás egyenesébe, amely Erdélynek mindig legnemesebb hagyománya volt. Hogy mint kisebbségek természetes közvetítői legyünk a szomszédos államoknak és elősegítsük a Duna völgyében lakó népek geopolitikailag meghatározott együvé tartozását, hogy fiatalságunkat minél felkészültebben odaengedjük sorompóinkhoz, hogy láthatóvá tegyük problémáinkat a szociális, gazdasági, szellemi élet más területén is, és a problémákat a legelső vonalba állítsuk. Irányzatunk magától értetődően haladó polgári, de a kisebbségi élet önvédelmi természetéből kifolyólag nem nemzetközi, osztályokon felül álló és nem osztályképviselőhöz tapadó.” Seregszemlét is tart *Kik írnák a Független Ujságot?* címmel: „Krenner Miklós, Tavaszy Sándor, Hegedűs Nándor, Koós Károly, Tamási Áron, Császár Károly, Szántó György, Karácsony Benő, Tabéry Géza, Molter Károly, Szentiványi Sándor, Jározy Andor, Lakatos Imre, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc állandó dolgozótársaink. De fórumot akarunk adni minden erdélyi magyar közírónak és írónak, akinek mondanivalója van felvetett problémáinkkal kapcsolatban.” Utóbb magyarországi írók is bekerülnek a munkatársi körbe.

A 2. szám már a II. évfolyamot nyitja meg. Eleinte tartja az évfolyamonkénti 52 számot. Az V. (1938) évfolyam 16. számától rátér a kétheti megjelenésre, s miután több mint egy évig mellőzi az alcímet, a 18. számától *A szellemi élet keresztmetszete* megjelölést nyomtatja a fejléc alá. Ez az évfolyam 22, a VI. évfolyam 23 számot tartalmaz. Az utolsó, VII. évfolyam (1940) az augusztus 16-i 14 oldalas 17. számmal szakad meg (ez csak a kolozsvári Akadémiai Könyvtár P.V. 755. jelzetű sorozatában található meg).

Az igen gazdag politikai, társadalmi, művelődéstörténeti, film- és színházkritikai, művészeti, recenzíós anyagból ténylegesen kibontakozik a kor szellemi világának keresztmetszete. Mi itt kiemeljük Ligeti emlékezősorozatát, mely *A kisebbségi élet bölcsője* címmel jelent meg 14 folytatásban (1935. jún. 16–23.–nov. 2–9.), s a *Pásztortűzben* azelőtt közzétett *Elsüllyedt világ* című 15 részes memoárja (1934. márc. 31.–1935. júl. 15.) folytatásának szánta. Ebből nőtt ki utóbb a *Súly alatt a pálma*. A *Független Ujság* érdemeként szokták emlegetni szere-

pét az 1937 októberi Vásárhelyi Találkozó előkészítésében, bár maga Ligeti nem vett részt a találkozón.

A *Független Ujság* teljes embert követelő szerkesztése mellett sikerült még egy regényt is megírnia: *Az ő kis katonája* (Oradea, 1940, 200 lap) a Sonnenfeld Nyomda Új Erdélyi Könyvek sorozatában jelent meg. Ebben első világháborús prágai élményeihez tér vissza. „Nyilván nem szokványos jelenség, de nem is véletlen, hogy valaki évtizedekkel a pályakezdete után ismét első regénye témájához nyúl; a *Belvedere* a benső lélekrajz regénye, *Az ő kis katonája* viszont a részletező környezetrajz. Egyébként vaskos realizmusával együtt is nyílt nosztalgia ez a regény a »megnyugtatóan időszerűtlen témák«, azaz a Monarchia, pontosabban az első világháború előtti békeévek után” – írja Filep Tamás Gusztáv erről a Kolozsvárt megszerzethetetlen műről (*Szín* 2008. 68–83.).

Az 1940-es bécsi döntést, az Észak-Erdélyre köszöntő „magyar világot” osztatlan lelkesedéssel fogadja, köszönti. Így indítja a hatalomváltás utáni első kötetét: „Eszendő múltával is felriadok: nem álom-e, hogy magyar világ vesz körül és szülővárosom megint, visszavonhatatlanul és minden atomjában magyar város? A szem még mindig nem tud betelni a magyar élet megtapintható valóságaival; a fül újra és újra megtelik a végre szabadon szárnyaló magyar szó zengzetével. Csodálatos állapot!” E könyv címe: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban* (Kolozsvár, [1941] 215 lap).

A könyv műfaját már az első ismertetéskéntől kezdve sokan próbálták meghatározni, Vallasek Júlia egyenesen regényként nevezi meg. Legjobb, ha a szerző nyilatkozatát idézzük: „Az emlékiratnak egy neme, de amelyben a szerző lehetőleg csak akkor beszél magáról, amikor indokolt. E munka inkább felmérni igyekszik a változás mélységét egy olyan néptöredék világában, amely állam nélkül rekedt és amely a szellem, a kisebbségi génusz erejével a maga levegőtlen-ségében és magányosságában is egynek érezte és egyé nevelte magát, eltipphetetlen sorsközösségét a legelemből létfeltételek ellenére is megőrizte és újra megteremtette.” A 22 évet a szerző öt fejezetre osztotta: Tragikus előjáték 1918–1919; A hőskor 1919–1925; A virágzás kora 1926–1930; A helytállás kora, 1931–1937; A hanyatlás kora 1938–1940. A korszakolással lehet vitatkozni, de kétségtelen, hogy Ligeti a korszak irodalmi-művelődési és sajtóvilágának mindmáig leggyakrabban idézett forrását teremtette meg. Forrásértékére már a megjelenéskor Bene-

dek Marcell figyelmeztetett: „Nélkülözhetetlen forrásmunka ez a könyv mindenki számára, aki a huszonnégy esztendő megsejtelés alatt szenvedő erdélyi magyarság lelki-világát, első kábulatból való felocsúdását, szellemi életének küzdelmes kialakulását ismerni akarja. Sok mindent elmond, amit annak idején nem lehetett kinyomtatni; és sok olyat is, amit tudhatott volna az anyaország közönsége, ha érdeklődése realisabb természetű, és nem elégszik meg könnyű és sokszor káros hatású frázisokkal. A könyv meglepően objektív. Gondoljuk meg: jórészt olyan dolgokról van szó, amelyekben a szerző személyesen részt vett; olyan emberekről, akikkel nap-nap után érintkezett, együtt harcolt, vagy elvi és világnézeti polémiákat folytatott.” (*Magyar Csillag* 1942. 183–185.) A kötetben elismerő sorokat olvashatunk a színház küzdelmeiről, kiváló, frappáns portrékat kapunk a vezető írókról, politikusokról. Némi iróniával mutatja be a magyarországi könyvkiadók viszonyulását az erdélyi irodalomhoz. A szellemi életnek néhány vonatkozását viszont alig-alig érintette. Így nem írt a tudományos törekvésekről, az egyházak és iskolák szerepéről, létküzdelmeiről, alig szólt a művészetekről. Mégis konklúziója elfogadható: „*az erdélyi magyar társadalmat a szellem tartotta meg, a szellem pedig az igazság és az igazságra támaszkodó erkölcsi tudat erejéből táplálkozott.*” (*Súly alatt a pálma*, 292.) A kötetet 1990-ig a romániai könyvtárak tiltott részlegén őrizték, úgyhogy nagyon is indokolt volt 2004-es újbóli kinyomtatása.

Utolsó nagyszabású regénye, a *Rózsaszüret* „A Balkán regénye” alcímmel szintén 1941-ben jelent meg (Kolozsvár, 296 lap) magánkiadásban. A regény még a harmincas években keletkezett, s lektorálásának, kiadásának halogatása távolította el Ligetit a Helikontól és a Szépművés Céh-től. A címlap verzőjára rá is nyomatta Ligeti: „E regény néhány évvel a jelenlegi háború kitörése előtt íródott. A szerző nem javított rajta. [...] Mégis: nehogy bárkiben is félreértések keletkezzenek, e regény cselekménye a húszas évek végén történik, és most 1941 karácsonya előtt vagyunk!”

A regény megírásának ötletét svájci tapasztalataiból és főleg 1930-as bulgáriai utazásából meríthette. Az utóbbiról egész oldalas beszámolót közölt a *Keleti Újságban* (1930. május 27.). A regény két főszereplője, az illatszerygáros Montefleury-dinasztiából származó, nyugat-európai lapokat tudósító Isabel és a macedón nemzetiségű bulgáriai rajztanár, Ivan Basdarov Genfben találkozik. Kiderül, hogy Isabel apja is macedón eredetű. Így előtérbe kerül a három országban is

élő macedónok helyzete. Isabel és Ivan összeházasodnak, de nagyon különböző neveltetésük, világfelfogásuk rövidesen elválasztja útjaikat. A regénynek sikerül érzékeltetnie a Balkán nemzetiségeinek konfliktusos helyzetét, a macedónok forradalmi látását, szabadságvágyát. Ihletett sorokat olvashatunk Bulgáriáról, s a genfi diplomatavilág bemutatása is élethű. A regény szinte sejteti a kitörő újabb világháborút. Kidolgozása azonban „túlságosan riportszerű” – mutat rá Marék Antal bírálata (*Láthatár* 1942. 5. sz. 112.). Úgyhogy művészi színvonala nem éri el az előző regényekét.

Egy régebben írt kisregényt, az *Erdélyi Helikon* 1929-es évfolyamában közzétett *Jákob az angyallal* címűt 1942-ben Nagyváradon a Relle Pál szerkesztette Örök betűk sorozatban jelentetett meg együtt Tersánszky Józsi Jenő egy kisregényével (144 lap). Vallasek Júlia *Az idegen csillaggal* veti össze. Mindkettő művészregény, ott a színház, itt a festészet a témakör. A sánta asztalossegéd apja műhelyében ismeri meg a város különös viselkedésű festőművészt. Ennek „Jákob az angyallal” című képe revelációként hat a segédre, elhatározza, hogy a festő tanítványául szegődik. A történetet elmesélő segéd is rendre ismert művésszé válik, de tudatában van közepes képességeinek. Fikciónak találkozik újra mesterével, s miközben bűvöletbe ejti az ottani reneszánsz világ, kénytelen felismerni, hogy mestere már csak képhamisítással foglalkozik. A tanítvány feljelenti a mestert. A kisregény érzékelteti, hogy mennyire törekény a művészsors, milyen könnyű tévútra sodródni.

1943 áprilisában Budapesten, a Singer és Wolfner kiadó Erdélyi írások sorozatában jelenik meg Ligeti utolsó műve, a *Noé galambja* című „regény” (400 lap). Filep Tamás Gusztáv megállapítja: „a műfaj szabályainak azonban egyetlen ponton sem felel meg (az esszéregény későbbi eredetű és bizonytalan kategóriája viszont talán alkalmazható rá)”. A könyv a 17. század nagy politikusának, Bethlen Miklósnak az alakját idézi fel, az ő egyik művének címét is kölcsönzi. Bethlen volt az, aki politikai megoldást keresett Erdély jövőjére a Habsburg-Birodalom keretein belül. Ligeti úgy érezte, hogy az 1940-es években fel kell újítani a bethleni politika tanulságait, Erdély jövőjét ezek szellemében kell rendezni. A mű első sorban Bethlen Miklós önéletírására s néhány kortársa emlékiratára alapoz. A múlt példájával üzen a jelennek.

Ligeti családjával 1943 nyarán Budapestre költözik, s ott a *Magyar Nemzet* szerkesztőségében helyezkedik el. A lap novemberből hozza – gyakran szignóval jelölt – írá-

sait. Az 1944. március 17-i német megszállás után Ligetit Csepelre internálják, Mikó Imre képviselő és Mester Miklós államtitkár igyekszik őt a zsidótörvények hatálya alól mentesíteni. Miután kiszabadul, augusztusban gróf Bethlen György, az egykori Országos Magyar Párt elnöke közbenjárását kéri mentesítése érdekében. Ő tesz is ez irányban. Úgyhogy Ligetinek nyugalma lehet az október 16-i nyilas hatalomátvételig. Ekkoriban találkozik vele Jancsó Elemér a Krenner Miklós lakásán, s hívja haza Kolozsvárra. A hatalomátvétel után Ligetit és fiát letartóztatják és kényszermunkára viszik. Ferihegyen, Gyálpusztán, Rákoskeresztúron nyomorgatják őket, árkot ásatnak velük. Végül a feleség kijárja szabadon bocsátásukat. 1945. január 9-én vagy 10-én késő este fegyveres nyilasok törnek rájuk az anyós, Szántó Sománé Pozsonyi úti lakásán. Aranyt és pénzt keresnek. Ligetit, a feleségét és a fiát teherautóval beviszik az Andrassy út 60-ba, ahol tovább vallatják őket, majd ruhátlanul kezeiket hátul egymáshoz kötözve a közeli Jókai térre viszik, ahol – valamikor éjjel után – hat nyilas gépfegyversorozatokat ereszt beléjük. A fiú, Károly, bár négy lövést kap, túléli a mészárlást. Egy magyar katonai járőr talál rá, kórházba viszi, majd a nagynya lakásán felgyógyul. Németországba költözik, 1953-ban az Egyesült Államokba vándorol, ahol 1957-ben ékszergyártási céget alapít, mely ma is működik, rajta van a világhálón, tulajdonosa Charles Ligeti.

„Ligeti Ernő egész élete és irodalmi munkássága Kolozsvárhoz kötődik” – állapította meg 1945-ben Jancsó Elemér. Kőműves Lajos arra is rámutat: „Ligeti Ernő abszolút urbanus lélek. Írói érdeklődése ösztönösen a komplikáltabb életű városi emberek felé fordul és ez egészen természetes. Ligeti Ernő a város szülöttje. Gyermekkorának zsenge benyomásai és a férfikorra is kiható élmé-

nyeinek gyökerei a város sokréttű talajából sarjadtak” (1928). Mint szépíró néhány emlékezetes regényt alkotott. Nem volt elég ideje kicsiszolni munkáit. Egész életében főleg szerkesztőként tartották számon. E téren vitathatatlanok érdemei. S emlékiratai is nélkülözhetetlen források. Szerepét ő maga nagyon világosan ítélte meg: „Létezésemnek értelmét egyszerűen a kisebbségi rabságban találtam fel, és ezzel eleget is tettem rendeltetésemnek. A magam igen szerény képességeivel az elszakodottak hűségét szolgáltam, és a felszabadítás tényével feleslegessé váltam.” (*Súly alatt a pálma*, 6.)

Ligeti Ernő emlékét halála után eleinte Jancsó Elemér, majd Sóni Pál és Kántor Lajos idézte fel néhány alkalommal. Két államvizsga-dolgozatot is írtak róla, Balogh Edgár, illetve Sóni Pál irányításával. Az utóbbi szerzője, Török Vilma több szempontból is kiegészítette az addigi Ligeti-irodalmat. Sóni Pál 1969-ben az Irodalmi Könyvkiadó részére bevezető tanulmánnyal ellátva sajtó alá rendezte *A két barlang* és az *Idegen csillag* című regényeket – egyetlen kötetben. Ezek szövege 1976-ban románul is megjelent George Sbârcea fordításában a Kriterion Könyvkiadónak köszönhetően. Újabban Marosi Ildikó foglalkozott Ligetivel. Sajtó alá rendezte az *Elsüllyedt világ* című emlékiratát 2002-ben *Kis/Ligeti/könyv* címmel, majd a *Súly alatt a pálma* című kötetét. Mindkettőhöz mellékelte tartalmas, életrajzi adalékokat feldolgozó tanulmányát (idézeteinket ezekből a kiadásokból vettük). Újabban Filep Tamás Gusztáv elemezte Ligeti munkásságának egyes területeit, s járult hozzá életrajzi adatainak a pontosításához. Ligeti irodalomtörténeti helyét legutóbb Pomogáts Béla jelölte ki összegező munkájában: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*. Csíkszereda, 2008. 234–236.

Gaal György

■ IRODALOM

- Jancsó Elemér: Emlékezés Ligeti Ernőre. Világosság II. évf. 1945.136. sz. jún. 10.
 Izsáky Margit: Liszt Ferenc tér. In: Uő: Ország a keresztfán. Bp. [1945] 30–36.
 Virágh Ibolya: Ligeti Ernő publicisztikája a Független Újságban. [Államvizsgai-dolgozat.] Tudományos irányító Balogh Edgár egyetemi tanár. Kvár, 1966. 68 p.
 Molter Károly: Szellemi beháború. Tanulmányok, cikkek, kromik (1918–1944). Irodalmi Könyvkiadó, 1968. 41–43, (Belvedere), 215–219. (A két barlang), 238–241.) A két Böszörményi).
 Lőrinczi László: Ligeti Ernő két regénye. Utunk XXV. évf. 1970. 3. sz. jan. 16.
 Török Vilma: Ligeti Ernő. Diplomavizsgai dolgozat. Tudományos irányító Sóni Pál egyetemi tanár. Cluj-Kolozsvár, 1971. 135 p.
 Jancsó Elemér: Ligeti Ernő. In: Uő: Kortársaim. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 244–246.
 Filep Tamás Gusztáv: Száz éve született Ligeti Ernő. Magyar Nemzet 1991. febr. 19.
 Filep Tamás Gusztáv: A kisebbségi progresszió. Ligeti Ernő publicisztikájáról. Bárka 2005. 3. sz. 85–92.
 Filep Tamás Gusztáv: Deklasszálódás, unalom, irónia. Ligeti Ernő társadalmi regényei. Forrás 2006. 3. sz. 92–106.
 Filep Tamás Gusztáv: Noé meglékelt bárkája. Ligeti Ernő utolsó pályaszakaszáról. Szín 2008. aug. 68–83.

Gaal György: Ligeti Ernő indulása. In: Verseiben él... Mózes Huba köszöntése 70. születésnapján. Szerk. Gréczi-Zsoldos Enikő. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2011. 67–76.
Kántor Lajos: Kolozsvár hű fia (Ligeti Ernő, első közelítésben). Utunk XL. évf. 1985. 27. sz. júl. 5.
György Béla: Sub pondere crescit palma. Ligeti Ernő felfedezéséhez. Helikon 2005. márc. 25. 6. sz.
Kántor Lajos: Ligeti Ernő – és amit átélt (1925–1941–1945). Kortárs 2002. 2–3. 144–150.
Lászlóffy Csaba: Az elsüllyedni-kész lényeg. Helikon XIII. évf. 2002. 19. sz. okt. 10.
Marosi Ildikó: Kis\Ligeti\Könyv. A fedélzetközi utas elsüllyedt világa. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 125.
Vallasek Júlia: Elváltozott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–44 között. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004.

POMOGÁTS BÉLA

KÉT ÉS FÉL ÉVTIZED MÚLTÁN

Gyimesi Éva emlékének ajánlom

Előhang

■ Mielőtt közreadom egy régebbi írásomat – még közel két és fél évtizeddel korábbról –, némi magyarázatot szeretnék mellékelni hozzá. 1988 nyarán, midőn az alábbi jegyzetet megírtam, igen sokan, közöttük magam is mindinkább fokozódó aggodalommal, talán nem túlzok, ha így mondom: kétségbeeséssel figyeltük mindazt, ami Romániában, Erdélyben mindenekelőtt az ott élő magyarokkal történik. Magam ekkor már vagy négy esztendeje nem tettem be Erdélybe a lábamat, jöllehet korábban (először 1969 januárjában) évente több alkalommal is felkereshettem az erdélyi könyvtárakat, egyetemi intézeteket és főként barátaimat. Aztán a nyolcvanas évek közepén (hetvenegyed-maggammal) aláírtam azt a nyilatkozatot, amely az erdélyi magyar értelmiség jeles képviselői, az *Ellenpontok* című „szamizdat” folyóirat szerkesztői (jelesen Szócs Géza és társai) ellen folyó hatósági megtorlások ellen tiltakozott. Akkor hír érkezett arról, hogy ne is kíséreljem meg a magyar–román határ átlépését (ami korábban sem volt igazán könnyű: könyvek elkobzásával, tüzetes csomagvizsgálattal, esetenként testi motozással járt együtt). Erdélyi barátaimmal is igen nehezen tudtam kapcsolatba lépni, például a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1987-ben Bécsben rendezett kongresszusán mint az egyik munkacsoport vezetője, én olvastam fel Kántor Lajos előadását, tekintettel arra, hogy neves irodalomtörténész barátom nem kapott kiutazási engedélyt. Az Erdélyből érkező hírek mindinkább elkésértőek voltak, igen sok író, tudós, újságíró menekült-telepedett át Magyarországra, és aki maradt, naponta és mindinkább fokozódó mértékben érezhette a nacionálkommunista hatalom nyomasztó erejét. Az erdélyi magyarság, akkor több mint kétfélmillió közösség teljes körű felszámolása történelmi értelemben is fenyegető közelségbe került.

Magyarországon akkoriban kezdett kibontakozni az a tiltakozó mozgalom, amely igen sok területen: baráti közösségek körében, az értelmiségi munkahelyeken, az író-

szövetségben, az egyetemeken (az én közvetlen közelségemben a Lőrincze Lajos és Czine Mihály által vezetett Anyanyelvi Konferenciánál), végül az 1989-ben szervezett nagy budapesti tömegtüntetésen jelentkezett. És persze a sajtóban: Magyarországon „szordínósabban”, a nyugati emigráció nyilvánosságában nyíltabban és erőteljesebben. Magam is igen sok olyan írást közöltem abban az időben (1988 tavasza és 1989 tele között), amely az erdélyi magyarság nyomasztó helyzetét mutatta be, és az elnyomás ellen tiltakozott – egy évtizede *Fordulat Erdélyben* címmel sajtó alá rendeztem belőlük egy kötetre valót. Ezek között az írások között jelent meg a müncheni *Új Látóhatár* című folyóirat 1988-as évfolyamának negyedik számában az alábbiakban olvasható írás. A folyóirat szerkesztőivel, Borbándi Gyulával és Molnár Józseffel akkor már régóta baráti kapcsolatban álltam. A nyugati emigráció leginkább tekintélyes folyóiratában publikálni természetesen nem tartozott azok közé a gesztusok közé, amelyeket jó szemmel nézett a budapesti hatalom – igaz, megtorlás akkor már nem követte a publikációt. Mindenesetre ez a régi írás talán hitelesen világít rá arra, hogy a magyarországi értelmiség egy része (mondjuk így: a nemzeti ügyek és az egyetememes magyar szolidaritás mellett elkötelezett része) miként reagált az Erdélyből érkező hírekre – az olvasó tapasztalni fogja, hogy ezt a reagálást a felháborodás, a szorongás és az együttérzés szabta meg.

Hogyan tovább? Van-e tovább?

Az erdélyi magyarság helyzetéről és jövőjéről

■ Olvasom a lapokban, hogy Ceaușescu buldózerai megindultak az erdélyi falvak ellen. A *Magyar Nemzet* a bukaresti *Neuer Weg* című lapra hivatkozva adja közre a lerombolt vagy lerombolásra ítélt települések listáját: Apáca és Alsórákos mellett Neppendorf, Grossau, Seiden, Weidenbach, Marienburg, Tartlau, Brennendorf, Honigberg

és még több, általában szászok által alapított vagy lakott községet pusztítottak el vagy készülnek elpusztítani lakóházastól, templomostól, temetőstől a földgyaluk. Néhány hónapja tilalmi listára kerültek a falunevék, most pedig megszűnnek maguk a falvak. Ha mindez bekövetkezik, pusztta föld marad a híres honigbergi, azaz szászhermányi erőd-templom helyén, és ezt azért említem külön, mert ezt a templomot a 13. századi magyarországi építészet egyik monumentális emlékeként tartja számon a művészettörténeti irodalom, s a hatalmas építmény egyik erődtoronyának 15. századi Utolsó ítélet-freskóját is a korszak kiváló alkotásai között emlegetik a szakemberek. Az újsághírek szerint most ezt az erődtemplomot is a földbe tapossák (taposták) a bulldózerek. Mindezt egy országban, amely „kétezer esztendő” múltjával és kultúrájával hivatkozik, és megvevettel beszél „jövővénynek” mondott nemzeti kisebbségeiről.

Az a kultúra, amelyet Erdély magyar, német és román népe hosszú évszázadok alatt létrehozott, most végső veszélybe került. És végső veszélybe jutott az erdélyi magyarság is, Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége, hogy szemünk láttára váljék a nemzeti kizárólagosságra törekvő indulatok, a nagyzási téboly áldozatává. A világ számos részéről felháborodott nyilatkozatok érkeznek, tiltakozik a bonni parlament, a római szenátus, a bécsi kormány. Kelet-Európa most is hallgat: „újra csendes”, a rendkívüli mértéktartással megfogalmazott magyar álláspont még a hivatalos lengyel körök és a lengyel sajtó támogatását sem kapta meg, noha közismertek a lengyel–magyar barátság sok évszázados hagyományai, és ismeretes az is, hogy a magyar közvélemény milyen őszinte lengyelbarátságot tanúsított 1939-ben, 1956-ban és 1981-ben, a lengyel nemzet súlyos történelmi megpróbáltatásainak idején. De valójában a nyugati közvélemény sem tudja vagy akarja kifejtetni azt a nyomást, amely megállíthatná a földgyalukat. Ezek a földgyaluk ugyanis nem a semmiből kerültek elő, mintha sötét fenyegetésként mindig ott lapultak volna a néma erdélyi éjszakában, hogy aztán egy tébolyodott intésére meginduljanak. Erdélyben nem most, az utóbbi hónapokban kezdődött a nemzeti kisebbségek ellen viselt háború: a kulturális genocídium. A kisebbségek elleni türelmetlenség, a rejtett vagy nyílt erőszakos asszimiláció, a kisebbségi kultúrák korlátozására és megsemmisítésére irányuló szándékok mindvégig érzékelhetők és kimutathatók Erdély 1918 utáni történetében.

Azért, hogy a nagyromán nacionalizmus ilyen gátlástalanul felnövekedhetett és

érvényesülhet, felelősek azok a nagyhatalmak is, amelyek annak idején – 1920-ban és 1947-ben – minden komolyabb mérlegelés nélkül adták Románia birtokába Erdélyt és az ottani lakosság közel felét kitevő nemzeti kisebbségeket: magyarokat, németeket, szerbeket. Csak a pontosabb adatok kedvéért jegyzem meg, hogy az utolsó, 1910-es osztrák–magyar népszámlálás adatai szerint a trianoni szerződés által Romániának juttatott terület lakossága 53,9%-ban román, 31,7%-ban magyar, 10,6%-ban német és 3,8%-ban egyéb (szerb, bolgár, rutén) nemzetiségű volt. Ezek az adatok is azt igazolják, hogy a terület lényegében vegyes nemzetiségűnek volt tekinthető, és a román lakosság aránya – a bukaresti történészek és politikusok állításával ellentétben – nem volt sem „meghatározó”, sem „túlnyomó”. Ebben a tekintetben az erdélyi magyar és német lakosság arányszáma kedvezőbb volt, mint a svájci franciáké és olaszoké, ahol az utóbbi két nemzetiség a 69%-os német lakossággal szemben 19%-ot, illetve 9%-ot képvisel. Mégis mit szolt volna Európa ahhoz, ha Németország többségi alapon valaha is Svájc bekebelezésére törekedett volna, vagy a svájci németek meg akarták volna szüntetni az ottani franciák, olaszok és rétorománok önkormányzatát és kulturális intézményeit? Ugye, még elképzelni is abszurdum!

A román nemzetiségi politika mostanában vált az önmagát kereső és ismét történelmi küldetésére ismerő Európa egyik leg-súlyosabb botrányává. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ennek a nemzetiségi politikának korábban ne ugyanolyan szándékai lettek volna, mint a jelenben. Éppen ezért teljes mértékben téves az az egyenlőség, amelyet sokan a dualizmus kori magyar kormányok és az 1918 utáni román impérium kisebbségi politikája közé tesznek. Az 1867-es kiegyezéssel Erdélyben uralkodó szerephez jutó magyar politika valóban súlyos hibákat követett el, midőn a „nemzetállam” hamis bűvöletének hatása alatt a románság megbékítése és megnyerése, illetve a nemzeti autonómiákra alapozott magyar állam belső szolidaritásának kiépítése helyett a román nemzeti mozgalom feken tartására törekedett. Természetesen eredménytelenül, mint-hogy a korszak politikai kultúrájának meglehetősen széles körben ható liberalizmusa egyszerűen elképzelhetetlenné tette az olyan kisebbségellenes intézkedéseket, amelyeket a Romániából érkező hírek nyomán mostanában megismerhetett a világ. A magyar liberális nacionalizmus ahhoz nem volt elég erős, sem elég erőszakos, hogy a román nemzeti mozgalom határozottabb tér-

nyerését megakadályozhatta volna. Intézkedései jobbra csak azt eredményezték, hogy a nemzetközi közvéleményben elültették a magyarországi nemzetiségek elnyomatásának tudatát, és ez a közmeggyőződés az első világháború után a nagyromán propaganda elsőrendű támasza lett. A millenniumi korszak magyar politikája egy „harmincmillió” birodalom ábrándjával bódította magát, miközben a román nacionalista mozgalom – a határon innen és túl – lázasan szervezkedett, az erdélyi román bankok bukaresti támogatással sorra vásárolták fel a tönkrement magyar közép- és kisbirtokosok földjeit, s a bukaresti kormányzat, illetve az erdélyi román nemzeti komitő kidolgozta Erdély elszakításának stratégiáját.

Ez a stratégia szinte váratlanul, még a román politika számára is meglepetésszerűen az első világháborús vereség után hozta meg minden korábbi számításnál nagyobb eredményt: a békeszerződésben Románia nagyobb magyar területet kapott, mint a trianoni Magyarország egész területe, s mellette annektálhatta Bukovinát és Besszarábiát. És noha az Erdély bekebelezését jogilag megalapozó gyulafehérvári nemzeti gyűlés az együtt lakó nemzetiségeknek teljes szabadságot, sőt kulturális önkormányzatot ígért, mi több, a román kormány az antant-hatalmakkal megkötött úgynevezett „kisebbségi szerződéssel” is garanciát vállalt ennek az autonómiának a létrehozására, egyetlen bukaresti kormány és egyetlen román politikus sem vette komolyan az egyenjogúságra tett ígéreteket. Sőt a román politika mindvégig – tehát 1918-tól máig – arra törekedett és arra törekszik, hogy a birtokába vett hatalmas idegen területek teljes bekebelezését a nemzeti kisebbségek erőszakos beolvasztásával – ahogy Ceaușescu propagandistái mostanában hirdetik – az ország „homogenizálásával” érje el. Ennek a „homogenizálásnak” a legerőszakosabb és legbarbárabb eszközei a magyar iskolahálózat felszámolása, a magyar kulturális intézmények likvidálása és „gleichschaltolása”, a magyarok és németek „magyar és német származású románokká” nyilvánítása, a kisebbségi helynevek és keresztnévek használatának tilalma, végül a faluromboló politika, amely most már teljes mértékben el akarja vágni a nemzeti kisebbségek etnikai és kulturális gyökeireit, meg akarja szüntetni történelmüket és hagyományaikat, hogy az „agrárpari központoknak” nevezett falanszterek magyar és német rabszolgáncsere tökéletesen ellenőrzött, engedelmes román legyen.

Nincsen most arra lehetőségem, hogy részletesen adatomljam és dokumentáljam ennek az elnemetlenítő és beolvasztó politi-

kának az eseményeit és folyamatát. Elég legyen csupán a mára kialakult képtelen – minden jogrendet és minden emberiséget megcsúfoló – helyzet érzékeltetése. Az erdélyi magyarságnak ma már alig van anyanyelvi iskolája, egyetlenét még 1959-ben megszüntették, középiskoláit nagyrészt felszámolták, egy humán érdeklődésű kolozsvári magyar gyermek ma már csak román nyelvű líceumban végezheti el tanulmányait. Lényegében megszűnt a magyar televíziós adás, megszűntek a magyar rádióállomások, a cenzúra fojtogatja a magyar könyvkiadást, amelynek nemcsak színvonala, hanem mennyisége is radikálisan visszaesett. A romániai magyar lapoknak nincs semmiféle nemzetiségi jellege, egyszerűen betagozták őket abba a központi sajtókórusba, amely a Conducator dicsőségét zengi. Teljes mértékben megszűntek a Magyarországgal fenntartott kulturális kapcsolatok, magyarországi könyvek és lapok nem léphetik át a határt. A magyar értelmiséget rettegésben tartja az állambiztonsági rendőrség, és szétszóratásra ítélte a fiatalok munkába állításának politikai gyakorlata. Az egyházak egyre kevésbé tudják ellátni alapvető feladataikat, mozgalom indult arra, hogy a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye román jelleget kapjon, miután már korábban felszámolták a nagyváradi és szatmári egyházmegyéket, s engedelmes kollaborációra kényszerítették a kolozsvári és a nagyváradi református püspököket. Egyre-másra kapnak széles körű nyilvánosságot a magyarság ellen tömeghangulatot keltő regények vagy történelmi műnek álcázott uszító irományok, így Ion Lăncrănjă, Romulus Zaharia vagy Mîrcea Vaida művei. Sikerült létrehozni egy magyar janicsárértelmiséget, amely minden tekintetben a román sovinizmus érdekében tevékenykedik, olyan közismert áruokra gondolok, mint Gere Mihály, a „Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsának” elnöke vagy Hajdu Győző (Ceaușescu legjobb magyar tanítványa), a marosvásárhelyi *Igaz Szó* főszerkesztője. Most kezdik feldúlni a magyar falvakat, de arról kevés szó esik, hogy már korábban félig lerombolták a régi magyar és német városokat, megsemmisítették történelmi magjukat, hogy jellegetlen kockaházakat vagy éppen a „Ceaușescu-korszak” gigantomániás emlékműveit helyezzék el a patinás épületek, templomok helyén. Már korábban áldozatul estek a pusztításnak magyar és német történelmi emlékművek, múzeumi gyűjtemények, könyvtárak és levéltárak is.

A kisebbségek ellen viselt háború kétségbeejtő következményeit csupán egyetlen, de annál beszédesebb demográfiai számítás-

sal szeretném érzékeltetni. Erdély (pontosabban a trianoni szerződéssel Romániához csatolt korábbi magyar területek) lakossága az 1910-es népszámlálás szerint 5 242 024 fő volt, ebből 2 824 677 volt román, 1 660 448 a magyar és 553 302 a német. A legutóbbi 1977-es népszámláláskor a terület lakossága (kerekítve) 7 500 000 főt tett ki, ebből 5 321 000 volt a román, ami 88,37 %-os növekedésnek felel meg. Ha a magyar lakosság száma is ilyen arányban emelkedett volna, 1977-ben 3 127 785 magyart kellett volna találni az erdélyi területen, ehelyett csupán 1 651 000 magyart regisztráltak a népszámlálási biztosok (jóllehet az egyházi anyakönyvek tanúsága szerint a magyarság létszáma meghaladja a kétmilliót). A magyar lakosság létszámcsökkenése tehát (a népszámlálási adatok figyelembevételével) 1 476 785 főt tett ki, amit nem magyaráz az, hogy mind az első, mind a második világháború után nagyjából két-kétszáz ezer erdélyi magyar hagyta el szülőföldjét, s egy 1919-es román rendelkezés az izraelita vallású magyarokat, mintegy 180 000 főt zsidó nemzetiségűeknek deklarált, és leválasztott a magyar kisebbségről. Így is nagyjából kilencszáz ezer erdélyi magyar „tűnt el” mintegy hét évtized során. Hasonló módon alakult az erdélyi német (erdélyi szász, bánáti és szatmári sváb) kisebbség helyzete. Az imént említett 553 902 főt számláló német közösségnek, ha a román lakossághoz hasonló mértékben gyarapodik, mára 1 043 000 főre kellett volna szaporodnia, az erdélyi németek 1977-es létszáma azonban csupán 323 000 főt tett ki, s azóta már kb. 250 000-re apadt, a veszteség itt tehát közel nyolcszáz ezer. Ezt a számítást természetesen ki kell egészíteni azval, hogy a három erdélyi nép népszaporulatának mutatói nem azonosak, kétségkívül a román lakosságé valamivel nagyobb, a magyarságé valamivel kisebb, noha a székely népszaporulat a legmagasabbak között található, a németeké pedig még a magyar népszaporulat mögött is elmarad. Mindezek figyelembevételével is elmondható, hogy Erdély nem román lakosságának aránya jóval nagyobb mértékben csökkent, mint azt a természetes asszimiláció és a természetes kivándorlás indokolttá tenné. Ennek az aránycsökkenésnek – a kisebbségek létszámában tapasztalt többmillió hiánynak – nem lehet más magyarázata, mint az erőszakos asszimiláció, a nemzeti kisebbségek elnyomása és az Erdélybe regáti tömegeket telepítő kolonizálás. Ezt a helyzetet össze sem lehet hasonlítani a régi Magyarország nemzetiségeinek helyzetével, minthogy a magyar uralom alatt álló Erdélyben a román népesség száma folyamatosan emelkedett, és a néme-

tek is biztonságban őrizték, sőt gyarapították etnikai állományukat.

Könnyen belátható, hogy az erdélyi magyarság a jelenlegi nemzetiségpolitikai nyomás körülményei között nehezen tudja tartani magát, és ha általános etnikai katasztrófával talán nem kell is számolnunk (szemben a romániai német és zsidó kisebbség lényegében már bekövetkezett vagy egyetlen évtizeden belül bekövetkező teljes felszámolásával), hiszen egy több mint kétmillió népcsoport teljes megsemmisítése még a legelvakultabb erőszak esetén sem egyszerű, arra a fájdalmas következtetésre mindenképpen el kell jutnunk, hogy az erdélyi magyarságot igen nagy veszteségek fogják érni a következő évtizedben. Működőképes nemzetiségi és kulturális intézmények nélkül, kiszolgáltatva a nagyromán nacionalizmus mind elvadultabb szenvedélyeinek, a mindent behálózó titkosrendőrségnek és most már a falurombolás tébolyodott politikájának is, az erdélyi magyarság ezeréves történelmének legnagyobb veszedelme következett el. Az értelmiség nagy részének néma rettegése, a fiatalabbak menekülése, esetleg tömeges magyarországi áttelepülése tovább fogja mélyíteni azt a szakadékot, amely elé ez a népkisebbség került. Arra semmi remény sincs, hogy a Ceausescu-kormányzat jobb belátásra tér, hiszen a mai román politikai rendszer egyszerűen alkalmatlan bármiféle józan felismerésre és megfontolásra. Ennek a rendszernek az ideológiáját és praxisát a huszadik századnak talán legártalmasabb három politikai áramlata szabja meg: a doktriner sztálinizmus, amely elvakultságában mit sem törődik a valósággal, a szélsőséges nacionalizmus, amely esztelen nemzeti mítoszokat és rögeszmés idegengyűlöletet hoz létre, és valamiféle „primitívizmus”, amely csak a legrosszabb fajta „harmadik világbeli” sztálinizmusokból és nacionalizmusokból – Pol Pot, Bokassa császár, Idi Amin, Papa Doc uralmi rendszereiből – ismerős. Ezt az egyéni tébolyra épülő és kollektív eszeveszettséghez vezető sztálinista-nacionalista „primitívizmust” nem lehet józan érvekkel, ésszerű tárgyalásokkal, még gazdasági előnyök felkínálásával sem korlátok közé szorítani.

Mégis miben reménykedjünk, és mit tegyünk? Arra ugyanis nincsen sem jogunk, sem kedvünk, hogy ölbe tett kézzel szemléljük az erdélyi magyarságnak ezt a végső romlásba taszítását, Erdélynek ezt a mindenkorábbinál kegyetlenebb és végletesebb metamorphosisát, amely most valóban eltörölné ennek a sokat szenvedett országrésznek a hagyományos történelmi és kulturális karakterét. Igen sok tennivalónk van, és

hadd hivatkozzam arra, hogy tevékenységünk értelmét nemcsak az erdélyi magyarság támogatásának és megmentésének szándéka szabja meg, az erdélyi kisebbségek emberi jogainak védelme az oly sok hajótörést szenvedett közép- és kelet-európai demokrácia ügyét is szolgálja, és ennyiben támogatja a román nép és a román kultúra szabad fejlődésének ügyét is. Valójában a régió népei között kialakítandó együttműködést segíti elő, minthogy azt a román értelmiségnek, a román népnek is meg kell értenie, hogy az igazi s egvelőre még csak vágyainkban alakot öltő magyar–román nemzeti megbékélést és együttműködést csakis az erdélyi magyarság etnikai és kulturális biztonsága, fennmaradásának és fejlődésének hatékony szavatolása alapozhatja meg, és mi nem folytathatunk olyan egyezkedést, amelynek feltétele a több mint kétmillió magyar és az erdélyi magyar kultúra (értve ezen a történelmi emlékeket, falvakat, templomokat és termékeket is!) cserbenhagyása lenne. Cselekedni kell tehát, és ebben a cselekvésben, az egyetemes nemzeti felelősség elve nyomán, a magyarországi, a nemzeti kisebbségben és a nyugati világban élő magyarságnak össze kell fognia. Sőt ehhez a közös cselekvéshez a lehető legnagyobb nemzetközi támogatást és együttműködést kell megnyernie, megszerveznie.

Először is le kell fogni a kulturális genocídium kitervelőinek és végrehajtóinak kezét. Jól tudom, hogy ez nem könnyű, minthogy a kisebbségekkel szemben alkalmazott bánásmódot a bírtokon belül lévő hatalom dönti el, és ennek a hatalomnak az intézkedéseit általában érinthetetlen belső ügyekként kezelik a politikusok mind keleten, mind nyugaton. Romániának azonban érvényes nemzetközi szerződésai vannak az emberi jogok s ezeken belül a kisebbségi jogok tekintetében, és ezeknek a szerződéseknek a megtartását a nemzetközi közvélemény, a nemzetközi politika és a nemzetközi intézmények megkövetelik, sőt büntető rendelkezéseket léptethetnek életbe a szerződés megszegőkkel szemben. De vannak eszközök a nemzetközi kulturális intézmények és a szakszervezeti mozgalmak bírtokában is a nyomatekös felhívásoktól, megnyilatkozásoktól kezdve a kulturális és gazdasági bojkottig. Végül is tűrhetetlen, hogy az épelméjűség, a megegyezési készség és a népek közötti együttműködés jótekyony tényerése idején Európa közepén egy tébolyodott terrorista diktatúra garázdalkodik, s veszélyezteteti az egész emberiség biztonságosabb jövőjét szolgáló nemzetközi politikai folyamatokat.

Másodsor: elméletileg meg kell alapozni és részletesen ki kell dolgozni a kisebbsé-

gi autonómiák s közelebből az erdélyi magyar autonómia egész rendszerét. Meggyőződésem, hogy a romániai magyarság helyzetét igazából csak az alkotmányosan garantált és széleskörűen érvényesülő egyéni és közületi jogokat adó kormányzat rendezheti. Propagandaszólalokból és üres ígéretek-ből már volt elég, ezek az ígéretek, akár az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok nemzeti autonómiákat kilátásba helyező megállapításaira, akár a Groza-kormányzat egyenjogúságot hirdető politikájára gondolok, valójában írott malasztok maradtak, amelyeket Románia vezetőinek döntő többsége sohasem vett komolyan, és a román nacionalizmus minduntalan félresöpört. Csak mellesleg jegyzem meg, hogy nem jelentett valódi önkormányzatot az ötvenes években felállított Magyar Autonóm Tartomány sem, részben azért, mert nem önkormányzatnak, hanem gettónak készült, részben, mert sohasem dolgozták ki a jogszabályoknak azt a rendszerét, amely a tényleges öngazgatást lehetővé tette volna. Az autonómiának ezért elvileg megalapozott, jogszabályoknak kidolgozott és a gyakorlatban (gazdasági és politikai életben, kultúrában, nyelvhasználatban, oktatásban, egyházi tevékenységben) érvényesülő hatékony intézményrendszernek: területi önkormányzatnak, illetve az ezt kiegészítő közületi intézmények rendszerének kell lennie, amely valamennyi romániai magyarra (tehát nem csak a székesly vidék lakosságára) kiterjed, és amely biztosítja az anyanemzettel (anyaországgal) való sokszínű összeköttetést is. Ennek az önkormányzatnak az elméleti megalapozása során támaszkodni kell az erdélyi nemzetek korábbi öngazgatási hagyományaira, továbbá olyan tervezetekre, mint a Jászi Oszkár által kidolgozott kantonális elképzelés, a Gyárfás Elemér-féle 1919. márciusi memorandum, a Kós Károly, Paál Árpád és Zágony István által 1921-ben közreadott *Kiáltó szó* című röpirat vagy akár a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés 1918. decemberi határozata. (Ez utóbbiakról most nem szölok részletesebben, ismertettem őket a müncheni Magyar Intézet Szabó T. Attilának és Jakó Zsigmondnak ajánlott ünnepi kiadványában.) Mindez most – a buldózerpolitika kezdetén – természetesen utópiának tetszik, azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy ha nem is a Központi Bizottság, de az Ürsten egyszer a román diktátort is le fogja váltani, s eljöheth annak az ideje, hogy a román politikai vezetésnek is érdekévé válik a magyar–román egyezkedés, a Duna-völgyi konszolidáció.

Végül, éppen az utóbbi reményében, törekedni kell arra, hogy szót értsünk a román

értelmiséggel, ennek a nyugati világban élő képviselőivel, ha nem is a rögtöni egyetértés reményében, de legalább abban, hogy kölcsönösen tájékozassuk egymást szándékainkról és törekvéseinkről. Ez sem lesz könnyű, a román értelmiségnek az a része, amely mind több nyugtalansággal vet szembe a végzetes gazdasági, politikai és kulturális válsággal, amelybe hazáját a Ceausescu-diktatúra taszította, és kiábrándultán kénytelen tudomásul venni Románia nemzetközi helyzetének és megbecsülésének megrendülését, abban mégis egyetért(het) velünk, hogy a jelen helyzetnek radikálisan meg kell változnia. Európa ismét a szellemi integráció felé halad, és mai vezetői ettől a fejlődéstől végzetesen elszakítják Romániát, amely mostani politikájával nem is remélheti, hogy az európai népek közösségének méltó tagja legyen. Ha van ilyen közösség, annak kell megértetnie a román kormánnyal, hogy a kultúra és a történelem ellen bevetett buldózerpolitikával és a téboly által vezérelt kulturális genocídiummal olyan bűnt követ el, amelyet Európa nem fog megbocsátani.

Utóhang

■ Ahogy most újraolvastam ezt a régi írást, talán megállapíthatom, hogy legfontosabb következtetései fölött nem múlt el az idő: a tapasztalat természetesen igen nagymértékben megváltozott, hiszen ma nem lehet arról beszélni, hogy az erdélyi magyarság mint népi-nemzeti közösség végső veszélybe került. Legfeljebb arról beszélhetünk, hogy a változó viszonyoknak megfelelő kiindulási pontokat, tennivalókat és stratégiákat a mai időknek megfelelően kell megválasztani. A kollektív felszámolás veszélye ma semmiképpen sem fenyegeti az erdélyi magyar közösséget, ugyanakkor számos korlátozó tényező ma is akad, ezekkel szemben nem lehet haszontalan a nemzetek közösségének támogatásához folyamodni. A kisebbségi (közületi, illetve kulturális) autonómia rendszerének felépítése a jelenben is sürgető feladatot kínál, ebben igen tekintélyes a lemaradás, annak ellenére, hogy az erdélyi magyarság politikai képviselete komoly erőfeszítéseket tesz a közületi autonómiák rendszerének kialakítására, és ennek a küz-

delemnek szemmel láthatóan komoly eredményei vannak. Ugyancsak érzékelhető eredményekkel találkozunk a magyar-román párbeszéd és a kölcsönös megértés kimunkálása terén.

A mögöttünk álló több mint két évtizednek ilyen módon kétségtelenül vannak számottevő és igen pozitív eredményei: mindekelőtt az iskoláztatásban, a nyelvhasználatban, a kulturális intézmények működésében – és színvonalában. Azt azonban nem lehet elmondani, hogy bekövetkezett volna az a radikális igazság- és jóvátétel, amelyre nem kevesen számítottak-számítottunk 1989 után. Egyrészt az erdélyi magyarság kiktartása is megrendült: a magyar népeesség közel egynegyede hagyta el szülőföldjét (ilyen migrációra még Trianon után sem került sor!), másrészt egymással versengő, mi több, harcoló politikai táborokra bomlott a szinte egységes magyar közösség, amely néhány közismert áruló kivételével, szinte függetlenül a világnézeti-politikai különbségektől, a kommunista értelmiségtől a liberálisokig, az egyházak híveitől széles körű egységbe fogta a nemzeti közösséget. Ma nem lehet, nem kell „nemzethalálról” beszélni, az erdélyi magyarság tragédiával fenyegető belső megosztásáról-megosztásáról viszont annál inkább beszélni kell. Mindebben, szomorú módon, ahogy nem először a mögöttünk maradt szerencsétlen évszázadban, a magyarországi politikusoknak van szomorú szerepük. Ha ma írnam ezt a több mint két évtizede született írást, mindenekelőtt a magyar politikai elit felelősségére-felelőtlenségére irányítanám a figyelmet – mintha ennek az elitnek a helyzetmegítélését és morálját ugyanaz a működésképtelenség, önzés és demagógia kerítette volna hatalmába, mint Mohács vagy Trianon idején.

Most azonban nem a magyarországi politika szűklátókörűségéről, hatalmi önzéséről és mulasztásairól beszélek, pusztán közreadok egy régi dokumentumot, amely Erdélyben bizonyára kevésbé ismert. Az aggodalom, amely annak idején átjárta a közel negyedszázada megfogalmazott látéleletet, ma sem hunyt ki egészen: a régi dokumentumok felidézésének talán ez adja az értelmét: az idők változnak ugyan, megfigyelői aggodásunk és értelmiségi felelősségünk azonban a régi marad.

ZSIGMOND ANDREA

A SZÍNHÁZ ÉS A SZAVAK 6.

Színház a terepen – főként Bánk bán, 2011

■ Zsámbékon 2000-ben Bocsárdi László *Bánk bánt* rendezett. A *Látóban* megjelent róla egy írás, *Színház a terepen* címmel. Magam jegyeztem.

Sepsiszentgyörgyön 2011-ben Bocsárdi László *Bánk bánt* rendezett. A *Korunkban* megjelent róla egy írás, *Színház a terepen* címmel. Magam jegyeztem.

Színház a terepen – mit akar jelenteni a cím? Azt, hogy nem egy háromórás találkozás lenyomata következik. Inkább egy jegyzőkönyv, ami az előadás tág környezetét akarja megrajzolni.

A *Látó*-beli írás – 2008. július – különböző szövegeket ollózott egybe. Bocsárdi László dramaturgjának jegyzeteit az előkészületekről. Egy statisza utólagos beszámolóját. A zsámbéki honlapról kiemelt méltatlankodó kommenteket, amiket a nyári programok felelőseihez intéztek. A zsámbéki honlapról kiemelt lelkesítő kommenteket, amiket a nyári programok játsszóihoz intéztek. Kritikusok beszámolóját az időjárásról – ami tönkrevágta a bemutatót. Újságírók beszámolóit a politikai hercehurcákról – amik mindig is tönkrevágtak mindent.

A *Korunk*-beli írás – 2011. november – megint csak nem a kész előadásról szól. Hanem felvillantja azt a sokszínű és általában csendre ítélt szövegfelhőt, ami az előadás előkészítését kíséri.

A *Színház és a szavak* – de milyen szavak és konkrétan hol is?

Van először is a Katona-féle darab, a *Bánk bán* szövege. Aztán van annak a rendező és a dramaturg által csontra vágott változata. Vannak a filmes bejársások, amelyek Anonymus *Gestájából* meg Bethlen Gábor *Testamentumából* hangzanak el részletek. Vannak a vendég-szövegek, mint József Attila *Altatója*, amellyel Bánk a gyermekét altatja el, vagy az Erkel-féle opera sorai, amiket Bánk Tiborccal szegez szembe. Vannak egyéb énekelt sorok is. (Meg a belső monológok.) S ez még csak az előadás szövege. Nagy vonalakban.

Vannak a próbákon elhangzó szövegek: a rendezői instrukciók, a snúrok utáni kér-

tékelők. A snúr, járás, változás, szűrő- és kísérőfény *terminus technicusok*... A rendező által kiöltött hasonlatok, amelyekkel a szereplőt vagy a helyzetet teszi kézzelfoghatóvá. Szaktekintélyekre történő hivatkozásai, spontán vagy előkészített szitkozódásai, a burkolt bocsánatkérések. Egymás ugratása. A világosító mondatai, amiket üresebb óráiban ír cseten. A színész nyílt értetlenkedése és rejtett pusmogása. A sötétben odakinált pudingos palacsinta. (Meg a belső monológok.) S ez még csak a próbák szövege. Nagy vonalakban.

Van még a színlap, a sajtóközlemény, a műsorfüzet, az előcsarnokban kiállított '77/78-as *Bánk bán* ajánlója meg fotói, feliratokkal. Van még az öltöző, a büfé, az utcai, a kocsmái meg a telefonbeszélgetés, ahol az ember kér, kérdez, vigasztal, pocskondiáz, visszajelez, felülír, megtámaszt, változtatást javasol, értelmez, értékel, védekezik, kontextusba helyez és ajánl. Van sok beszámoló kifelé, távolra.

Mi történik ilyenkor? Mi ez a sok szöveg? Miért (volna) érdemes beszélni róluk?

Ezekben a szövegekben a színház leírásai valósulnak meg. Sokféle leírás: a rendező víziója az előadásról, egyes színészekről. A színészek víziói az előadásról, a rendezőről, önmagukról, egymásról. A műszak víziója az előadásról, a rendezőről, önmagáról stb. Megannyi vízió a színházról mint olyanról. Megannyi történet, megannyi szereplővel, megannyi viszonyal, konfliktussal. Részben fedik egymást, részben ellentmondanak egymásnak. Részben igazak.

A narratívumoknak mind van főszereplőjük. Általában az ideális színház vagy maga a beszélő az. Mindenki, minden részlet a beszélőhöz képest értelmeződik, az ő szemszögéből az, ami. Cél, ellenfél, segítőtárs, eszköz, akadály. S a próbafolyamat előtt, közben és után narratívumok harca zajlik. Ez nem direktben történik, a beszélgetések ritkán összecsapások. Egy társalgásban a két beszélő narratívuma (látszólag) egymásnak simul. De a beszélők legközelebb, egy másik beszélgetésben már más narratívumot produkálnak.

Minél inkább egymásnak simult két narratívum, annál nagyobb a szükséglet, hogy kiegyenlítősképp ellenkező narratívumot is működtessenek egymásról a beszélők. Sok narratívum él sok beszélgetésben, és ezek keresztmetszete az, ami beszélőnként az igazságot fedi. Ami vagy van, vagy nincs, vagy keressük, vagy nem. De történetek róla, az „igazságról” – vannak. Csak azok vannak.

Egy próbafolyamat során szükségszerűen elkezdődnek ezek a történetgenerálások. Történetek elevenednek meg a színházról mint olyanról, a színházcsinálásról, egyesek helyéről ebben a történetben – és mindenki jó helyet szeretne magának. Egyes történetek megerősödnek, mondjuk a rendezői önkényről vagy egyes színészek inkompetenciájáról. Ha egy történet elég erős ahhoz, hogy a többieket legyőzze, vagy ötvözze, magába építse őket, nagyobb az esély arra, hogy jó (rossz) hangulatú munka, illetve jó (rossz) előadás szülessen. Ha ez a fő történet a rendezőé, akkor nincs baj (jó eséllyel). Ha nem a rendezőé, hanem egy vezető színészé mondjuk, akkor baj van (jó eséllyel).

A rendezőnek, a vezetőnek tehát erős történetet kell létrehoznia. A színház általános értelméről, a készülő előadás értelméről, a társulat munkájának értelméről, egyes alkotók munkájának értelméről. Értékekről szóló történetet kell összeraknia, amely elég koherens, elég nagy ívű, ugyanakkor eléggé kompromisszumkész ahhoz, hogy mindenki beleférjen, és értékes helyre kerüljön benne.

Bocsárdinak erős története van. Pedig épp keresgél – felvállaltan. A kortárs német színház az, amiben megtalálni véli, ahogyan ma színházat kell csinálni. Michael Thalheimer *Faustját* nézeti meg a színészekkel, meg az *Emília Galottit*. Ilyesmit akar. Az övéivel, a szentgyörgyiekkel, mert máshol még annyira sem kísérletezhet, még annyira sem fogadják el a történetét. „A németek a szöveget precízen mondják, azon keresztül fejezik ki az állapotot. A mieinknél csak állapot van (az állapotszínészek a jó színészek), de nem figyelnek a szövegre. Magyarországon fordítva, van szöveg, de nincs állapot.”

Bocsárdi történetének legmélyebb rétege, további felszínre bukkadó mondatokban:

„a *Bánk bán* önismereti dráma – nemzeti önismereti is, ezt precízen kell megcsinálni –: az ember vergődését mutatja meg a maga idejében”;

„hogy konkrét térben állunk és beszélgetünk – az az időszak lejárt a színházban”;

„nem nagy ívek, ma már inkább keménységek kellene, az élet a nézőnek feszíteni”;

„a darab idejéből, tempójából néha kilépni, ilyenkor az idő leáll s az igazság felizzik, aztán gyorsan visszalépni az előadás tempójába”;

„nem cél a mondat, a gondolat a cél, ezért hát ne színezzük a mondatot; a gondolatnak pontosan ki kell jönnie”;

„a néző a szöveggel, a tartalommal találkozik, azt ne a színész élje meg”;

„jelenidejűség: bármilyen megtörténhessen – A *mizantrópban* sikerült, A *velencei kalmárban* nem annyira –; ne végeredményt játsszunk”;

„jelenlét legyen, ne mintha – az elkent beszéd formálissá teheti”;

„mindegyik szereplő egy-egy téma, mindegyik téma őszintén bontakozzon ki, mindenki harcoljon önmagáért – nem a történetvezetés a fontos, ez ma nem érdekes; nem pörgethetjük a *pièce bien faite* felé, nem kell atmoszférát csinálni, rátenni egy gyorsított mese-időt, hogy legyen ritmusa”;

„ha hiszel benne, megkérdőjelezhetetlen az igazsága”;

„szűnjön meg a test, alávétve az állapotnak”;

„testtel, hanggal, légzéssel új és új variációkat csinálj, különben egyetlen dolgot nyújtasz”;

„ne tudd előre, látom, hogy készülsz rá; az életben sem tudod előre”;

„bíz a szövegben, ne csináld meg játékban is – gesztust és nyelvet különválasztani”;

„Biberach kimegy, Ottó be – közös zajjal, érjen egybe a léptek hangja”;

„ez nem irodalom, ezek situációk, amit a szövegek hordoznak”;

„az üres térben nem lehetsz teátrális”;

„ne érezzem a színészt, ne színezd”;

„minden, amit eldugni akarsz a színházban, az rossz; ha határozottan csinálsz, ha te uradal az idejét, az jó”;

„ne legyen polgári, anekdotikus”;

„pillanatonkénti, jelenetenkénti izzás kell, regisztrerek, feszültségek váltakozzanak”;

„egy-egy érzés kitágítása színpadi dimenziójúvá; az érzés a szóban ölt testet és abban áll, az egyszerű szövegmondás halál”;

„a néző szűnjön meg nézni az előadást, az kebelezzze be, a cimbalom felszusszanási lehetőség legyen a nézőnek”;

„minden egyes szót újra fel kell fedezni és megtölteni valamivel, amit csak te érzel”;

„a mikrofonnal való együtt létezés természetessége fontos – különben formalista leszel”;

„egyetlen cél: hogy megérintse a nézőt a problematika; nem a modernség a cél, az nem kötelező”;

„itt a színész-ember beszél: ne Melinda szenvedjen, hanem a hús-vér igazságba Gyöngyi, a színész remegjen bele, ebben áll a színész ereje, ez a típusú színház ezt tudja”.

A történet tehát elkezdődött. Íme, ki is van hangosítva. Nekünk figyelniük kell, tovább.

(Segít talán, hogy újrafogalmazzuk mi is a miénket. A színházról szóló történetünket. Legalább.)

IDENTITÁSOK JÁTÉKA

Bogdán László: *A kintrekedtek*

■ A sepsiszentgyörgyi Bogdán László egyike a legtermékenyebb (erdélyi) magyar tollforgatóknak.¹ Versek, regényeket, elbeszéléseket ír, a *Háromszék* című napilap kulturális és *Magyar tükör* című rovatait vezeti. Nagy ívű vállalkozása, a Mentor Kiadónál megjelent *A kintrekedtek* című regényfolyam (*Tatjana, avagy kijelé a férfikor nyarából* 2008-ból, *A vörös körben* 2010-ből, *A két boldog fénygombolyag* 2011-ből) mintegy 1400 oldal terjedelemben trilógiának indult, de a harmadik kötet fülszövegében a szerző már folytatást ígér, a szöveg befejezetlensége pedig szintén a cselekményszálak elvarrását sürgeti.

A trilógia fő jellemzője a műfaji hibriditás. A kisebbségi magyar irodalomban tipikusnak tételezhető mágikus realista, szövevényes cselekményű, konkrét kisebbségi léthelyzetre utaló mű, ugyanakkor átmenet az utazási regény, kalandregény, pikareszk, sci-fi, fantasy, negatív utópia és detektívregény között, pornográfiát súroló részekkel és számtalan transztextuális játékkal.

Bogdán úgy kíván megfelelni a kortárs (erdélyi) irodalmat érintő kihívásoknak, hogy tematizálja ezeket a kihívásokat. Így jelenik meg a felvetett témák között a művészet korábbi közösségformáló szerepének a megszűnése – olyan hősök, mint a kábítószercsempészé váló volt kiváló erdélyi magyar színész, Szabó Attila vagy az alkalmi utcanőiséget vállaló világhírű operaénekesnő, Carla figurája révén. A ciklus a pénz mindenható hatalmát és birtokosainak a totalitarizmusénál burkoltabb, de nem kevésbé veszélyes manipulációs technikáit fedi fel a hősök kalandos hajóútja kapcsán, akik a (részben Onassisról és Soros Györgyről mintázott) „filantróp olasz milliomos,” Eduardo de Sica és „halhatatlan” társai „szegénység elleni programjának” részeseiként, a Sirály nevű jachton hajóközve az adriai szigetvilágban, parapszichológiai kísérletek áldozataivá válnak.

Másrészt a magaskultúrát fenyegető tömegárudömping jelenségével szembeesülve Bogdán keveri a populáris regiszterre jellemző tematikát (kaland, krimi, sci-fi, szerelem, pornó) és ábrázolástechnikai elvárásokat (szájbarágósan megmagyaráz minden újonnan felbukkanó szereplő számára olyan

jelenségeket, melyeket a mágikus realizmus narratívája magyarázat nélkül hagyva) az „elit irodalom” transztextualitásával. Sajátosan ötvözi a neotranszszilvanista, kisebbségvédő ideológiára jellemző tematikát a kalandokkal, máshol a vájt fülű olvasók számára dekonstruálja az ideológiai tartalmakat, azok ironikus átértelmezését nyújtva.

Az ötvözet nehezen találja meg a maga célközönségét. Az a kamasz fiú, aki kedveli a kalandokat, rejtélyeket, a földönkívüliek üzenetét, és nagy élvezettel olvassa a „féhérmájú ordasok” és férfi, nő (vagy egyszerre mindkét nemű) partnerei aktusainak részletező leírását, a véget nem érő italozásokat, nehezen birkózik meg az 1400 oldalnyi terjedelemmel. S valószínűleg kevésbé lesz vevő a beépített Shakespeare-értelmezésekre és fordításkritikára, a Petronius, Kafka, Poe, Joyce, Dosztojevszkij, Bulgakov, Pessoa, Caragiale, Borges, Cortázar, Vargas Llosa, García Márquez, Stanislaw Lem, Umberto Eco parafrázisokra, persziflázásokra, az idézett és értelmezett vogul medvénekekre, homéroszi himnuszokra, Farid ad-Dín Attar, Baudelaire, Catullus, Ovidius, Petrarca, Puskin, Rilke, Dsida, Mandelstam, Salamov, Ahmatova, Kálnoky László stb. idézetekre, az orfikus hagyományok, a Dionüszosz-kultusznak az elemzésére, Monteverdi zenéjének, a ravennai mozaikoknak, Canaletto vagy Francesco Guardi festményének, Lao-ce vagy Wittgenstein gondolatainak értelmezésére. És fordítva: e műveltségelemek között otthonosan mozgó, vélhetőleg idősebb olvasókat esetleg zavarhatja a huszadik század hatvanas éveitől zajló szexuális forradalom felszabadító eleményének és a priapikus pikareszk hagyományok ilyen terjedelmű megjelenítése.

Amint arra Bányai Éva többször is rámutatott, Bodor Ádám kezdeményezte az erdélyi irodalomban a mítosztalanítást, ő kezdte el lebontani azt a kisebbség-ideológiai megalapozottságú kánont, amely első novelláinak, elbeszéléseinek megjelenése idején meghatározta a romániai magyar irodalmat. Azt az újtranszszilvanista alapú, előíró kánont, amelynek kialakulását és erősítését a hazai írók anyanyelventés és identitásörzés címén vállalták magukra a nemzetmentő küldetéses szerepelt együtt. „Bodor

korai novelláiban is már egy másfajta képet mutat arról a határ-világról, amelyben élnie és alkotnia adatott: sallang- és pátozmen-tesen jelzi, hogy az identitás – a prózavilá-
gát alkotó szereplők térbeli elhelyezkedésé-
hez hasonlóan – *határidentitássá* alakul.² Ez a határlét és határidentitás a korábbi Bogdán-művek névadási eljárásában is tet-
ten érhető olyan, a novellákban ismételtén
visszatérő alakok esetében, mint Hutera Béla, Boticselli Lajos és Rodica nevű szerel-
me stb.

A *kintrekedtek* trilógiában megjelenő másságképek határidentitáshoz köthetőek, a regények hősei többnyelvű értelmiségiek, akik idegen környezetben találják magukat, s ezért sokszor kérdéses: vajon milyen nyel-
ven is beszélnek egymás között ezek a sze-
replők a prózahatáron kívül és belül?

Asztalos János ügyvéd legjobb barátai még bukaresti tanulóveiből, nevük alapján román, szerb és német nyelvűek: Alex (eset-
leg csángóként) Szegeden telepedett le, Mirkó, aki „visszatért Jugóba” és Rolf, aki új-
ra Bécsben él.

A férfi narrátorok (a bizonyos életrajzi vonatkozások tekintetében írói alteregónak tekinthető), Asztalos János és Szabó Attila erdélyi magyarok, szerelmeik, az orosz Tat-
jána (pesti egyetemi éveit folytán), a székely történelemtanár Anna vagy „ikertestvé-
re”, a román színésznő, Laura Chelaru Kellner pedig kettős identitású lévén, jól beszélnek magyarul. Ám nem tudni, Laura jelenlegi szerelme, Ahmed, az arab műgyűj-
tő üzletember érti-e, amikor a színészpáros a *Rómeó és Júlia* egy jelenetének különböző magyar fordításait elemzi. Mint ahogy azt sem, hogy a hozzájuk csapódó olasz énekes-
nő, Eduardo kedvese, Carla (akiről később kiderül, hogy van egy szebeni szász nagy-
mamája, tehát kapcsolódik az erdélyi tema-
tikához) milyen nyelven tesz nekik vallo-
mást intim kalandjairól.

Vendéglátóik, a „halhatatlanok” közül Eduardo és Vittorio olaszok, Kiseleff kapi-
tány (a neve alapján) orosz, Diana amerikai, de halhatatlanságba vezető útja egy olasz kisvárosból indul. Nem mindig tisztázott, hogy a sok egymásnak előadott visszaemlé-
kezésben, átomleírásban melyik is a közö-
sen használt nyelv.

Az álmok, emlékek folyton megszakít-
ják a történetességét, így nem csupán a cse-
lekmény veszíti el linearitását, a személyi-
ség is töredezetté válik: az identitás a szét-
tartó történetek, tudatos és tudattalan vá-
gyak halmaza lesz, szövegekből épül fel,
mint Umberto Eco hőséé, aki saját énjét a
gyerekkorban olvasott szövegek révén pró-
bálja újra megalkotni.³

Az identitás problémája a regényfolyam kulcskérdésévé nő: nem csupán a kísérleti nyelv helyzetébe belecsöppent értelmiségi-
eknek kell minduntalan szembenézniük sa-
ját és mások múltjának tudatalattiba szorí-
tott traumáival, definiálniuk egyéni céljai-
kat, megtalálniuk a rájuk erőltetett kollektív
rémálmok szorításából a kiutat, kideríteni-
ük, hogy kik is a velük játszó „halhatatlan-
nok”, maguk a titokzatos vendéglátók sem
tudják önmagukról, hogy kik is ők valójá-
ban. A harmadik kötet, *A két boldog fény-
gombolyag* vége felé, amikor Tatjánának sikerül megszerveznie a szökést, derül csak ki, hogy mielőtt felvették az évezredek alatt nem romló földi alakjukat, Eduardo és társai egy másik bolygón élő civilizációnak egy kozmikus összecsapásban alulmaradt kép-
viselői voltak. A „halhatatlanoknak” csak azóta vannak emlékeik, mióta beelköltöztek egy-egy erőszakkal megölt ember testébe. Nekik is harcolniuk kell tehát saját identitá-
suk megtalálásáért, megőrzéséért, akárcsak azoknak az embereknek, akikkel unalmuk-
ban vagy rejtett célból pszichológiai kísérle-
teket folytatnak. „Mi mások vagyunk, nem család, nem ámitás, emberek is, meg nem is. Mindenesetre a génjeink nem a földi embe-
rek génjeihez hasonlítanak, valószínűleg az idegenek, akik megszálltak bennünket két-
ezer esztendeje, elvégezték az eredeti példá-
nyok génjein azokat a mutációkat, amelyek immunissá tettek és halhatatlanná. [...] ha sikerült volna valamiképpen leválnom egy időre az engem irányító és uraló parazitám-
ról, ahogyan magamban neveztem, minden valószínűség szerint megbolondulok, szét-
esik a személyiségem, hiszen kétezer év alatt az egykori római harcosnak még az em-
lékei sem nagyon maradtak meg, nemhogy a személyisége” – panaszoja Eduardo (*A két boldog fénygombolyag* 389.).

A kronotoposzok egy része a rendszer-
váltás előtti és huszonegyedik század eleji Sepsiszentgyörgyre utal: Sugás-kert, Kripta nevű vendéglő stb. Az első kötet főszereplő-
je, én-elbeszélő narrátora (a szerző életrajzára utaló biográfiai tényekkel felruházott),⁴ Asz-
talos János ügyvéd Bukarestben tanult, de egy vidéki kisvárosból, Bronz Béla szobra elől – így nevezi a sepsiszentgyörgyi népyelv a felszabadító román katonát – stoppolva indul Szegeden, Bécsen át Velencébe, ahol megis-
meri szerelmét, Tatjánát, és csatlakozik Eduardo de Sica társaságához, hogy velük hajútat tegyen (saját és orosz kedvese belső, lelki tengerében) és a Földközi-tenger sziget-
világában.

A második kötet főnarrátora, Szabó Attila, a pályáját elhagyó színész, szintén fel-
ismerhetően e kisvárosi keretek közül jár fel

csempészútjaira Bukarestbe, s többször visszatér emlékeiben az öngyilkosságra kényszerített színészmestere, akinek alakja – a szentgyörgyi olvasó számára evidens módon – a tragikus sorsú, a Securitate által halálba kergetett vagy öngyilkoságnak álcázva kivégzett Visky Árpádot idézi. A második kötetben János elmeséli egy 1984-es emlékét, kihallgatását a Securitate tisztje által. (Sepsiszentgyörgyön egy szoborrobbanási provokáció ürügyén ebben az évben tömeges kihallgatásokkal zaklatta a titkosrendőrség a magyar értelmiségieket.) Ezek a helyek narratív trópusként funkcionálnak, olyan elbeszélő funkciót is betöltő szövegrészek, amelyekből a hely rajza és képe, önálló térképe rajzolódik ki.

A bejárt tér a hősök utazásával párhuzamosan fokozatosan tágul, az idő az álmok és paranormális úton előhívott emlékek révén a közelmúlta, de a „halhatatlanok” esetében kétezer évre (Caesar, Ovidius kora, vagyul sámánok áldozati szertartása a medveünnepen), a szuggerált rémálmok alapján közelebbi és távolabbi múlta (öslények, diónuszoszi bacchanáliák, kísértethajók, középkori boszorkányégetés stb.) is kinyúlik. A trilógia felénél, a második kötetben konkretizálódik a cselekmény jelene: a kerettörténet 2004 kora őszének három hete alatt játszódik, amikor a csecsen tüzsdárma eseményeinek közvetítését követik a szereplők. Ezer oldal és különböző tér- és idősíkok változtatása után a „reális időben” még mindig csak hét telt el.

Az első és második regényben is ismétlődik az ironikusan ábrázolt jelenetsor, hogy a hős Bukarest felé utazva szembeül román utastársainak agresszív, nacionalista indulataival. Például: „Nem akarunk autonómiákat etnikai alapon! – villogott a hölgy. – Nem akarunk magyar konklávékat... – Talán enklávét akart mondani – helyesbítette a szigorú katona.” (*Tatjana* 14.)

„– A magyarok vissza akarják venni Erdélyt. Soha nem is mondtak le, nem is mondanak le, és soha nem is fognak lemondani róla.

– Ugyan már, drága asszonyom – húzódik el, hiszen félfő, hogy a hadonászó, teljesen begerjedő hölgy véletlenül kiszúrja a szemem, s akkor egy *félszemű* magyarral több lesz. – Erdély igazán nem egy dió, amit csak úgy, úri kedvünkből zsebre vágva mehetünk tovább. És hová is vihetnénk, mondja meg, hová?

– Ne szemtelenkedjen, fiatalember – kezd hadonászni az ablak mellett ülő öregasszony is. – Erdély ősi román föld. – Erdélyt nem adjuk – sikitja a másik is ugyanolyan fejhangon.” (*A vörös körben* 44.)

Az irónia mellett ott az önirónia is, a fél szemű magyar esetleg Sütő Andrásra utalhat, akinek 1990 márciusában Marosvásárhelyen a felbőszített román tömeg kiverte a fél szemét. Egy másik példa a helytállás-mítosz, a nemzetiségi ideológia ironikus ábrázolására:

„– Fel a fejjel! – mondta nagymamám mindig, emléke legyen áldott.

– Így legalább – nevet Anna – nyugodtan verheted bele a szemöldökfába vagy bármibe a felemelt fejedet. Méltóságteljesen. A sajátosság méltósága! De közben, főként ha nyílt terepen mozogsz, olyasmibe is beleléphetsz, ami a mi tájékozott, tapasztalt, kitanult népünk szerint ugyan szerencsét hoz, viszont – mindennek ára van – bűdös, és elég nehéz letakarítani...” (*A vörös körben* 253.) A „sajátosság méltósága” szintagma Gáll Ernő kolozsvári filozófus írásaiból vált szállóigévé a diktatúra éveiben, a kisebbségi sorsvállalás heroizmusára utal. Ebben a szöveggörnyezetben ez a heroikus szféra az alantassal érintkezve groteszk módon kifordul.

„Ezt nem mindenki érti, de aki igen, annak is tele van vele a hócipője. Azaz tele lenne, ha lenne. Az erdélyieknek – románok, magyarok, kevesebb szász, alig zsidó, örmény, cigányok minden mennyiségben – jelenleg csüggesztően kicsiny arányban van hócipőjük, ami, gondolatok csak bele, beláthatatlan következményekkel járhat” – folytatódik az ironikus monológ. (Uo.)

A hősök nemzetiségének kiválasztásában működik egyfajta sztereotípiá: a román nacionalisták és magyar ellenállók mellett megjelennek cigány betörők, kétes ügyleteket folytató arab műgyűjtők és örmény maffiózók. Ugyanakkor a magyarok is jól beilleszkednek a képbe: a drogcsempész banda nemzetközi, ám az ismeretlen megbízók magyarul leveleznek a dealernek kiszemelt színésszel... Az ügyvéd János azért akar elválni aktuális feleségétől, mert kiderül: míg ő a politikai üldözötteket védte, a nő a Securitate besúgója lett. Sőt, a Securitate őt megfigyelő ezredesének ötlete volt az, hogy hazaárulással vádolt barátjának (szintén beszervezett) felesége éppen őt kérje fel 1988-ban a vádlottak védelmére. (Ironikus mozzanat, hogy a harmadik kötet végén éppen ennek az időközben Amerikába szökött s ott a CIA ügynökévé lett ezredesnek a Jánosra hagyott, az Erie-tó mellett álló házában lelnek a hősök pillanatnyi nyugalmat.) A kisebbségi volt célszemélyt lelkiismeret-furdalás nélkül bemártó, azt mégis fiaként szerető Badea ezredes figurája is arra figyelmeztet: kiiktathatatlan és kitörölhetetlen a román, vagyis a *másik* kultúra jelenléte az erdélyi magyar szereplők életéből, tudatából.

A szövevényes történet mikrorétegének alaptézisei kitágíthatók és rávetíthetők a makrorétegre is. (A hősnők majdnem vagy ténylegesen erőszakot szenvednek el: a hősök első szerelmei megszőknek a kommunista Romániából, vagy meg akarnak szőköni, és közben mindketten balesetben meghalnak.) A nyílt vagy rejtett erőszak és az ebből következő szabadulásvágy, szökés, menekülés a szövegfolyam alapmotívumai.

A harmadik kötetben részletes leírást kapunk a diktatúra Romániájában alkalmazott lehallgatási módszerekről, a Securitate által gerjesztett félelelmről vagy az iskolában uralkodó terrorról. Ám nem csupán a Ceaușescu-féle és posztkommunista Romániáról, hanem az átmenet nehézségei közt bukducsoló egész Kelet-Közép-Európáról képet alkothatunk (afganisztáni veteránok szomorú helyzete, hajléktalankérdés, koldusok, drogcsempészet, maffia, korrupció, szegénység stb.).

Az idegenség egyik legfontosabb eleme, az ortodoxia, amely a kulturális Máság legszembetűnőbb jele Bodor Ádám, Láng Zsolt, Selyem Zsuzsa és más kortárs erdélyi szerzőknél, itt nem kap hangsúlyos szerepet: a sámánizmussal, buddhizmussal együtt a keleti vallások misztikus auráját kölcsönzi a „halhatatlanok” ténykedéseinek, olyan, a nagy orosz irodalomból ismert szakrális térrel (a szuzdali kolostor) és figurákkal, mint a Tatjana emlékeiben többször is megjelenő, a sibériai légereket megjárt, szent életű Mitrofan atya.

Igazi kisebbségi művel állunk szemben, amelyikben a hely, nyelv és én közötti törések mind tematikusan, mind pedig – a lépten-nyomon beiktatott álmok, rémálmok, emlékek révén – a linearitás megszakításával, formailag is érzékeltetik egy posztkolonialista léthelyzet jellegzetességeit. A populáris műfajok beépített témái (szex, jети, féregjáraton bejutó őslények, hajsza) eltakarják a regényfolyam eszmei vezérfonalát, ami nem más, mint a harc a személyiség integritásának, az önazonosságnak a megőrzéséért, a szabadságért. Ez nagyon is egybecseng a transzszilván irodalom hagyományos értékrendszerével.

A női olvasók joggal kifogásolhatják, hogy a férfiszemmel ábrázolt nők esetében erőteljesen torzít a nemi sztereotípiák: a nők elsősorban nemiségükkel, szexuális szabadságukkal tűnnek ki (János és barátai feleségeinek szexuális szokásai, Anna és Carla utcanői kalandjai, Tatjana kísérlete, hogy elcsábítsa Mitrofan atyát, Diána többszázados élete egy indián faluban, ahol ő avatja be a törzs egymásutáni generációit a nemiség rejtelmeibe, az orgián a nők kezdeményeznek stb.).

A hősnők monológjai olyan erotikus témákat részleteznek, amelyek így előadva hamisak.

Talán akkor érthetjük meg ezeket a szabados megnyilvánulásokat, ha a szabadság perspektívájából értékeljük őket mint olyan kísérleteket, melyek a hagyományos női szerepből való kilépéssel a saját szabadság korlátait mérik fel.

A szabadságot a regényfolyamban Eduardo de Sica és társai veszélyeztetik. Ki is a halhatatlanok főnöke? Filantróp milliomos, aki a társadalom életébe pénzzel avatkozik be, mint Soros György. (Vagyónak forrása a rég elsüllyedt hajók kincse, melyet, lévén halhatatlan, búvárfelszerelés nélkül tud a felszínre hozni.) Nem véletlen, hogy János látomásában a ravennai ariánus keresztelőkápolna folyóisteneként jelenik meg. Megerzeri az északi mitológia elsüllyedt csodatevő követét, az alátírt, és kézrátétellel gyógyítja a szegényeket. Onassisra emlékeztet az a motívum, hogy egy világhírű operaénekesnőt csábít magához a színpadokról. Zseniális zenész (János először úgy találkozik vele mint ismert hegedűművésszel). Vezetékneve a híres filmrendezőre utal. Irodalmi mintája ez esetben *Nero, a véres költő* vagy a *Mario és a varázsló*. Ugyan is ő a fő manipulátor, így kicsit felidézi Bulgakov Woland professzorát. Diktátor vonásait fölerősíti az is, hogy jachtját Sirálynak hívják, mint Joszip Broz Titót. Akárcsak Hitler, megrészegetül saját hangjától, zavaros demagóg népboldogító szövege mást rejt, mint a valódi célja. Hogy mit is akar, az a ráállított titkosügynökök hipnózisban tett vallomásából körvonalazódik: pszichikai ráhatással kiölni az emberekből a bírvágyat, agresszivitást. A génmódosított társadalom rémképe a negatív utópia világát előlegezi.

A harmadik kötetben megoldódni látszik pár felvetett rejtély, de rögtön újabb kérdések keletkeznek. A hősöknek sikerül elmenekülniük a halhatatlanok elől, de lehallgatják az őket keresőket, s így megtudják: „Napok óta kísérleteztünk velük, Anna terhes, a gyerekek, ha megszületik, természet feletti képességei lesznek, mondtam már, gondolatkísérleteink a hajón erre koncentráltak. [...] Azonkívül nemcsak Anna és Attila tűntek el, de a másik kettő is. Mert terhes a másik is, az orosz nő is, Tatjana, akiről meséltem. Sőt a harmadik is, a színésznő, Laura.” (*A két boldog fénygombolyag* 456.)

Aki elolvassa a készülő folytatást, megláthatja, hogy minden felvetett szál elváradik-e végül, mint történik ez más, nagy ívű epikus művek, mondjuk Paszternak *Doktor Zsivágó* című, nagy tereket, hosszu, forron-

gő időszakot átfogó regényében – vagy soha nem tudja meg, hogy miért volt szüksége a csak az első kötetben s ott is csak mellékszereplőként felbukkanó Izabella nemi életének, szokásainak részletes megismerésére.

A Gérard Genette-i transztextualitás különböző formáit felvonultató szöveg, amely utalásokkal van teli olyan megidézett mesterekre, mint Borges, Cortázar, Bulgakov, Joyce, Vargas Llosa, Shakespeare, de filmekre is, mint *A hegylakó Duncan McLeod*, *Csillagkapu*, *A csillagok háborúja*, értelmezések, célzások, idézetek szövevényes hálója, igazi borges-i labirintus. Intertextualitás és önreflexivitás külön játéka, hogy a szerző saját, korábbi műveiből ismerős fikatív hőseinek, alteregóinak, mint Bogdanov vagy Pessoa-tól átvett-továbbírt heteronimájának, Ricardo Reisnek a szövegei is beépülnek eb-

be a hálós szöveglabirintusba. (Tatjánának, e regényfolyam hősnőjének nagybátyja Vaszilij Bogdanov, akinek verseit Bogdán László „írja újra”. Ricardo Reis pedig Tahiti előtt járt Eduardo titkos, élőlényként viselkedő görög szigetén.) Bogdán jó érzékkel ismeri fel, hogy az interkulturalitás és a világirodalom felé való nyitás, az intertextualitás olyan értékek, amelyek képesek a provincia problémáit egyetemessé tágítani. Posztmodern, barkácsoló korunkban a szerzők hozott anyagból építkeznek. Igazi, filozofoknak való, s nem is kicsi nyomozói feladat feltérképezni a regényszövegben játéka hívott össze forrást. Umberto Ecónak sikerült nyomolvasó tanítványait ilyen kereső kalandra készítenie *A rózsza neve* esetében. Ilyen olvasókat kívánunk Bogdán Lászlónak is!

Tapodi Zsuzsa

■ JEGYZETEK

1. Kötetei: *Matiné* (versek), 1972; *Helyszíneresések* (regény), 1978; *Címeremben két hattyú* (regény), 1980; *Játék mozdó tükrökkel* (elbeszélések), 1983; *Ingaévek* (versek), 1984; *Lucanapi időjós-lások* (derűs UFO-s történet), 1985; *A bőrönd elföldelése* (elbeszélések), 1986; *Promenádné* (regény), 1989; *A késdobáló* (regény), 1991; *Eltűnés* (regény), 1994; *Az erdélyi kertmozi* (versek), 1995; *Agitátorok éjszaka* (regény), 1996; *Az ördög Háromszéken* (regény), 1997; *Átiratok múzeuma* (versek), 1998; *Szentgyörgyi Demokritus*, 1999; *Ház a kopár hegyen* (történetek), 2000; *Öt korsó sör a Golgotában* (válogatott elbeszélések), 2000; *Argentín szárnyasok* (versek), 2001; *A szoros délben* (regény), 2002; *Drakula megjelenik* (regény), 2002; *Oldás és kötés* (esszék), 2003; *Hol vagytok, ti régi játszótársak?* (regény), 2003; *Az erdélyi Madonna* (versek), 2004; *P. a ketrechen* (versek), 2004; *Bűbájosok* (regény), 2005; *Fogolyvadászat* (versek), 2005; *A démon női alakot ölt* (versek), 2006; *A szoros délben* (regény), 2007; *Hutera Béla utolsó utazása* (regény), 2007; *Ricardo Reis Tahitin* (regény), 2007; *Tatjana, avagy kifelé a férfikor nyarából* (regény), 2008; *A vörös körben* (regény), 2010; *A két boldog fénygombolyag* (regény), 2011.
2. *Bányai Éva: A Másik megjelenítése, képe néhány kortárs magyar műben*. In: *Tükörben. Imagológiai tanulmányok*. Szerk. Tapodi-Pap, Scientia, Kolozsvár, 2011.
3. *Lásd Umberto Eco: Loana királynő titokzatos tüze*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2007.
4. *Bukaresti tanulólévek, versíró tehetség, Viola nevű szerelme megszökik Romániából, majd Olaszországban motorbalesetben meghal, stb.* *Lásd Az én útvesztői. Lövétei Lázár László interjúja Bogdán Lászlóval*. Székelyföld 2011. 9.

KÖZELKÉPEK ÉS NAGYTOTÁL

Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*

■ „Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugot felé venni útunkat, valamikor honunkból kimozdulunk, feledjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet nem illik nem ismernünk” – indítja Kazinczy 1816-os erdélyi útját megörökítő leveleinek egyik részletével Ablonczy Balázs *A visszatért Erdély* című könyvének egyik fejezetét. Lábjegyzetben még hozzáfűzi „Nem véletlen, hogy a mű (ti. Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*) 64 év után épp 1944-ben jelent meg újra Kolozsváron.”

Valóban nem véletlen. Az 1940–1944 közötti időszak a könyvkiadás területén (és

nem csak) az Erdéllyel kapcsolatos művek újrakiadási ideje. Irodalom, történelem, néprajz, közeli és távoli múlt, verseskötet és útirajz: „Erdély” olyan hívószó, amely (az előző évtizedek következetes kultúrpolitikájának köszönhetően) ha nem is garantálja, de segíteni biztosan segíti az eladhatóságot.

A Kazinczy-idézet és a hozzá fűzött kommentár mentén nagyjából föl is válaszható a könyv számomra egyik legfontosabb (mert érzékelhetően máig, sőt a mában is hatással bíró) mondanivalója: az az Erdély-kép, amely a magyarországi köztudatban máig létezik, alapvetően az Erdélyben „kis magyar

világnak” nevezett 1940–44-es időszakban alakult ki. Mégpedig nem önmagától, hanem ma már történelmileg dokumentált, állami/közigazgatási stratégiák, eszmei/ideológiai viták, politikai/történelmi (kényszer) helyzetek érvényesülése folytán.

Kazinczy nyomán óhatatlanul felmerül az emberben az is, hogy vajon mit tudunk mi, erdélyiek Erdélyről, milyen fogalmak, értékek kötődnek bennünk a régióhoz, illetve történelmi múltjához. Nem kell társadalomkutatónak lenni ahhoz, hogy világos legyen: Erdély és múltja ambivalens, sokféleképpen értelmezett kérdés. A történelmi események közül pedig talán egyik sem bír annyi és olyan összetett jelentéssel, mint a második bécsi döntés.

2010. augusztus 30. és október 10. között a budapesti Centrális Galériában volt látható az a román és magyar történészek munkájára alapozott kiállítás, amely deklarált szándéka szerint „a hivatalos propaganda és a föltámadó illúziók mögötti valóságos történéseket igyekezett megmutatni”. http://www.osaarchivum.org/galeria/catalogue/2010/restoration/hu_index.html

Az ott kiállított fényképanyag is jelzi az „Erdély-kérdés” összetett voltát. Sebteben összepakolt csomagjaikon üldögélő román és magyar menekültek riadt pillantása, örömmámortól ragyogó arcok, a megjelenő honvédeket horogkeresztes szalaggal a karján üdvözlő szász férfi vagy nagy szakállú zsidó rabbi... Erdély története és azon belül a második világháború éveit különösen telítettek fájó, máig nem tisztázott kérdésekkel. Az emlékezés mást és mást emel ki az események sodrából, ráadásul teljesen másként értékeli ezeket a román, a magyar, a szász, zsidó vagy cigány közösségek.

Az emlékezés önmagában véve is bonyolult folyamat, amely különösen sérülékennyé válik, mihelyst egy közösség tagjainak tilos vagy „nem tanácsos” emlékezniük egy bizonyos eseményre. Így vált hosszú időre „tiltott témává” az erdélyi magyar közösségi emlékezetben a második bécsi döntést követő négy esztendő. A tárgyi emlékeket sokan megőrizték (számos padláson, szekrény mélyén lapultak bevonuláskor hordott ruhadarabok, kitüntetések, emlékébe eltett plakátok, fényképek stb.), a hozzájuk kapcsolódó történetek azonban csupán a felszín alatt mozogtak. Miközben a román történettudomány a nemzeti mártírológia szellemében gyakorlatilag folyamatosan foglalkozott az észak-erdélyi magyar fennhatóság kérdésével, a magyar történelemírás egészen a huszonegyedik századig „feltűnően szemérmes volt a terület-visszacsatolás időszakának bemutatásában”.

A visszatért Erdély, ahogy szerzője siet megjegyezni az *Előhangban*, „nem az a nagymonográfia, amire a magyar történelemírásnak régóta szüksége lenne. Inkább az első kísérlet arra, hogy a korábbi rögzülésektől mentesen, az eddig publikált és nem publikált kutatásokra támaszkodva összefoglaljam azt, amit eddig tudunk, illetve magyarázatot adjak arra: miképpen lett a miénk Észak-Erdély, hogyan próbálta a magyar kormányzat átformálni, megtartani, és végül hogyan vesztette el újra.”

Blonczy Balázs könyve bátor könyv. Bátorságát elsősorban nem is a vállalkozás maga adja, (hiszen mi lehetne izgalmasabb egy kutatónak a viszonylag kevésbé vagy egyáltalán nem kutatott terep bejárásánál?), hanem a témájához való szimpatikus viszonyulási mód, amely úgy próbál tényszerűen és tárgyilagosan beszélni a magyar közbeszédben mindmáig nagy emocionális töltetű kérdésekről, hogy közben mindvégig jelzi és elfogadja tulajdon szerzői szubjektivitását. Már a címre reflektálva jelzi, mennyire problematikus a „visszatért” jelző (ahogy a magyar és román történetírásban, de a közösségi emlékezetben is feltűnő „döntés”, „döntőbíráskodás”, „diktátum”, „visszacsatolás”, „területablás” szavak is).

Könyve egyértelműen magyar szempontból megírt munka, a visszacsatolt területek magyar lakosságának örömeire utal, amikor kijelenti: „...nem lehet elvitatni tőlük – köztük családtagjaimtól – ezt az érzést, ezért döntöttem e cím mellett.”

A vállalt szubjektivitás ugyanakkor nem jelenti a kínos kérdések szőnyeg alá seprését, nemcsak a bevonulás során vagy utóbb a magyarok által elkövetett atrocitásokat sorolja fel hosszan és tárgyyszerűen, de az olyan apróbb kérdéseket is előveszi, mint a Magyarországról érkező, az erdélyi köznyelvben mindközönségesen „ejtőernyősöknek” nevezett tisztviselők és a helybeliek közti ellentétek okainak feltárása. Nem hallgatja vagy mossa el a korabeli magyar politika utóbb tragikusnak bizonyuló hibáit sem, mint például a román lakosság szellemi vezetőivel szembeni önkényes fellépést vagy a régió etnikai-nyelvi arányait, az erdélyi magyarság gazdasági, kulturális emberi kapacitását gyengítő tény, hogy 1944-ben „az észak-erdélyi magyar közigazgatás fegyelmezetten végrehajtotta a Budapestről jövő utasításokat”, halálba küldve mintegy százharmincezer főnyi, zömében magyar identitású zsidó polgárát. „Ha azokra a túlélőkre gondolunk, akik sokkal gazdagították az erdélyi magyar kultúrát, Harag György színházi rendezőtől Kovács György színészen át Gáll Ernő íróig, szerkesztőig, akkor azokra is

gondolnunk kell, akiket örökre elveszített ez a kulturális közösség” – figyelmeztet Ablonczy Balázs.

A *visszatért Erdély* nem kronologikus sorrendben tárgyalja az 1940–44 közötti esztendőik eseményeit, hanem fejezetenkénti tematikus bontásban. „Észak-Erdély 1940 és 1944 közötti története azért tanulságos, mert egyszerre vannak jelen benne a fenti elemek: a nemzeti büszkeség, a balladai igazságszolgáltatás, a modernizálás, a nemzetiségi és faji alapú kirekesztés, a lélekemelő pillanatok, a megrázó tragédiák és a groteszk kisserzés. E pillanatok krónikája ez a könyv” – írja a szerző az *Előhangban*. A továbbiakban olyan témákat vesz sorra, mint a közigazgatás és az úthálózat kiépítése (*Bürokrák, rétek, villanydrótok*), az erdélyi politizálás erővonalai (*Erőterek*), a magyar kulturális nemzetépítés stratégiái (*A templom és az iskola*), a korabeli lakosságcsere, áttelepítésekre vonatkozó elképzelések (*Rögeszímék kora*), a magyar állam jelentős beruházásai és részben azok hatása az észak-erdélyi régióra (*Utak az erdőn túlra*), a régió felhasználása a korabeli turisztikában (*A magyar Svájc*), a kulturális élet és a magyar etnikum terepnyerésének kérdései (*A Végvári élet*, illetve a *Keserű évek* című fejezetekben), és végül Észak-Erdély katonai feladását a *Frontátvonulás* című fejezetben.

Noha meglehetősen aránytalan egyetlen fejezetet kiemelni a könyvből, számomra a nagy politikai, történelmi, szociális és gazdasági kérdéseknél sokkal kisebb jelentőségű ügyet, a korabeli turisztikában megfigyelhető „Erdély-brand” építését tárgyaló fejezet tűnt a legizgalmasabbnak. Már csak azért is, mert az az Erdély-kép, ami ma egy átlag „anyaországi” turista fejében vagy egy falusi turizmus fellendítésén fáradozó székelyföldi községi polgármester programjában a kereslet/kínálat dinamikájának alapján található, alig különbözik attól, ami 1940 és 44 közt volt jelen az akkori turisták és előjárók fejében. Az alapvetően Székelyföldre (részben Kalotaszegre) fókuszáló, a városi világgal szemben a rurálisat kultiváló, archaizáló, folklorizáló, ugyanakkor etnikailag homogén Erdély-imázs, amely mára egyre élesebben válik el a valóságtól és lesz szimulákrum, turistáknak szánt „rezerváltumbeli” látványosság, a negyvenes évek első felében rögzült a magyar köztudatban.

A könyv a film- és reklámparból jól ismert (ám a történetírásban tudommal nem-

igen alkalmazott) technikával indul, közelképből nyit a nagytótól felé. Az *Előhangban* nem a régió történetének átfogó ismertetésével találkozunk, hanem két szenvedélyes patrióta 1940 nyarán bekövetkezett halálos kimenetelű autóbalesetének ismertetésével. Ezekből kiindulva, mintegy a személyesség ígéretével foghat olvasásnak a történetekhez immár valamiféle személyes viszonyulást kialakított olvasó. Nem meglepő, hogy a zárófejezet sem a klasszikus, konklúziókat levonó, kérdések továbbgondolására sürgető zárlat, hanem egy kifejezetten szubjektív hangú esszé arról, hogy milyen sors jutott osztályrészül azoknak az embereknek, akik az előző fejezetek nevesített szereplői voltak. Az azóta történtek ismeretében talán nincs olyan olvasó, akit meglepne, hogy valamennyien „sokszorosan megfizették az árát ennek a négy évnek”.

A téma iránt érdeklődőknek valószínűleg ugyancsak hasznosnak bizonyul a téma részletes bibliográfiáját összesítő, azt személyes megjegyzésekkel, értékelésekkel kiegészítő zárófejezet.

Legyen szó civilekről vagy közszereplőkről, csaknem minden emlékezés erre a négy esztendőre és azok eseményeire erőteljes érzelmekkel telített, ugyanakkor (vagy éppen ezért) kiváló talaj a mítoszok teremtődésének. „Aranykor” vagy „tragikus veszteség” attól függően, hogy ki az, aki emlékezik. Az azonban kétségtelen, hogy a korabeli köznyelvet, az újságcikkek retorikájától a sóborszesz-reklámokig átítatja a „nemzetépítés”, a „nemzeti jelleg” hangsúlyozása.

Ha a kritikus hang teljességgel nem is veszett ki, a háborús cenzúrától függetlenül is lehetetlenné vált az egészséges közbeszéd ebben az időszakban, hiszen a Karácsony Benő *Napos oldalából* ismerős képpel élve, a „szellemi zászlót” minden megszólalónak, a legtriviálisabb ügyekben is, tanácsos volt kidugnia a padláslyukon.

„A kutatás egyik nagy tanulsága volt, hogy ebben a négy évben Erdélyben minden a nemzeti szupremácia kiépítését szolgálta – a trafikengedélytől kezdve a marhavásáron át egészen az autógumi-beszerzésig. Volt, hogy ez csak ürügyként szolgált, olyan beszédmódként, amit elvártak az állampolgártól. De akadt, hogy az állampolgár maga is őszintén hitte: a Hangva-bolt italméresi engedélye a legfontosabb nemzeti ügyek egyike.”

Vallasek Júlia

FELÜGYELT MOZGÁSTEREK

A felügyelt (mozgás)tér; *A modern szlovák nacionalizmus évszázada* *1780–1918*

■ Az alcímben megjelölt két kiadvány az egeri Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája közleményeként jelent meg, Romsics Ignác sorozatszerkesztő gondozásában. A kötetek tanulmányainak szerzői a főiskola 20. századi programjának oktatói, illetve a program vezetője, Rainer M. János. A sorozat első kiadványa a magyarországi államszocializmus időszakával és annak egy-egy kiemelt szegmensével foglalkozik, míg a második kiadvány II. József felvilágosult abszolutizmus képviselő reformjaitól kezdődően az első világháború végéig terjedő időszakon belüli nemzetiségi viszonyokat és nacionalizmusokat vizsgálja a Magyar Királyságon, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása utáni időszak utóállamokban tapasztalható körülményeire is.

Az első kötetben tíz tanulmány olvasható, melyek majd mindegyike különböző szerző tollából született, és igen változatos témakörökben íródott. Rainer M. János *Felügyelet és mozgástér – a szovjet típusú rendszerekben* című bevezető tanulmánya első felében a totalista rendszerek historiográfiai megközelítésének irányvonalait ismerteti, közölve a legfontosabb szakkönyvek fellelhetőségének adatait és főbb hipotéziseit, míg írása második felében a kötetben szereplő tanulmányokat vezeti fel, kivonatos formában közölve azokat. A tanulmány egy tág térbeli és időbeli keretet használ, így megalapozva a magyarországi totalitarista rendszer európai (kelet-európai) egészbe való behelyezését.

Váluch Tibor írásában a kommunista Magyarországon tapasztalható cenzúrát és annak működési elveit vizsgálja fel. Azt a módot, intézményes keretet (vagy éppen ennek hiányát) ismerteti, ahogyan a nyilvános szféra a hivatalos ideológiának megfelelően és ennek alárendelődve a propaganda szócsövévé alakult át, illetve változott újra többszintűvé 1989/90-ben. A tanulmány pozitív jegyeként kell megemlítenünk a szerző érzékenységét a szocialis-

ta időszakon belüli korszakolási lehetőségek megfigyelése tekintetében, továbbá azt, hogy a cenzúra és a kulturális pártidiktatúra különböző médiumokon belül való jelenlétének vizsgálása mellett azt is elemzés tárgyává teszi, hogy e kommunikációs csatornáknak a nagy nyilvánosság – különböző korszakokban – milyen arányban volt a fogyasztója.

Baráth Magdolna az 1945-től az 1989-ig terjedő időszakra vonatkozólag levéltári adatokra támaszkodva vizsgálja a szocialista rendszer ellenségeképének a változását. Ehhez a szerző, a nyilvántartott egyének társadalomban elfoglalt szerepét használva csoportokat konstruál, és statisztikai adatok segítségével kimutatásokat végez. A tanulmány módszertanilag és forrásait tekintve is kimagasló, ugyanakkor hiányérzetet kelt az adatok explicit értelmezésének marasztása.

Ungváry Krisztián tanulmányában az ELTE-re és a MTA-ra háruló politikai nyomást és egyes értelmiségiek erre adott választát vizsgálja meg. A szerző levéltárban fellelhető jelentésekből rekonstruálja egyes oktatók/kutatók párttal való együttműködését, illetve jelentéseinek súlyát, és ezen keresztül feltérképezi a szocializmus egyes időszakában tapasztalható mozgástér mértékét. Ungváry kiter a bemutatott esetek erkölcsi megítélésének alternatíváira is, mely témát azonban a kötetben következő Tóth Eszter Zsófia tanulmánya tárgyal részletesebben egy esettanulmánnyal levezetve mindezt.

Tóth, Vikidál Gyula jelentéseit elemezte, majd a jelentésekben szereplő személyekkel interjúkat készített, szembesítve az interjúalanyokat a róluk szóló „Dallos”-jelentésekkel. A szerző rákérdezett arra is, hogy erkölcsi és morális szempontból hogyan ítéli meg jelenleg Vikidál kollaborációs tevékenységét. A válaszokból Tóth feltérképezi azokat a lehetséges narratívákat, melyekkel a kollaborációs múltú egyénnel kapcsolatban nap mint nap találkozhatunk a médiában és a szakirodalomban egyaránt.

Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéről. Szerk. Rainer M. János, Akadémiai Kiadó, Bp., 2011.

Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban. Szerk. Szarka László, Akadémiai Kiadó, Bp., 2011.

Széchenyi Ágnes tanulmánya ugyancsak esettanulmány, mely a szocialista rendszer kiépülésének időszakában (1945–1949) emigrációba szorult baloldali érzelmi írók egy csoportját elemezve mutatja be a franciaországi emigránsok általános tipológiáját. Az említett csoport külföldi kapcsolatrendszerét és a hazai eseményekkel szemben tanúsított várakozásait is szemléletesen bemutatja a szerző.

Standeisky Éva az *Élet és Irodalom* 1957-es alakulásáról és a folyóirat szellemiségéről értekezik tanulmányában, melyet a rendszer művelődéspolitikai programjával vet össze. Az elemzés kapcsán a szerző az 1956-os eseményeket követően egy értelmiségi csoport világlátását és várakozásait mutatja be, melyet összefoglalójában az 1945 és 1949 közötti helyzethez és társadalmi várakozásaihoz/reményeihez hasonlít.

Rainer M. János, *Prága – Korcula – Budapest, 1968. augusztus 21.* címet viselő írásában a kommunista éra másik kimagasló jelentőséggel bíró állomását, a „Prágai Tavaszt” és annak magyarországi recepcióját vizsgálja a párt és a hivatalos pártkurzus, az értelmiségiek és a széles társadalom körében. A tanulmányban Rainer nagy teret szentel a korculai tiltakozó nyilatkozat és ennek körülményeinek a bemutatására, mérföldkőnek tekintve a magyarországi értelmiségiek egy csoportjának részvételével létrejött akciót. A szerző mindezt a hetvenes évekig tárgyalja, azzal az indoklással, mely szerint a magyarországi reformtörekvések befagyasztásának tekintetében a prágai események ebben az időszakban fejtették ki leginkább hatásukat.

Germuska Pál tanulmánya a keleti blokk és a Szovjetunió közötti katonai technológiatranszfert vizsgálja a keleti kommunista rendszer fennállásának időszakában. A tanulmány szakaszokra bontva mutatja be a technológia áramlásának mértékét és irányát, felvázolva a Szovjetunió haditechnika terén foganatosított politikáját és az ebben a tekintetben is nagymértékben jelen lévő szupremácia érdekében tett erőfeszítését.

A Streetcars of desire: cars and automobilism in communist Hungary (1958–70) című, Péteri György által írt tanulmányban a szerző a Kádár-korszak hatvanas éveit használva elemzésének időkeretként, arra mutat rá – a személygépkocsi elterjedtségét, társadalmi hierarchia szerinti megoszlását és a különböző csoportok által használt személygépkocsi minőségét alapul véve –, hogy a poszttotalitárius magyarországi szocializmus hogyan alakult át a nyugati fogyasztói társadalom és kapitalista elveken működő gazdasági rendszer valóságos epigonjává, miközben a retorika szintjén továbbra is a marxi elveknek megfelelő megvetéssel és elutasítással kezelte

a nyugati gazdasági, politikai és társadalmi berendezkedés sajátos jellegzetességeit.¹

Annak ellenére, hogy a sorozat második köteteként napvilágot látott kiadványa a szocializmushoz képest egy korábbi történelmi periódust ölel fel, aktualitása egyáltalán nem kisebb az előzőnél. A kötet szerzői a mítoszmentes párhuzamos nemzetépítési folyamatot igyekeznek tanulmányozni a Magyar Királyságon, illetve az Osztrák–Magyar Monarchián belül, miközben egymáshoz közelítetik a szlovák és a magyar szakirodalom téziseit, és törekednek mentesek maradni a nemzeti részrehajlástól.²

Szarka László *A modern szlovák nacionalizmus sajátosságai* című felvezető tanulmányában egy széles időkeretet használva felvázolja a szlovák–magyar együttélés/nemzetépítés jellegzetességeit a Magyar Királyságon, majd az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül.³ A tanulmányban nagy teret kap a szlovák nacionalizmus kialakulásának elemzése, illetve a párhuzamos (vagy éppen egymással szemben álló) nemzetépítő stratégiák bemutatása.

Kiss László a szlovák történetírásban meghonosodott narratívát mutatja be, elemzés tárgyává téve a használt terminológia problematikusságát, a helynevek és személynevek írásmódjának jelentőségét, illetve egyes események és periódusok megítélésének az egyoldalúságát/történelmietlenségét. A szerző az egyoldalú elemzés elkerülése végett ismerteti a szegényes, de létező szlovák történetírás újabbban jelentkező narratívaváltó törekvéseit is. Ugyancsak kiemelést érdemel Kiss kiemelkedő tájékozottsága a téma szakirodalmát illetően, továbbá a tanulmány azon törekvése, mely során választ keres a szerző a nemzeti történetírás ilyen irányú torzulásának okaira és gyökereire.

Bartók Béla dolgozatában az interetnikus kapcsolatok feltérképezéséhez kiváló régióinak bizonyuló Alsó-Szepesség vallási és nemzeti viszonyainak átalakulását vizsgálja az 1873 és 1913 közötti periódusban. A Bartók által használt források és módszer viszonylag pontos betekintést enged a térség felekezeti és etnikai megoszlásának változási folyamatába, mely kutatási eredmények szemléletes bemutatását a szerző táblázatok közzétételével is igyekszik teljessé tenni. A tanulmány hiányosságaként a közölt statisztikai adatok mérlegelésének a hiányát, illetve az okok feltárásának az elmaradását fogalmazhatjuk meg.

Petercsák Tivadar a magyarországi szlovák vándoriparosok (drótosok, üvegesek és ablakosok) tevékenységét mutatja be, továbbá ezek magyar néphagyományban/népi kultúrában való megjelenését ismerteti. Elemzése kapcsán a szerző betekintést enged a 20. száz-

zad fordulón álló dualista Magyarország modernizációs szintjébe. A vándoriparosokat és ezek munkáját, illetve munkaeszközeit ábrázoló fényképek és grafikák közzététele minden bizonnyal említést érdemlő pozitívuma a tanulmánynak. Ugyancsak a kötet színvonalán emel és szemléletén tágít a tanulmány, néprajzi vonatkozású témájából és elemzési módjából/módszertanából kifolyólag.

Kiss László tanulmányában a magyarok és a szlovákok közötti konfliktusos kapcsolatról értekezik a „hosszú XIX. század” időszakában. A tanulmány első felében a szerző a Habsburg Birodalom nemzetiségpolitikáját, illetve azokat a feltételeket és körülményeket elemzi, mely keretek között a nacionalizmusok megszülettek és kifejezésre jutottak, illetve azokat az erőket, melyek e kollektív önmeghatározási és érvényesülési erőket akadályozták. Az 1848–49-es eseményeket és eszményeket, illetve ezek utólagos értékelését külön tárgyalja a szerző, melyet követően kitér a dualista rendszer nemzetiségi politikájának elemzésére és a szlovákok részéről megjelenő etnikai alapon való szerveződésekre, illetve e törekvések intézményes formában való megjelenésére és működésére.⁴ A tanulmány több mint egy évszázad etnikai konfliktusait mutatja be igen érthetően és árnyaltságra törekedve mindössze 59 oldalban, ami igen jó szintetizáló tanulmánynak tekinthető.

A kötet utolsó, Szarka László által írt, *Közgazgatás és nemzetiségi kérdés a felső-magyarországi szlovák régióban* címet viselő tanulmánya a dualista korszakban tapasztalható intenzív modernizációs és nemzetépítő törekvéseket együtt tárgyalja, így a magyar asszimilációs politika eszközrendszerét összefüggésekre rávilágítva mutatja be. A szerző a szlovák–magyar viszálly okait többszintű és szerteágazó társadalmi és politikai előzményekre vezeti vissza, éleslátóan megfogalmazva az ezek közötti kölcsönhatásokat.

Mindkét kötetre vonatkozólag megjegyezhetjük, hogy a bennük szereplő írások kiegészítik egymást, és kiadványként való megje-

lentetésük nem kaotikus egymás mellé rendezés eredménye volt.⁵ A tanulmányok (annak ellenére, hogy nem egy szerzőtől származnak) problematizálnak, de nem mondanak ellent egymásnak, és ismételéseket is csak a legszükségesebb helyeken találunk. Ehelyett a több szempontú elemzést alkalmazzák kiemelve a politikai, kulturális vagy társadalmi vetületeit egy korszaknak. A szintetizáló és az analízis vagy esettanulmány szerű elemzések váltakozó jelenléte következtében az olvasó viszonylag szerteágazó és tiszta képet kap a kötetek címében megfogalmazott területeken belül, illetve ugyancsak ennek következtében a kiadványok érthetősége nem szorítkozik csupán a szakmabeliek körére.

A szerzők jelentős jegyzetapparátussal dolgoztak, ami az információk ellenőrzését, illetve az érintett téma utáni bővebb információszerezést is lehetővé teszi/megkönnyíti. A második kiadvány végén szereplő forrás- és bibliográfiai mutató⁶ 20 oldalas, ami jelzi az írók szakirodalomban való jártasságát, illetve megkönnyíti az olvasónak az érintett problémák további vizsgálatát. A levéltári források bő használata külön említést érdemel, a szocializmus időszakával foglalkozó kötet kapcsán mindenképp.

A kötetek még egy pozitív tulajdonságát meg kell említenünk, és ez a választott témák aktualitása. A totalitárius rendszerekről szóló szakirodalom mára már igen jelentős, ugyanakkor igen kevés kérdésben értenek egyet a kutatók, így a kérdéskör további tanulmányozására szüntelenül nagy az igény. A sorozat második kiadványának témáját tekintve a napjainkban elfogadott tudományos kritériumoknak eleget tevő szakirodalom igen szegényes, így e kötet legfőbb értéke a kezdeményezés, illetve a kezdeményezés felkarolása és az ehhez való felzárkózás. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a kiadvány célját leginkább akkor teljesíti be, ha a könyv idegen nyelvű fordításban is megjelenik a közeljövőben.

Both Noémi Szusanna

■ JEGYZETEK

1. A rendszer hivatalos ideológiájának szócsöveként a szerző a hatvanas években, a Ludas Matyiban közölt szatirikus grafikákat használja, melyeknek egy részét a kötetben is közlésezi.
2. Ennek szükségességét Kiss László tanulmányában a következőképpen indokolta: „Furcsa, de tény, hogy a »hosszú XIX. század« első felétől kezdve a két nemzeté válni készül, közös hazában élő népet éppen az választotta szét, ami addig leginkább összekötötte: közös múltja, sorsa és történelme, pontosabban ezek eltérő tudományos megítélése!” 35.
3. A kötetben szereplő tanulmányok mindegyike tényként kezeli, miszerint a nacionalizmus, illetve a nemzet „mint szervezett makroközösség” jelentős történeti előzményekre támaszkodó, de alapjában véve modern jelenség. 11–12.
4. Itt a Matica slovenská 1862 és 1875 közötti tevékenységéről és a Szlovák Nemzeti Pártról van szó.
5. Emellett azonban szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy a közölt tanulmányok egy része egészében vagy részleteiben már a kötetek létrejöttét megelőzően különböző helyeken megjelent.
6. Az első kiadványban, a lábjegyzetekben minden esetben feltüntetik az érintett kiadvány/levéltári forrás részletes adatait, így a szerkesztők nem illesztettek be külön bibliográfiai mutatót.

BÚCSÚZÁSOK ÉS TALÁLKOZÁSOK KÖNYVE

Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

Évkönyv 2009/2010

■ Az évkönyv mindig a számvetés műfaja. A legendás, nyugati magyarságot, majd a rendszerváltás óta a teljes magyar nyelvterületet átfogni kívánó szervezet, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem fennállásának negyvenedik évéhez érkezett 2009-ben; az *Évkönyv* elsősorban ennek a kiemelt évfordulás eseménynek, a karintiai St. Georgenben tartott Akadémiai Napoknak a vonzasköréből nyújt szöveges ízelítőt olvasói számára. Az évforduló maga is olyan pillanat, amikor egy szervezet értelmezheti és újraértelmezheti saját múltját, nyilvánosság elé viheti azokat a terveket, amelyek a változó világpolitikai és világgazdasági helyzetben a leginkább aktuálisnak mutatkoznak.

Kényszerű búcsúvételek könyve is a 2009/2010-es évkönyv: Frenkl Róbert, Tonk István, Lászlóffy Aladár, akik sok éven keresztül résztvevői voltak a Szabadegyetem összejöveteleinek, már nem vehették kézbe a kötetet. Emléküket megidézi a könyv bevezetőjében Varga Pál, a szervezet elnöke. Balla Bálint külön írásban emlékezik a kötet lapjain Frenkl Róbertől, aki, mint mondja, „egyaránt volt tudós orvosprofesszor, sportszervező és főleg a Magyarországi Evangélikus Egyház világi vezető egyénisége”, egyébként a *Korunk*-ban is rendszeresen szerepelt írásaival, akár csak Lászlóffy Aladár.

Molnár József szerkesztőre, nyomdászra ugyancsak hálával gondol vissza Balla Bálint nekrológiájában: a nyugati magyarság legfontosabb műhelyei közé tartozó *Látóhatár* és *Új Látóhatár*, illetve az Auróra könyvkiadó egyaránt Molnár nevéhez fűződtek. Domahidy Miklós emlékét Allender Félix idézi.

A búcsúk is jelzik, hogy az EPMSZ-nek gondolnia kell arra, ami következik, meg kell találnia azokat a szellemi erőforrásokat, azokat az ökumenikus szellemiség iránt érdeklődő fiatalabbakat és idősebbeket, akikkel együtt folytatható a Szabadegyetem több mint négy évtizedes munkája. Erről legélményszerűbb módon Gaál Enikő Szöllősy Pállal, a Szabadegyetem tiszteletbeli elnökével folytatott beszélgetéséből értesülhetünk. Szöllősy beszámol a szervezet kezdeteiről, arról, ahogyan egy nyugati protestáns ifjúsági szervezetből „kiöregedve” az alapítók továbbléptek,

és létrehozták a nyugati magyarság egyik legreprezentatívabb szervezetét. A társaság szellemi körébe tartozók közül Szöllősy kiemeli Kerényi Károly, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán személyét, a szervezet fontos múltbeli vezetői, képviselői között pedig többek között Balla Bálintot, Szépfalusi Istvánt, Tóth Miklóst említi.

A szervezet életében, mint minden nyugati magyar intézményében, természetesen a rendszerváltás hozott alapvető változást. Erdemes szó szerint is idézni, amit Szöllősy az EPMSZ választott stratégiája kapcsán mond, ami az új helyzethez való alkalmazkodást illeti: „Amikor a Szabadegyetem először döntött úgy, hogy Romániában, Szovátán, tartja az Akadémiai Napokat, volt olyan nyugati barátunk, aki azt jósolta, ez lesz »az EPMSZ hattýúdala«. A valóságban kétszáznál jóval több volt a résztvevők száma, ami az addigi, 1989-ben Felsőőrön elért rekordot is felülmúlta. Ez 1993-ban történt; azóta – az elnökségnek egy elvi határozata alapján – váltakozva tartjuk az évi konferenciát Nyugat-Európában, Magyarországon, illetve az egyik utódállamban. [...] Egy súlyos problémát még nem tudtunk megnyugtatóan megoldani: ez a régi gárda öregedésére tekintettel a fiatalabb utánpótlás biztosítása. Bár ezen a téren is történetek biztató lépések. Elnökségünknek immár két harmincon felüli, egy negyvenéves és három 50 év körüli tagja tartja az egyensúlyt az öregebbekkel.”

Az Évkönyv törzsanyaga lényegében a St. Georgenben rendezett évfordulás ünnepség elhangzott előadásait, pódiumbeszélgetéseit közli és foglalja össze, az idézett beszélgetés is ezek közül való. Olvashatjuk Frenkl Róbert szövegét a Szabadegyetem történetéről, Kántor Lajos és Görömbei András írásait Cs. Szabó Lászlóról, Miklósi-Vári Katalin, Reuss András, Balla Bálint, Gödri Zsolt, Vályi-Nagy Ágnes, Solymár Mónika teológiai és teológiatörténeti tárgyú szövegeit, prédikációit, Szöllősy Pál nemzetközi jogok tárgyú köré kiemelt előadását Tóth Jánosról, illetve Kardos Gábor szövegét az európai kisebbségvédelmi szabályozásokról. Szabó Zoltán emlékét Szabó Zsuzsa, András Sándor és Tréfás Dávid idézik meg egy kerekasztal-beszélgetés keretein belül.

Információgazdag intézménytörténeti áttekintést nyújt a hollandiai, svájci és svédországi magyar szervezetekről Borbándi Gyula, a kötet utolsó negyedében pedig a Magyarországhoz közelebb eső utódállamok magyar népességének helyzetéről, illetve az EPMSZ fiókszervezeteinek tevékenységéről számolnak be Nagy Tibor, Tánczos Vilmos, Frenkl Róbert, Tonk István, Bordás László, Fábian Márta, Jókai Tibor és Nagy Ildikó.

Egy olyan szervezet képét mutatja a könyv, amelyik pontosan és tárgyyszerűen tudja felmérni azt, ami a múltjából leginkább

inspiratív lehet a jelenlegi történelmi-politikai közegben, és amelyeknek jól körvonalazott, a megvalósítás esélyeivel kecsegtető tervei vannak a jövőre nézve. Kiderül az is, hogy a rendszerváltás után a Szabadegyetem tevékenységének korábbi szellemét úgy gondolta folytathatóknak hosszas mérlegelés után, ha nyugat-európai központját megtartva, kiegészül a kárpát-medencei magyarság körében működő társégyesületekkel. Ennek mára már látszanak a konkrét eredményei.

Balázs Imre József

BALÁZS IMRE JÓZSEF AJÁNLJA

■ Az irodalom történetébe való alámerülés nagy lehetőség arra, hogy valami mással találkozzon az ember (aki olvasó), mint amit addig ismert. Egy másik értelemben ez természetesen bármilyen könyvről elmondható, de az irodalomtörténet esetében általában erősebb, célzottabb az az elvárásrendszer, ami megsúgja, hogy mi lehet az éppen kézbe vett könyvben. Az nem baj, ha az adott irodalomtörténeti munka rácáfol az elvárásokra, és máshonnan világítja be a terét, mint ahonnan nézve addig ismerősnek tűnt. Sőt.

■ András Gábor szerk.: *Kassák Lajos, az író, képzőművész, szerkesztő és közszereplő*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Alapítvány, Bp., 2010.

■ Balázs Eszter: *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról*. 1908–1914. Napvilág, Bp., 2009.

■ Bănulescu, Ștefan: *A milliomos könyve*. Ford. Demény Péter. Bookart, Csíkszereda, 2011.

■ Benyovszky Krisztián: *Fosztogatás. Móricz-elemzések*. Kalligram, Pozsony, 2010.

■ Borgos Anna – Szilágyi Judit: *Nőírók és írónők. Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Noran Könyvesház, Bp., 2011.

■ Dsida Jenő *Összegyűjtött versei*. Szerk. Láng Gusztáv és Urbán László. Savaria University Press, Szombathely, 2011.

■ Gintli Tibor főszerk.: *Magyar irodalom*. Akadémiai, Bp., 2010.

■ Jung, Carl Gustav: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Ford. Turóczy Attila. Scolar, Bp., 2011.

■ Kende B. Hanna: *A kismimizett férfinem. Az ősanayaistennőktől a mesterséges anyaméhig*. Osiris, Bp., 2009.

■ Kontra Ferenc: *Horvátország magyar irodalma. A kezdetektől napjainkig*. HunCro Médiaközpont, Eszék, 2011.

■ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae IV. A föld állatai*. Kalligram, Pozsony, 2011.

■ Németh Zoltán: *Feszített nyelvtükör*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2011.

■ Rakusa, Ilma: *Rengeteg tenger. Emlékfutások*. Magvető, Bp., 2011.

■ Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Balassi, Bp., 2011.

■ Weöres Sándor: *Egybegyűjtött prózai írások*. Helikon, Bp., 2011.

ÉLETTÖRTÉNETEKET HASZNÁLÓ TÁRSADALOMKUTATÓK

■ A 20. század egymást követő traumatikus történelmi eseményei az emlékezés parancsát hagyták a túlélőkre. Az emlékezési láz tünetei a legkülönbözőbb társadalmi csoportokban, a legapróbb településeken is diagnosztizálhatók. A szóban és írásban egyaránt áradó élettörténetek sorozata a *biografikus* és az *autobiografikus beszédmód* eluralkodását jelzi.¹ A történetmondás gyakorlatában bekövetkezett változás a társadalom- és kultúrakutatás hivatásos képviselői számára új kihívásokat, kutatási lehetőségeket eredményezett. A *Forrás* július–augusztusi tematikus száma az emlékezési lázra mint narratív tevékenységre reflektáló tudományos narratíva is felfogható. A zömében történetészekből álló szerzői közösségek eltérő nézőpontokból, eltérő kutatói szándékkal és kutatási témával, lényegében ugyanarra a jelenségre összpontosít: az emlékező, (élet)történeteket használó emberre.

A tematikus számot Kovács Éva és Horváth Sándor elméleti írásai nyitják meg. Mindkét tanulmány az *oral history* és az *élettörténeti módszer* tudománytörténeti hátterét, valamint a módszerek alkalmazásának problematikus kérdéseit látta, eltérő s így, az olvasó értelmezésében, egymást kiegészítő szövegeként működnek. Kovács Éva tanulmányában (*A narratív módszertanok politikája*) a társadalomtörténetből kifejlődött *oral history* – amely történeti forrásként tételeződik – és az *élettörténet-kutatás* mint kvalitatív szociológiai módszer kerül összevetésre. Az 1920-as évekig visszavezethető *oral history* módszer lérhódítására a hatvanas évek második felében került sor, akkor, amikor nemzetközi viszonylatban megnőtt a társadalomtudományok érdeklődése a mindennapok emberének történelme iránt. A kezdetben intuitív módon alkalmazott módszert ért kemény kritikákra az 1970-es évektől megerősödő *élettörténet-kutatás* jelentette a választ. A szerző a módszer elsősorban nyugat-európai népszerűségét és gyökereit azonosítja be, de kelet-európai recepciójára és viszonylag gyors elterjedésére is kitér. Az *oral history* és az *élettörténeti módszer* jelentős pozícióra tett szert a társadalomkutatásokban, helyet talált az oktatásban, alkalmazzák terápiás céllal, s a tömegmédiá is előszeretettel használja. Minden-

nek hátterében a társadalmi méreteket öltött emlékezési kényszer ismerhető fel. Nem véletlen ennek ismeretében, hogy az élettörténetek gyűjtésének és archiválásának gyakorlata háttérbe szorítja az elemzést, feldolgozást. A kulturális örökségként deklarált személyes tanúságtétel hulláma háttérbe szorította a tudományos, elmélyült, a történeteket történelmi és társadalmi tényként kezelő értelmezéseket. „A szemtanúság, ha időre-óra is – hisz ennek a biológia fájdalmas korszakhatárokat szab –, de felülkerekedett a tudományos absztrakción: az interjú ma önmagában, minden elemzés nélkül történelmi tény, e történelmi tények *termelése* pedig nagyüzemben zajlik, s az internetnek hála, lassan mindenki számára elérhetővé válik. Hogy milyen történelemkép rajzolódik ki majd ezáltal a mai fiatal nemzedékben, az persze a jövő zenéje...” (14.) Végezetül a tanulmány az interjúk közlésének, szerkesztésének problémájára tér ki, hangsúlyozva, hogy „az elemző számára a szerkesztés az élettörténeti interjú halála”. (15.) Mintaként 2004-ben egy hajléktalan roma férfival készített interjúból közöl hosszabb részletet.

Horváth Sándor tanulmánya (*Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem*) kifejezetten az *oral history* módszer tudománytörténetét s a kialakulása hátterében azonosítható társadalmi átalakulásokat látta. A módszer kialakulását a szakszerű és a nyilvános történelem közötti konfliktussal hozza összefüggésbe, s annak mozgalmi jellege mellett hoz fel meggyőző érveket. A hatvanas évek baloldali mozgalmi, a tömegmédiá igényei, a lokális sajtó és média megjelenése, a magno elterjedése egyaránt olyan tényezőkként kerülnek bemutatásra, amelyek meghatározták az interjúzás társadalmi gyakorlatát. A szerző a *Kikkel interjúznak?*, *Miről interjúznak?* és a *Kik interjúznak?* *Hogyan interjúznak?* kérdések köré szervezi bemutatását. Az *oral history* mozgalomként történő megközelítésével összhangban az interjú készítőik figyelme a kisemberekre, a hétköznapok emberére irányult, s e folyamatnak a tömegmédiá kiépülése jelentette meghatározó hátterét. Ebben a vonatkozásban kerül párhuzamba a munkanélküliekkel interjúzó

amerikai újságíró, a háború előtti népi írók mozgalma Magyarországon és Sára Sándor dokumentumfilmes tevékenysége. Bár a tematikus szám mindkét elméleti írója kitér arra, hogy az *oral history* elterjedésében meghatározó tényezőt jelentett az adott ország néprajzi (például Magyarország, skandináv országok), helytörténeti (például Anglia) kutatási hagyománya, a tanulmánygyűjteményben a néprajztudomány nincs jelen. Az *oral history* módszerrel kutatott témák közül a holokauszt története az egyik legmeghatározóbb, de a 20. század többi traumatikus eseményeire is kitérített figyelem irányul. Találón érzékelteti a szerző a meghatározó társadalmi tünetként jelentkező emlékezési kényszert. „A traumák kutatására és reprezentációjára alapított emlékezeti helyek így válnak Freud diványának monumentális, posztmodern metaforáivá. [...] Úgy tűnik, a divány mérete egyre nő, és lassacskán egyre több társadalmi csoport szívárog be a kollektív emlékezés laboratóriumaiba.” (31.) A módszert alkalmazó személyekre figyelve Horváth Sándor kitér arra, hogy kezdetben a legkülönfélébb végzettségűek váltak oral historistává (például a módszer meghatározó képviselői közül Paul Thompson építészmérnökként szerzett diplomát). Az újságírók, a néprajz és antropológia művelői a kezdetektől legfontosabb forrásként kezelték az interjúkat, s az ezeken a területeken szerzett tapasztalatok az *oral history* gyakorlatába is beépültek. A tanulmány szerzője láttatja azt a folyamatot, ahogy a kezdetben intuitív módon művelt módszer intézményesült, oktatási segédeszközzé, kiterjedt kutatási módszerré vált, egyre nagyobb figyelmet fordítva a gyűjtési helyzetben született és e helyzet által alapvetően meghatározott szövegre.

Követve Horváth Sándor szövegszerkesztési koncepcióját a *Forrás* tematikus számának interjúzó, személyes történeteket használó szerzői főleg történészek, de szociológus, fotótörténész, közíró is található közöttük. A kutatási témák Magyarország 20. századi történelmének szinte egészét lefedik, eltérő társadalmi csoportokra, jelenségekre fókuszálva. Egy-egy személy élettörténetéből vagy több személy témaorientált történeteiből, azok értelmezéseiből, s az elemzések összeolvasásából sajátos és egyszeri olvasattal gazdagodhat az olvasó 20. századra vonatkozó szövegvilága. Babucs Zoltán (*A második világháború emlékezete*) a második világháborúban részt vett egykori tisztakkal és honvédekkel folytatott beszélgetések alapján a hadtörténeti szempont mellett a hadseregben szolgáló személyek tipikus, állandósult történeteinek szervező-

dését láttatja. Baumann Tímea („...*még ha száz évig is élnék, akkor se menne ki a fejből...*” *A malenkij robot elbeszélése egy életútinterjúban*) részletesen követi végig egy asszony életpályájának sorseseeményként² tételeződő momentumának az elmondását, figyel a beszélgetés kontextusára, a személy narratív pozíciójára, az autobiografikus szöveg történet voltára. Esetelemzésében külön kitér arra, hogy a gyűjtés szituációjában a terep már szövegekkel telített. A kényszermunkán részt vett asszony családtagjai ösztönzésére megírta élettörténetét, lakóterében megtalálhatók a *malenkij robotot* kulturális emlékezetként kanonizáló tudományos munkák, rendelkezik a témát feldolgozó filmélményekkel. Dobos Marianne (*Szibériai ballada*) Balogh István táborig lelkész biográfiáját készíti el és adja közre, építkezve a személy visszaemlékezéseinek szövegvesztéseiből. Kincses Károly („*Soha nem akartam innen elmenni, most se, és a jövőben sem. Amennyiben van jövő.*” *Reismann Marian története [1911–1991]*) a 20. századot és arcait fotóival megörökítő Reismann Marian reprezentatív biográfiáját adja közre, felhasználva a személlyel készített interjúk részleteit. Kőrösi Zsuzsanna tanulmányában („*Itt a magamfajtanak nem fog sok fű nőni.*” *Meneküléstörténetek 1956 végéről*) három személlyel készített életútinterjúból az 1956-os eseményeket követő meneküléstörténeteket veti össze. A beszámolókat történet voltára összpontosítva kiemeli azokat a részleteket, amelyek az évek, évtizedek során az 56-os meneküléstörténetek közös narratív bázisává váltak. Ilyen közös narratív elemet jelent például a három autobiográfiában az országhatár beszögellése, ahogy arra az egyik személy utal: „Nagyon sok menekültnek a történetében benne van ez. És hát nem létezik, hogy ennyi ilyen beszögellés lett volna a határon.” (154.) Az esettanulmány megállapításai a személyes történetek történelmi adatként való felhasználását problematizálják. Kovai Melinda („*Számlálatlan forró csókkal.*” *Állambiztonsági megfigyelés a Kádár-korszak pszichiátriai kórrajzain*) a biográfia sajátos műfaja, a pszichiátriai kórrajz alapján vizsgálja a szocializmus kori megfigyelés jelenségegyüttesét. Kövér György tanulmánya (*Írott orális történelem*) a gyűjtemény azon szövegeihez kapcsolódik, amelyek az *oral history* módszerrel feltárt adatok referencialitását, társadalmi és történelmi tény voltát teszik kérdésessé. Az íróniát sem mellőző kritikai attitűddel szembesít három, Szaberszky József személyére és a szocializmusbeli pénzügyi világra irányuló visszaemlékezést, rámutatva az emlékezési gyakorlat sajátos-

ságaiból levezethető eltérésekre. Egy következő egységben szintén a pénzügyi élet meghatározó alakjának, Fekete Jánosnak három ugyanarra az eseményre vonatkozó, de más kontextusban megfogalmazódó szövegeit veti össze, szemléltetve az írott és az elbeszél emlékezés idejének, helyének és médiumának a történetekre gyakorolt hatását. A tanulmány implicit következtetései az *oral history* kizárólagos alkalmazásának buktatóira, korlátaira hívják fel nyomatékosan a figyelmet. Havadi Gergő és Majtényi György (*Haverok, buli, Politikai Bizottság. Vendéglátás, éjszakai élet és luxus a szocializmusban*) a második világháborút követően a nyilvánosság sajátos intézményeinek, a kávéházaknak, vendéglátóhelyeknek, a szórakozás legkülönbözőbb tereinek és módjainak átalakulását mutatják be. Írásuk azon a ponton kapcsolódik a tematikus szám meghatározó irányvonalához, hogy kutatásukban építenek pincérekkel, egyéb vendéglátó-ipari alkalmazottakkal készített interjúk szövegére, valamint belügyi jelentésekre. Tóth Eszter Zsófia (*„Exnarkós körök beszélgetnek.” Módszertani kísérlet egy találkozó többszempontú elemzésére*) a szocializmus korszakának kábítószer-fogyasztására irányuló, folyamatban lévő kutatása az interjúzásra, az élettörténeti módszer használatára vonatkozóan fogalmaz meg a kutatás módszertanára érvényes kijelentéseket. A vizsgálat kiindulópontját egy belügyi jelentés adta, amelynek internetes portálon történt közzétételét egykori kábítószer-fogyasztók hozzászólása követte. A tanulmány egy baráti társaság találkozásán elhangzott történetek és egy életútinterjú szövege alapján látatja a szövegek kontextusba ágyazottságát, identitásteremtő funkcióját. Azokat a történeteket, amelyek áttételesen, további forrásokkal együtt részt vesznek a múlt egy szelvényének, egy társadalmi jelenségnek a (re)konstruálásában. A kötet két záró tanulmánya elsősorban az *oral history* módszerének az oktatásban történő alkalmazása mellett hoz fel érveket. Bartha Ákos és Szilágyi Zsolt (*Történelmi tapasztalat mint mentális valóság. A történelemoktatás és a történetírás néhány kérdése a személyes emlékezet tükrében*) egy a két világháború közötti időszakra összpontosító projektet ismertet, amelynek keretében huszonnégyszáz személlyel

készült interjú. A rögzített élettörténetek alapján a módszer oktatásban való felhasználásának érdemeit hangsúlyozzák, valamint néhány debreceni vonatkozású életútinterjúból kiindulva a tudományos kutatásban felhasználható kérdésseltevést aktualizálnak (az idegenség identitásképző szerepe egy debreceni zsidó nő élettörténetében, a Horthy-korszakbeli paraszti társadalom szerkezete, a rétegspecifikus Trianon-trauma). Sági Norberta és Rigó Róbert (*Az oral history lehetőségei az oktatásban*) a családtörténeti és a helytörténeti feladatoknak az általános iskola különböző évfolyamain elvégzett vizsgálata alapján érvelnek az *oral history* módszerének az oktatásban való alkalmazásának érdemei mellett.

A *Forrás Emlékezet/kultúra* című tematikus számának esettanulmányai arra mutatnak, hogy a társadalomkutatók az élettörténetekben olyan forrást látnak, amelyek alapján rekonstruálható a 20. század arcát jelentő történelmi események és társadalmi jelenségek együttese. A tudományos érdeklődés, a társadalomkutatás ezen a ponton találkozik az élettörténeteket fogyasztó társadalommal, az emlékezés kényszerének teret engedő gyakorlattal, új kutatási témákkal és eredményekkel gazdagítva a tudományos életet. Ebben a vonatkozásban a társadalomtudomány, a bemutatott tanulmánygyűjtemény az élettörténetek olyan regisztereként funkcionál, amelynek háttérében a társadalom megismerésének szándéka munkál. A kötetben megjelenő tanulmányok szerzőinek döntő többsége érzékenyen reflektál az eltérő irányultságú kutatásokban felhasznált élettörténetek történet voltára, alkalmazza az *életpálya* és *élettörténet*³ közötti különbségtételt. Az emlékezés narratív tevékenységként történő megközelítése olyan, a korábbi gyakorlathoz képest pozitív irányú elmozdulást jelent az *élettörténeti módszer* alkalmazásában, amelynek eredményeit az egyes tanulmányok szemléletes példákkal alátámasztva igazolják. Az egyes elemzések érdemben szólnak hozzá a műfaji és mediális szempontok érvényesítésének kérdésköréhez, láttatva az *élettörténeti módszer* és az *oral history* kizárólagos alkalmazásának korlátait. (*Forrás (Emlékezet/kultúra) 2011. július–augusztus. 43. évf. 7–8. sz.*)

Nagy Réka

■ JEGYZETEK

1. Keszeg Vilmos: A történetmondás funkciói a 20. században. *Korunk* 2011/3. 22–27. Itt: 23.
2. Tengelyi László: Élettörténet és sorseselemény. *Atlantisz*, Bp. 1998. 43.
3. Niedermüller Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* 1988/3-4. 376–389.

ABSTRACTS

Egyed Péter

■ ***Young Writers Under Pressure: (Once Again) on the Sad Beginnings of the Third "Forrás" Generation***

Keywords: *Hungarian literature, literary criticism, Ágnes Kata Miklós, "Forrás" Generation, generational change*

The review essay discusses the monograph *A szóértés feltételei. Nemzedékváltási problémák a hetvenes évek romániai magyar irodalmában* [On the Possibilities of Understanding. Problems of Generational Conflict in the Hungarian Literature from Romania in the Seventies] by literary historian Ágnes Kata Miklós. The author offers a comprehensive phenomenological analysis of the generational emergence patterns characteristic for the young writers published in the book series "Forrás" [Fountain], focusing on their struggles in the significantly restricted public space of Romania in the seventies.

Ágnes Klára Papp

■ ***Magical Realist History, Or Still and Anew on the Possibilities of Interpretation of the "Trans-Border Literature" from the Perspective of Postcolonial Literary Criticism***

Keywords: *Hungarian culture, borders, post-colonial literature, centre and periphery, Homi K. Bhabha, Lajos Grendel, Zsolt Láng*

The essay deals with the question concerning the reasons for the existence of such cultural phenomena in the context of trans-border Hungarian literature as magical realism in post-colonial cultures. Why is it that such cultural phenomena primarily manifest themselves in the literature of ethnic minorities? How and wherein do these works differ from the classics of magical realism? While seeking the answer to such questions, the author confronts the debate surrounding the self-

definition of minority literatures with similar attempts of colonial cultures, and surveys the conclusions established by postcolonial literary theory on the basis of such debates.

Éva Toldi

■ ***Conscience of Identity, Language Change, Poetic Experience***

Keywords: *Hungarian literature, literary criticism, language change, national literature, Agota Kristof, Terézia Mora, Melinda Nadj Abonji*

The author studies three specific cases of language and (partially) identity change in the context of the problems encountered by literary critics while tracing the borders of a national literature. The analysis concerns the works of Agota Kristof, Terézia Mora, Melinda Nadj Abonji, who are equally preoccupied with redefining their identity from the perspective of their migration experience, as well as with questions of ethnic origins and identity, the biographic factors which place these writers in a very special cultural situation.

Ferenc Vincze

■ ***Attempt of a Synthesis: Issues Surrounding the Edition of a Volume by Jenő Dsida***

Keywords: *Jenő Dsida, Hungarian poetry, critical edition, philology, censorship, ideology*
The first collected edition of Hungarian poet Jenő Dsida's works to meet any serious philological demands was published in 1966. This volume was edited by Ferenc Szemlér, who also wrote an introductory study to the collected poems of Dsida, and the bibliography at the end of the volume was compiled by Andor Réthy. This study deals with the statements of Szemlér's introduction, the structure of the volume of Dsida's collected works, and the context which surrounded the preparing of this edition.

SZÁMUNK SZERZŐI

- Balázs Imre József** (1976) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, főszerkesztő, Korunk, Kolozsvár
- Bányai Éva** (1971) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, Bukaresti Egyetem, Kolozsvár
- Bogdán László** (1948) – író, szerkesztő, Sepsiszentgyörgy
- Borcsa János** (1953) – irodalomkritikus, PhD, tanár, Kézdivásárhely
- Both Noémi Zsuzsanna** (1990) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Csapody Miklós** (1955) – irodalomtörténész, PhD, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, Budapest
- Egyed Péter** (1954) – író, filozófus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
- Gaal György** (1948) – irodalom- és művelődéstörténész, PhD, Kolozsvár
- Kádár Tibor** (1946) – képzőművész, Veszprém
- Kántor Lajos** (1937) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Kolozsvár
- Kovács Kiss Gyöngy** (1960) – történész, PhD, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
- Láng Gusztáv** (1936) – irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, Táplánszentkereszt
- Markó Béla** (1951) – költő, politikus, Marosvásárhely
- Nagy Réka** (1982) – néprajzkutató, doktorandus, BBTE, Kolozsvár
- Papp Ágnes Klára** (1968) – irodalomkritikus, egyetemi oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
- Pomogáts Béla** (1934) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Budapest
- Tapodi Zsuzsa** (1961) – tanszékvezető egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszereda
- Toldi Éva** (1962) – irodalomtörténész, docens, Újvidéki Egyetem, Újvidék
- Vallasek Júlia** (1975) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE
- Vincze Ferenc** (1979) – szerkesztő, tudományos segédmunkatárs, ELTE, Budapest
- Zalán Tibor** (1954) – költő, Budapest
- Zsigmond Andrea** (1978) – kritikus, tanársegéd, BBTE, Kolozsvár

Támogatók

MINISTERUL CULTURII
SI PATRIMONIULUI NATIONAL

„Míg a többségi kultúrától való függőség sokkal inkább külső korlátozásként jelenik meg, addig az anyaország kultúrájának való alárendelődés inkább belső elvárásként, megfelelési kényszerként fogalmazódik meg. Épp ezért válhatott az anyaországhoz fűződő viszony olyan irodalmi viták terepévé (lásd léteznek-e önálló romániai/stb. magyar irodalom vagy sem?), amelyek döntően az egyes kisebbségi kultúrák körén belül játszódtak le.”

(Papp Ágnes Klára)

ISSN 1222 8338

4 LEJ • 500 FT

SOURCES – WORKS
IZVOARE – OPERE